

2021

Олександр Авраменко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

Олександр Авраменко

8

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2021

ЛІТЕРАТУРНІ РОДИ

ЛІРИКА

ЕПОС

ДРАМА

літературні жанри

ліричний вірш
медитація
послання
романс
сонет
пісня
гімн

оповідання
гумореска
новела
повість
роман
казка

комедія
трагедія
трагікомедія
власне драма
драма-феєрія

жанри ліро-епосу

дума
поема
байка
балада
співомовка
історична пісня

СЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ

експозиція
зав'язка
розвиток подій
кульмінація
розв'язка

ПОЗАСЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ

авторський відступ
портрет
інтер'єр
екстер'єр
пейзаж
епіграф
присвята
обрамлення

ВИДИ ЛІРИКИ

пейзажна
особиста / інтимна
філософська
громадянська / патріотична

ТРОПИ

епітет
порівняння
персоніфікація
метафора
метонімія
іронія
сарказм
алегорія
символ
гіпербола
літота

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 02. 2021 № 243)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

— тестові завдання;

— творче завдання;

— завдання до художнього
тексту;

— словник невідомих
термінів;

— домашнє завдання.

Авраменко О.

А21 Українська література : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. — 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота, 2021. — 240 с. : іл.

ISBN 978-966-349-864-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та програмі з української літератури для 8 класу.

Видання містить художні твори, відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників і письменниць.

Методичний апарат підручника охоплює різноманітні завдання, зорієнтовані на вікові особливості восьмикласників і восьмикласниць.

Для учнів, учителів, методистів і батьків.

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)

ISBN 978-966-349-864-5

© Авраменко О. М., 2021

© Видавництво «Грамота», 2021

Дорогі друзі!

Аби дістати насолоду від вивчення української літератури у 8 класі, треба старанно й систематично працювати з підручником, який ви зараз тримаєте в руках.

Читаючи його, ви вирушите в захопливу й пізнавальну подорож: потрапите до Туреччини, на узбережжя Чорного моря, де станете свідками визволення з полону семисот козаків-невільників, а в цьому їм допомогла смілива українка (дума «Маруся Богуславка»). Дуже цікаво вам буде дізнатися, як здійснив фінансову махінацію і в один момент збанкрутував багатий селянин Калитка (*І. Карпенко-Карий* «Сто тисяч»). Неабиякі інтриги супроводжуватимуть утечу з рідного села головних героїв Остапа та Соломії, яка пожертвувала своїм життям заради волі (*М. Коцюбинський* «Дорогою ціною»). Ви потрапите у вир пристрастей, першого кохання та зради (*В. Чемерис* «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»).

Також ви опановуватимете ази літературознавства: засвоїте нові наукові терміни, навчатиметеся аналізувати художні твори, читатимете й декламуватимете поезію, інсценізуватимете драматичні твори. Усе це буде для вас дуже цікавим.

Ця навчальна книжка поєднує елементи підручника та хрестоматії. Кожний розділ має таку структуру: відомості із життя письменника (письменниці) — короткий огляд художнього твору — текст твору — різнорівневі завдання.

Матеріал підручника оздоблено фото, репродукціями картин та ілюстраціями, що сприятиме якісному засвоєнню художнього й навчального матеріалу.

Отож бажаємо вам цікавої подорожі світом української літератури. Успіхів!

Автор

ВСТУП

➤ Художня література як одна із форм духовної діяльності людини... ❖

❖ Розгляньте фото та репродукції картин і дайте відповіді на запитання.

Дуб. Фото

І. Шишкін. Старий дуб.
1865 р.

Д. Рей. Дуб янголів.
2011 р.

- А.** Визначте, на яких ілюстраціях більш реалістично зображено дуб. Чому ви так думаєте?
Б. До якої з них легше дібрати звукові ефекти та які саме?

❖ Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Ріс у зеленому лісі дуб велетенський,
високий;
Віти розкинувши пишно рясно-густі і
широкі;
Гордо стояв між усіми, стиха шепочучи
листом;
Кращим за всіх він здавався силою ду-
жою й хистом...

Б. Грінченко

До дубів належать переважно
великі дерева до 40 метрів зав-
вишки, рідше — низькі дерева
або кущі. Стовбур зазвичай тов-
стий, гілки звивисті. Дуб почи-
нає цвісти на відкритих місцях у
20 років, а в лісі — у 15.

З інтернету

- А.** Який текст має емоційне забарвлення?
Б. Завдяки чому в ньому досягається емоційність?

❖ Прочитайте текст і складіть до нього план.

Прикметною особливістю художньої літератури, як і інших видів мистецтва, є *образність*. Якщо науковці оперують цифрами, фактами й поняттями, даючи точну характеристику предмета, то митці створюють художню дійсність за допомогою фантазії та з позицій прекрасного. У тексті з інтернету подано інформацію про дуб чітко, в емоційному плані нейтрально, з кількісними показниками, а в поезії це дерево наділено властивостями людини: він стояв, «стиха шепочучи листом» (персоніфікація).

Г. К. Селус.
Леонардо да Вінчі.
1820-ті роки

І. Труш. Іван Франко.
1930 р.

Геді Ламар.
1940 р.

У науці індивідуальне не враховують: економісти й соціологи досліджують життя людини, види її діяльності. А в художньому образі поєднується загальне й індивідуальне: люди (загальне) мають імена (індивідуальне), свій характер, по-різному сприймають світ. Наука робить людину фахівцем, а мистецький твір ознайомлює її з добром і злом, прекрасним і потворним.

Наука може впливати на мистецтво й навпаки: завдяки винаходам учених чорно-біле кіно свого часу стало кольоровим; а першу подорож на підводному човні здійснили герої Ж. Верна, і вже потім науковці сконструювали субмарину.

Є люди, які схильні до науки й водночас вправні в мистецтві. Наприклад, Л. да Вінчі досліджував будову ока й механіку, називаючи її «раєм математичних наук», але найбільше прославився як майстер живопису. І. Франко відомий і як науковець (історик, філософ, літературознавець), і як митець (письменник). А винахід талановитої актриси Г. Ламар нині використовують у мобільних телефонах, Wi-Fi та GPS.

І наукові дослідження, і художні твори зберігаються в книжках, а з початку ХХ ст. — і на цифрових носіях. Книжка здавна відігравала важливу роль у духовній культурі суспільства, адже через неї люди передавали з покоління в покоління свій культурний досвід.

Культура	
духовна	матеріальна
<ul style="list-style-type: none"> • мистецтво • філософія • наука • релігія 	сукупність матеріальних цінностей: <ul style="list-style-type: none"> • предмети • пристрої • споруди

Книжка є предметом матеріальної культури, проте її зміст розкриває здобутки духовної культури, а саме: шедеври мистецтва, наукові відкриття, філософські проблеми й моральні цінності, які культивує релігія.

Мистецтво, зокрема художня література, відкриває свою істину — істину прекрасного, відтворюючи ознаки гармонії та емоційності, дає образну картину світу. Наука досліджує реальний світ, людину, її свідомість, сприяє

Остромирове Євангеліє. 1056–1057 рр.

розвитку науково-технічного прогресу. Філософія розкриває проблеми краси, істини й добра. У книгах релігійного змісту відображено проблеми добра і зла.

Книги, що до нас дійшли, зображають історичні події нашого минулого. Якби не «Повість минулих літ», упорядкована в XI–XII ст. ченцем Києво-Печерської лаври Нестором Літописцем, ми б не знали, як утворилася Русь-Україна, якими були наші далекі пращури та як вони жили. У збірнику «Руська правда» Ярослава Мудрого вперше були сформульовані закони, якими керувалися наші предки. «Слово про похід Ігорів» написано на основі реальних історичних подій, але разом із тим дарує сучасному читачеві насолоду й від художнього осмислення давніх подій: перед нами постає жива природа, жіночна Ярославна, мужній Ігор, пристрасті, передбачення та інші атрибути художнього твору. А одна з найдавніших київських пам'яток Остромирове Євангеліє зберігає тексти сакрального¹ змісту.

❖ До речі ❖

Потрібно розрізняти слова *книга* і *книжка*. Вони близькі за значенням, але не тотожні. **Книга** — грубий фоліант, вона велика за розміром. Це слово має відтінок урочистості й піднесеності. Книгою можна назвати енциклопедію, великий подарунковий альбом із репродукціями картин, ювілейне видання «Кобзаря», оздоблене різними прикрасами, старовинний том. А решта — то **книжк**: книжка з нотами, книжка з творами Павла Тичини, залікова книжка, трудова книжка.

1. Пізнаючи дійсність, митці оперують передусім
  - А фактами
  - Б цифрами
  - В образами
  - Г поняттями
2. Предметом матеріальної культури є
  - А казка Івана Франка «Фарбований Лис»
  - Б філософські праці Сократа
  - В молитва «Отче наш»
  - Г хата під стріхою
3. Предметом духовної культури є
  - А Золоті ворота в Києві
  - Б гривня — старовинна монета
  - В пісня «Стоїть явір над водою»
  - Г мотовило — пристрій для змотування ниток, пряжі

¹ *Сакральний* — той, що стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний, священний, заповітний.

- ?
4. Чим відрізняється художній спосіб пізнання дійсності від наукового?
  5. Як наука може впливати на мистецтво, а мистецтво — на науку?
  6. Хто з відомих людей прославився і як науковець, і як митець?
  7. На які види поділяють культуру?
  8. Що ви знаєте про давні українські книги? Яке значення вони мають у духовній культурі суспільства?
  9. Які сфери охоплює духовна культура?
  10. Яка з названих сфер вам найближча? Обґрунтуйте свою думку.
- 🎵
11. Уявіть, що ви художник (художниця) і вам дали завдання оформити обкладинку до підручника із фізики й збірки поезій В. Симоненка. Словесно опишіть дизайн цих книжок.
  12. Фразеологізмом *без роду й племені* називають людину невідомого походження, без родинних зв'язків. Напишіть невеликий роздум, підтвердивши або спростувавши думку: «Якби не книжки, то був би наш народ без роду й племені».
- 🏠
- ◆ Напишіть роздум на тему «Які переваги має паперова книжка, а які — електронна?» (до 1 с.).

➤ Художній образ ◀

- 1 Розгляньте репродукції картин І. Соколова й В. Ван Гога та виконайте завдання.

І. Соколов. Дівчата ворожать у ніч на Івана Купала. 1860 р.

В. Ван Гог. Зоряна ніч. 1889 р.

- А.** На якій картині нічний пейзаж більш реалістичний? Чому ви так думаєте?
Б. До якої із цих картин легше дібрати звукові ефекти та які саме?

- 2 Прочитайте текст і створіть у зошиті таблицю «Різновиди художніх образів».

Здавалося б, звичайні слова — *зорі, груші, тиша, ночі, куполи, передчуття, осінь*, але коли їх митець майстерним пером поєднує в речення, вони звучать по-іншому — емоційно, зворушливо, тобто по-художньому. Прочитайте поданий текст (с. 8), яскраво домальовуючи картини, що виникають в уяві, і ви в цьому переконаєтеся...

Коли за селом стихає гул комбайна, коли в тиші ночей на землю починають падати зорі та груші, коли з небесного купола з'їде Великий Віз, мене щемно огортає передчуття осені. А ще як побачу в тишних кронах жовтий листок, а ще як підпалить хтось картоплиння! Дим перемішується з пахощами яблук і нагадує мені, що це минає серпень, що сонце заходить далеко не там, де заходило в червні. І, дивлячись на край свіжої ріллі, бачу кінець літа. А я наче й не набувся в його теплі, не нажився в його розкоші! Та зелені клени вже маряться золотими. І здається, що не комори наповнюються врожаєм, а сама душа збагачується життєвим ужиноком.

О цій порі, коли копають картоплі, я щоразу й дедалі глибше впадаю в якусь велику та терпко-піднесену покору. Під її могутнім впливом безмовно дозволяю деревам скидати листя, відпускаю у вирії журавлів і благословляю діток у школу. Бо повітря дедалі дужче пахне вереснем, а вересень пахне сторінками нових підручників. На шкільному подвір'ї враз здійсниться гамір, і почнеться новий навчальний рік. Так заведено здавна, і це неодмінно, як осінь.

У цій мініатюрі є чимало якихось незвичайних поетичних слів (*терпко-піднесений, щемно, покора, благословляти*), проте вся вона дуже поетична. Її могла написати лише людина з багатим духовним світом і тонким відчуттям слова. Це — Василь Думанський, письменник із с. Серединки, що на Вінниччині. Сталося так, що з раннього дитинства він був прикутим до ліжка: здавалося, вибору не було, адже долю не зміниш... Але, приречений на нерухомість, Василь зробив свій вибір, єдино можливий та правильний, — він вибрав Слово.

Ще раз уважно прочитайте заголовок до цього підрозділу (с. 4): у ньому є важливі слова — духовна діяльність людини. Саме духовна діяльність В. Думанського й інших письменників створила літературні шедеври, якими ми сьогодні захоплюємося.

У чому ж секрет притягальної сили довершених художніх творів, зокрема й мініатюри В. Думанського «Коли копають картоплі»? Секретів багато, але головний — це наявність у творі різноманітних образів.

Що таке *образ*? **Образ** — це конкретна й водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу та має естетичне значення. Художній образ — це не копія дійсності, що має місце, наприклад, у газетних репортажах або у творах документального характеру. Віддзеркалений у художньому образі предмет дійсності постає в мистецтві не як конкретний — він слугує засобом утілення загального. Мистецтвознавець О. Андреев так пояснює це на прикладі живопису: «Візьмімо картину П. Брейгеля Старшого “Сліпі”: на ній зображені люди, які повільно бредуть ланцюжком, тримаючись за плече товариша, який іде попереду. Передній із них, спіткнувшись, падає та тягне за собою наступного. Глядач бачить: ще одна мить — і весь ланцюжок чекає та ж сама доля. Живописець зобразив тут, здавалося б, конкретну, одиничну, побутову сцену. Проте це лише найелементарніший рівень прочитання змісту картини. Глибше проникнення в її зміст дає змогу

витлумачити брейгелівських сліпих як певний узагальнений символ — образ людства, яке не знає та не бачить, куди воно йде».

П. Брейгель Старший. Сліпі. 1568 р.

◉ Теорія літератури ◉

Художній образ. Художній твір

Художній образ — це узагальнена та разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена творчою уявою митця.

Художній твір — розповідь про певну життєву подію (вигадану або реальну), що ведеться від особи автора й має за мету здійснити на читача естетичне враження. Художній твір відіграє розважальну роль. Своєю естетичністю він відрізняється від творів наукового й публіцистичного стилів. Художній твір буває різних жанрів: *оповідання, новела, повість, роман, ліричний вірш, поема, драма* та ін.

Художні образи мають такі різновиди: словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін. Скажімо, у мініатюрі В. Думанського наявні **слухові образи** (*стихає гул комбайна, у тиші ночей, падають груші*), **зорові** (*жовтий листок, зелені клени*) і **нюхові** (*дим, пахощі яблук*).

Образами-символами можна вважати вересень (*пахне вереснем, сторінками нових підручників*), який символізує початок осені й навчального року в школах; зібрану картоплю — збір урожаю; відліт журавлів, що означає закінчення теплої пори року.

Захар і Максим Беркути, Мирослава, Бурунда-бегадир є **образами-персонажами** (повість І. Франка «Захар Беркут»). **Словесними образами** вважають тропи: епітети (*терпко-піднесена покора, пишні крони*), метафори (*дерева скидають листя, душа збагачується*) та ін.

Той самий художній образ люди сприймають по-різному: для одних — дим від підпаленого картоплинн'я їдкий і неприємний, а для інших він ароматний, пов'язаний із цікавими подіями, тому й викликає лише позитивні емоції. Скільки людей — стільки й думок. Тим-то світ і прекрасний! Отже, художній образ може бути багатозначним.

По-справжньому читати та сприймати поезію або прозу, уміти насолоджуватися художніми образами, тонко відчувати красу слова вам допоможе

вміння аналізувати літературні твори. Тут стане в пригоді такий вид роботи, як заповнення *літературного паспорта*. Його зразок ви знайдете на другому форзаці цього підручника.

Сприйняття художніх образів літературного твору дає естетичну насолоду читачеві, виховує смак. Зважаючи на це, художні твори виконують різні функції, з-поміж яких найголовнішими є такі:

- *естетична* — твір дає інтелектуально-емоційне задоволення, збуджуючи уяву читача й спонукаючи його до співпереживання тому, про що йдеться у творі;

- *виховна* — художні твори виховують естетичний смак, за допомогою якого людина сприймає світ і може відрізнити потворне від красивого, типове від незвичайного, зле від доброго;

- *пізнавальна* — читаючи літературні твори, людина пізнає себе та світ, який її оточує, збагачується знаннями з історії, людської психології, різних видів мистецтва, народними звичаями та традиціями.

Твори Т. Шевченка й Лесі Українки, М. Коцюбинського та Н. Бічуї, фольклорні твори, з якими ви ознайомитеся на сторінках цього підручника, збагатять вас досвідом попередніх поколінь, підкажуть, як зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, принесуть естетичну насолоду.

❸ Прочитайте поезію та виконайте завдання.

Близько неч перлиною Растреллі¹.
 З гори збігає Боричів узвіз².
 І солов'ї, пташині менестрелі,
 всю ніч доводять яблуні до сліз.
 Цвіте весна садами молодими,
 шумлять вітри, як гості з іменин.
 В таке цвітіння, князю Володимире³,
 тобі не сумно бути кам'яним?

Л. Костенко

Андріївська церква вночі. Фото

¹ *Перліна Растреллі* — тут мається на увазі Андріївська церква (м. Київ), споруджена за проектом архітектора В. Растреллі.

² *Боричів узвіз* — вулиця в Києві.

³ Ідеться про пам'ятник князеві Володимирі в Києві.

- А.** Знайдіть і випишіть художні образи, визначте вид кожного з них.
Б. Знайдіть приклади гіперболи, метафори, епітета й порівняння.

Менестрель — у середньовічних Франції та Англії — мандрівний поет-музикант.

1. Прочитайте уривок із вірша.

*Коли копають картоплю —
стелиться дим над землею,
листя летить воскувате,
ніби метеликів рій,*

*пахне грибами й медом,
вогкістю пахне тією,
що, опріч назви «осінь»,
немає імені їй.*

М. Рильський

Лише нюховим є образ

- А** меду
Б диму

- В** грибів
Г вогкості

2. Словесний образ-епітет вжито в рядку

- А** другому
Б третьому

- В** четвертому
Г п'ятому

3. У мініатюрі В. Думанського «Коли копають картоплі» НЕМАЄ образу

- А** диму
Б осені

- В** картоплі
Г метеликів

4. Що таке художній образ? Які ви знаєте різновиди художніх образів?
 5. Згадайте раніше прочитаний художній твір, у якому яскраво виражена виховна функція. Прокоментуйте її.
 6. Наведіть приклад пізнавальної функції одного з раніше прочитаних творів.
 7. Згадайте раніше вивчений напам'ять вірш, від якого ви отримали естетичне задоволення. Прочитайте кілька рядків із нього.
 8. Як ви розумієте слова із заголовка підрозділу — *духовна діяльність людини*?
 9. Знайдіть на другому форзаці підручника зразок літературного паспорта. Поміркуйте, чому заповнення (чи незаповнення) окремих пунктів залежить від того, до якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — належить художній твір.
 10. Опишіть художній образ, що подано на обкладинці цього підручника (усно).

11. Уважно розгляньте фото та репродукції картин «Дуб янголів» Д. Рея і «Дуб» І. Шишкіна (с. 4). Який образ вам більше сподобався? Запишіть його в зошит, наділивши епітетами.
 12. Заповніть у зошиті літературний паспорт вірша В. Симоненка «Лебеді материнства», який ви вивчали в 7 класі.

- ◆ Згадайте, які художні образи є в «Пісні про рушник» А. Малишка. Запишіть по одному-два приклади в зошит.

*Нюховий образ — ... .
Слуховий образ — ... .
Зоровий образ — ... .
Образ-символ — ... .*

➤ **Українські історичні пісні** ◀

◆ Розгляньте репродукції картин українських художників і виконайте завдання.

І. Сколоздра. Чумацький шлях. 1962 р.

І. Гончар. Кривий танець. 1970-ті роки

О. Кваша. Колядки. 2006 р.

- А.** Що спільного в цих малярських роботах?
- Б.** Які жанри народних пісень можна ними проілюструвати?
- В.** Який образ на цих картинах вам найбільше сподобався? Чим саме?

Українські історичні пісні як окремий жанр виникли в XV–XVI ст., коли нашим землям постійно загрожували грабіжницькі набіги татар із Кримського ханства. Рятуючись від ворожої навали, мешканці українських сіл і міст покидали свій дім і вирушали за Дніпрові пороги. Так боротьба проти нападників перетворила хліборобів і ремісників на воїнів-козаків, які будували укріплення із січених дерев'яних колод. Згодом утворилася Запорозька Січ — суспільно-політична й військово-адміністративна організація українського козацтва, про яку ви більше дізнаєтеся на уроках з історії України.

Звичайно ж, український народ возвеличив своїх славних синів — захисників рідного краю — у піснях.

□ **Теорія літератури** □

Історичні пісні

Історичні пісні — це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та реальних історичних осіб.

Вони розповідають про конкретні або типові історичні події, їхні персонажі — реальні особи. Основною темою творів цього жанру є боротьба українців із турецько-татарськими нападниками та польськими й московськими загарбниками. До якого ж літературного роду — лірики, епосу чи драми — належать історичні пісні? Цей жанр поєднує ознаки лірики (*віршова форма, емоційність*) та епосу (*події, герої, сюжет*). Тому історичні пісні є жанром ліро-епічних творів. Історичні пісні, на відміну від дум, які ви вивчатимете на найближчих уроках, мають чітку *будову*: правильне чергування наголошених і ненаголошених складів; однакову кількість складів у рядках; поділ на строфи (*здебільшого по два або чотири рядки*). До речі, термін «історична пісня» у науковий обіг увів М. Гоголь.

Найдавніші історичні пісні змальовують складний період в історії України — звитяжну боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами в XV–XVI ст., страшне спустошення українських земель, насильство. Одна з найвідоміших пісень цього періоду — «*Зажурилась Україна*». Вона закликає всіх — від козака до бурлаки — дати дружню відсіч нападникам, провчити їх. Хоч і йдеться в цій пісні про трагічні події, проте в ній звучать завзяття та оптимізм із нотами гумору. У творі змальовано загальну картину боротьби із збірними образами.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна,
 Бо нічим прожити.
 Витоптала орда кіньми
 Маленькі діти.
 Котрі молодії —
 У полон забрато;
 Як зайняли, то й погнали
 До пана, до хана.
 Годі тобі, пане-брате,
 Гринджоли¹ малювати,
 Бери шаблю гостру, довгу
 Та йди воювати!

Ой ти станеш на воротях,
 А я в закаулку,
 Дамо тому стиха лиха
 Та вражому турку!
 Ой ти станеш з шабелькою,
 А я з кулаками.
 Ой, щоб слава не пропала
 Проміж козаками.
 Ой козак до ружини²,
 Бурлака до дрюка:
 Оце ж тобі, вражий турчин,
 З душею розлука!

У пісні «*Та, ой, як крикнув же козак Сірко*» ми бачимо не лише збірні образи козаків чи татар, а й конкретну історичну постать — Івана Сірка, який веде своє козацьке військо на боротьбу з татарами. І. Сірко — легендарний кошовий отаман Запорозької Січі, він здобув 65 перемог у боях, його вважали характерником³.

У творі отамана порівнюють із сизим орлом, а військо — із сонечком. У цих порівняннях легко розшифрувати всенародну любов до своїх захисників.

У пісні використано багато характерних для фольклорних творів художніх засобів, за допомогою яких яскраво оспівано героїзм І. Сірка та його війська, а саме:

- повтори (*та ми ж думали, козак Сірко*);
- вигуки (*ой, гей*);
- слова зі зменшено-пестливими суфіксами (*козаченьки, сонечко*);
- постійні епітети (*сизий орел, вороний кінь, битий шлях*);
- художній паралелізм — явища природи (*туман поле покриває*) зображено паралельно з явищами життя людей (*Сірко із Січі виїжджає*).

Г. Єгорова.
 Іван Сірко.
 2009 р.

¹ Гринджоли — сани.

² Ружина (від ружо) (діал.) — рушниця.

³ Характерник (заст.) — чаклун, чарівник.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же козак Сірко,
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко із Січі, та виїжджає.
Гей, та ми ж думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали, —
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на Кримський шлях із Січі виїжджало.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, —
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, —
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху на татар виступає.

❖ До речі ❖

Відомий лист запорозьких козаків до султана Туреччини Мехмета IV підписав Іван Сірко. Цю подію зображено на полотні І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану. 1880–1891 рр.

1. Пісня «Зажурилась Україна» розповідає про боротьбу українського народу з
  - А польською шляхтою¹
  - Б турецько-татарською ордою
  - В московськими загарбниками
  - Г тодішньою панівною верхівкою

2. Козацьке військо в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» порівнюють із
  - А сонечком
  - Б туманом
  - В місяцем
  - Г шаблюю

3. Постійний епітет вжито в рядку
  - А «...туман поле покриває»
  - Б «...орли та із Січі вилітали»
  - В «...сизий орел по степу літає»
  - Г «...над степом та сонечко сяє»

4. Дайте визначення терміну «історичні пісні».
5. У якому столітті вони виникли?
6. Що ви знаєте про часи, зображені в прочитаних піснях?
7. Розкрийте значення слів *орда*, *гринджоли*, *ружина*, *бурлака*.
8. Який заклик звучить у пісні «Зажурилась Україна»?
9. Який провідний мотив пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»?
10. Як оповідач ставиться до І. Сірка та його війська в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»? Проілюструйте свою думку конкретними прикладами з тексту.

11. Опишіть картину І. Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», висловивши своє враження від неї (*усно*).
12. Випишіть по одному прикладу персоніфікації та художнього паралелізму з пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».

1. Заповніть літературний паспорт пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».
2. Перегляньте в інтернеті дослідження письменників братів Капранових і випишіть найцікавіші факти про славетну картину І. Репіна (*за бажанням*).

ЛЕГЕНДАРНИЙ МОРОЗЕНКО

Український народ завжди з великою повагою ставився до своїх героїв. Про них складали легенди, перекази, думи та пісні, їх возвеличували у своїх творах письменники. Саме історичні пісні бережуть пам'ять про подвиги національних героїв. Бувало так, що ними ставали не тільки етнічні українці, а й представники інших народів.

¹ *Шляхта* — дворянство Польщі, України, Білорусі, Литви.

О. Звягінцева.
Мороз-Морозенко.
2016 р.

Цікавою є історія героя історичної пісні «**Ой Морозе, Морозенку**». Прототипом¹ Морозенка став Станіслав-Нестор Мрозовицький. Він жив на Поділлі, походив із шляхетської² польської родини, був одним із найбільших магнатів Речі Посполитої. Освіту здобув у Краківському й Падуанському університетах. Виростаючи серед казкової української природи та слухаючи задушевні українські пісні й мелодійну мову, Нестор полюбив народ цієї землі. Він зрікся католицтва, усіх своїх багатств і перейшов до православ'я. 1642 р. подався на Запорожжя та записався рядовим козаком. Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького Морозенко (саме так він записався до курінного реєстру) швидко став улюбленцем гетьмана, дослужившись до

полковника. Був організатором воєнних дій на Поділлі, відзначився в битві під Пилявцями, керував кіннотою у війську Б. Хмельницького під Збаражем, де в 1649 р. героїчно загинув у бою (за іншими джерелами — на Савур-могілі³). Народ із вдячністю та любов'ю склав пісню про його подвиг.

Цікаво, що пісня «Ой Морозе, Морозенку» була настільки популярною в різних куточках України, що нині дослідники налічують сорок її варіантів. Фольклористи й історики вважають оспіваного Морозенка узагальненим образом українського козака, хороброго та відважного воїна, який увібрав найкращі риси козаків-патріотів, котрі мужньо й самовіддано боронили свій край від турецько-татарських завойовників і польсько-шляхетського гніту.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче!

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
Буйне військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграває.

То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила —
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бились наші козаченьки
До ночі глухої —
Полягло наших чимало,
А татар — утрое.

¹ *Прототип* — конкретна особа, факти життя або риси характеру якої взято за основу образу літературного чи історичного персонажа.

² *Шляхетський* — від слова *шляхта*.

³ *Савур-могіла* — назва, яка трапляється в історичних піснях, легендах і переказах XVII–XVIII ст.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята, —
Замучили молодого
Татари прокляті!

Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце відірвали.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу:
«Дивись тепер, Морозенку,
Та на свою Україну!»

Вся ти еси, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем, та сльозами,
Та кров'ю полита!

І поки над білим світом
Світить сонце буде —
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

❖ *Зауважте!* ❖

Не дивуйтеся, якщо в якомусь із варіантів пісні Морозенко бореться вже не з татарами, адже в інших версіях герой змагається з ляхами-панами, турками чи з лихими ворогами.

СЛАВЕТНИЙ МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК

Максим Залізняк — керівник гайдамацького¹ повстання, яке в історії називають *Коліївщиною* (1768). Він родом із Чигиринщини (Черкаська область). Зберігся опис його зовнішності: «Середній на зріст, широкоплечий, сіроокий чоловік із темно-русявим оселедцем чуба, закинутим за праве вухо».

Проголосивши себе полковником, М. Залізняк зібрав у Холодному Яру загін повстанців і захопив Жаботин, жорстоко покаравши шляхту, потім завоював Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів і підійшов до Умані, одного з найважливіших військових укріплень поляків. Загін польського війська під керівництвом І. Гонти, висланий проти М. Залізняка, перейшов на сторону повстанців. Згодом російські та польські війська жорстоко придушили повстання, І. Гонту стратили, а М. Залізняка вислали в Сибір² на довічну каторгу.

Пісня *«Максим козак Залізняк»* описує гайдамацьке повстання, уславлюючи його ватажка. Народ порівнює Максима з пишною рожею, возвеличує його військову майстерність і вправність. Аби увиразнити ці якості, автор-творець використовує гіперболу, коли каже: *«Зібрав війська сорок тисяч»*, адже відомо, що загін гайдамацького ватажка перед захопленням Умані налічував лише кілька сотень осіб.

І. Гайдук.
Максим Залізняк.
1980-ті роки

¹ *Гайдамáцький* походить від слова *гайдама́ка*. *Гайдамáка* — учасник народно-визвольної боротьби у XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту.

² *Сибір* — місце заслання людей на каторгу в царській Росії та СРСР.

Д. Скорейко. Атака запорожців. 2014 р.

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізняк,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці¹
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.

Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому —
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

1. Повстання гайдамаків зображено в пісні

- А «Зажурилась Україна»
- Б «Ой Морозе, Морозенку»
- В «Максим козак Залізняк»
- Г «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»

2. У битві під Збаражем (за іншою версією — на Савур-могілі) загинув герой пісні

- А «Зажурилась Україна»
- Б «Ой Морозе, Морозенку»
- В «Максим козак Залізняк»
- Г «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»

¹ Шанці — окопи.

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «...Попереду Морозенко сивим конем виграває».
2 гіпербола	Б «Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками».
3 порівняння	В «Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині...»
	Г «...Як поїхав на Україну, як пишная рожа!»

- Розкажіть, що ви знаєте про С.-Н. Мрозовицького — героя, оспіваного народом.
- З яким природним явищем народ порівнює татар? Чому, на вашу думку, саме з ним? Прочитуйте ці рядки.
- Поділіть пісню «Ой Морозе, Морозенку» на сюжетні елементи — експозицію, зав'язку, розвиток подій, кульмінацію та розв'язку. Визначте, які рядки відповідають кожному сюжетному елементу.
- Яка ідея звучить в останніх двох строфах пісні «Ой Морозе, Морозенку»?
- Що ви знаєте про Коліївщину? Хто такі *гайдамаки*?
- Якими словами народ виявляє свою повагу й любов до героя в пісні «Максим козак Залізняк»?
- Доведіть, що пісня «Максим козак Залізняк» історична.
- Якою, на вашу думку, має бути мелодія до пісні «Ой Морозе, Морозенку»? У яких місцях твору вона змінюється, як саме та чому?
- Заповніть літературний паспорт пісні «Максим козак Залізняк».

◆ До речі ◆

Слово *залізняк* має кілька значень: 1) мінерал, що містить залізо; 2) річковий сірий рак із широкими клішнями; 3) торгівець залізними виробами; 4) ливарник — робітник, який відливає металеві вироби.

- Підготуйтеся до виразного читання пісні «Ой Морозе, Морозенку».
- Напишіть невелику легенду (7–10 речень) про те, як героя почали називати Залізняком (за бажанням).

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан Хмельницький — один із найвідоміших у світі українців. Він — прославлений керівник Національно-визвольної війни українського народу, гетьман України 1648–1657 рр., організатор українського війська. Його вважають найавторитетнішим гетьманом за всю історію України, а період правління називають *Хмельниччиною*.

Б. Хмельницький народився в шляхетсько-козацькій родині, освіту почав здобувати в школах Чигирини й Києва, продовжив навчання в єзуїтському колегіумі Львова. Опанував польську й латинську мови, а потім — турецьку та французьку. Добре знав історію, юридичну й військову справу. Богдан мав сильний і вольовий характер — риси справжнього воїна-захисника. Відомі блискучі перемоги Війська Запорозького під проводом Б. Хмельницького над польською шляхтою під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та ін. У ході війни гетьман уперше в історії політичної думки України сформулював ідею створення власної незалежної держави.

І. Гайдук. Богдан
Хмельницький.
1980-ті роки

Захоплення мудрістю та сміливістю славного гетьмана український народ висловив у пісні «*Чи не той то хміль*». Початок твору побудовано на художньому паралелізмі, коли явища природи (*хміль в'ється*) зображено паралельно з явищами життя людей (*Хмельницький з ляхами б'ється*). Хоча картина поразки ляхів (поляків) і жорстока, проте, за народними уявленнями, це справедлива кара, адже вороги прийшли на українську землю з мечем. Прийом гіперболи типовий для фольклорних творів: у пісні йдеться про сорок тисяч ляхів «*хорошої вроди*», хоча відомо, що в битві під Жовтими Водами десятитисячне військо Б. Хмельницького розбило дванадцятитисячну армію поляків. У багатьох піснях Жовті Води (інші назви —

Золотий Брід, Золота Вода¹) символізують силу, могутність і непереможність військ Б. Хмельницького.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду, —
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води, —
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди». —
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,

Іще й орду татарськую
За собою веду, —
А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби..
Гей, не один лях лежить,
Вищиривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати, —
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи;
Де які повки, —
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіті —
Не по однім ляшку
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

¹ Народні пісенні назви урочища Жовті Води.

СЛАВНИЙ ЛИЦАР УКРАЇНИ

Т. Шевченко нарік У. Кармелюка (у народі — Кармалюка) *славним лицарем України*, а ще його називають *українським Робіном Гудом*. У. Кармелюк підняв на велике повстання проти кріпосного ладу майже двадцять тисяч селян!

Він народився на Поділлі. У той час знущання над кріпаками були такі, що терпіти не ставало сил. Почуття страшної несправедливості не давало спокою Устимові, тож він протягом 23-х років здійснив із повстанцями понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки (1813–1835). Його кілька разів заарештовували, катували, засиляли в Сибір, але він мужньо переносив тортури, чотири рази тікав із каторги й продовжував свою справу на батьківщині. Забрані в поміщиків гроші й майно Кармелюк роздавав селянській бідноті. За спогадами жителя с. Гуменці, він відібрав багато золота в місцевого здирика й роздав бідним жінкам. Устим їм сказав: «Як мене десь уб'ють, згадуйте Кармелюка...»

І донині слава про лицаря України живе в багатьох піснях, одна з них — *«За Сибіром сонце сходить»*. Вона написана у формі розповіді самого Кармелюка. У ній ідеться про нелегку долю: повернувшись із Сибіру до рідного краю, він не може бачитися з родиною, адже його відразу ж схоплять, тож Устим і далі продовжує свою діяльність як народний месник.

Г. Комлев. Устим Кармелюк.
1986 р.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить...
Хлопці, не зівайте:
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю —
Сам гірко заплачу!

Куди піду, подивлюся —
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює, й ночує.

Убогому, нещасному —
Тяжкая робота,
А ще гіршая неправда —
Вічная скорбота!

Зібрав собі славних хлопців...
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожного.

Чи хто іде, чи хто іде,
Так час нудно ждати,
Що не маю пристанища,
Ані свої хати.

Асесори, ісправники
За мною ганяють, —
Більше ж вони людей вбили,
Як я гріхів маю!

Зовуть мене розбійником,
Що людей вбиваю, —
Я багатих убиваю,
Бідних награждаю.

З багатого хоч я візьму,
Убогому даю;
А так гроші розділивши,
Гріха я не маю.

Асесор (іст.) — представник казенної палати чи військового суду.
Ісправник (іст.) — начальник повітової поліції.

- Ім'я народного месника, який наділяв бідних награбованим у багатіїв, ушлявлено в пісні
А «Чи не той то хміль» **Б** «Максим козак Залізняк»
В «Ой Морозе, Морозенку» **Г** «За Сибіром сонце сходить»
- Пісня «Чи не той то хміль» закінчується словами
А «...Оце ж тобі, вражий турчин, з душею розлука!»
Б «...Не по однім ляшку зосталась вдовиця...»
В «...А так гроші розділивши, гріха я не маю».
Г «...Твої думи, твої пісні не забудуть люди».
- Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Чи не той то хміль»	А «Годі тобі, пане-брате, Гринджоли малювати...»
2 «Ой Морозе, Морозенку»	Б «Їде ляхів сорок тисяч Хорошої вроди».
3 «Максим козак Залізняк»	В «Маю жінку, маю діти, Та я їх не бачу!»
4 «За Сибіром сонце сходить»	Г «Накидали за годину Панів повні шанці...»
	Д «Полягло наших чимало, А татар — утрос».

- Розкажіть, що ви знаєте про Б. Хмельницького.
- Яку історичну подію зображено в пісні «Чи не той то хміль»?
- Знайдіть приклади гіперболи в пісні «Чи не той то хміль». З якою метою цей художній засіб використовують у піснях про народного героя?
- Що таке *художній паралелізм*? Знайдіть кілька прикладів цього художнього засобу в пісні про Б. Хмельницького. Яку роль він відіграє у творі?
- Чому Устима Кармелюка називають *українським Робіном Гудом*?
- Як ви розумієте його слова: «...Хоч, здається, не в кайданах, а все ж не на волі»?
- Як впливає на читача (слухача) виклад саме від першої особи — Устима Кармелюка — у пісні «За Сибіром сонце сходить»?

- Поділіть пісню «Чи не той то хміль» на три частини за змістом. Доберіть до кожної заголовки і запишіть у зошит.

12. Поміркуйте, чому пісня про народного месника має назву «За Сибіром сонце сходить».

1. Підготуйтеся до конкурсу з виразного читання історичних пісень.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію до однієї з вивчених історичних пісень на тему «Герой, ушавлений у піснях» (за бажанням).

➤ Пісні Марусі Чурай ◀

«Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа» — цими словами захищає на суді Марусю Чурай закоханий у неї благородний козак Іван Іскра. Проте дівчина любить Григорія Бобренка, мати якого має інші плани: вона хоче одружити сина із заможною Галею Вишняківною.

Під час Національно-визвольної війни українського народу проти польської шляхти під проводом Б. Хмельницького 1648 р. в складі Полтавського полку служили Іван Іскра й Грицько Бобренко. За переказами, Маруся чекала з війни Гриця, проте той скорився волі матері й одружився з Галею. Ображена Маруся його отруїла, за це її засудили до смертної кари, але перед стратою Іван Іскра встиг принести помилування від гетьмана. Згодом Маруся померла від туги, залишивши нам у спадок свої безсмертні пісні.

Життєпис Марусі Чурай складено за її творами та на основі переказів, легенд, усних спогадів її сучасників, записи яких не збереглися. На початку цієї розповіді процитовано слова Івана Іскри з історичного роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай», з яким ви ознайомитеся в 11 класі. Поетеса теж починає свою розповідь із застереження, що це її версія історії народної піснетворки, заснована на переказах, легендах і піснях самої Марусі Чурай. А як же з документами? Адже відомо, що в XVII ст. в Україні вже були судові установи, які мали б фіксувати всі справи на папері. Л. Костенко починає свій роман із розповіді, що влітку 1658 р. згоріла Полтава дощенту, перетворивши судові справи на попіл...

Чому ж гетьман Б. Хмельницький помилував Марусю? Її батько був героєм, хоробрим козаком, якого після поразки в битві під Кумейками 1637 р. стратили поляки. Крім того, Маруся мала чудовий голос і сама складала пісні, з якими козаки йшли в похід боронити свій край від нападників, про це говорить Іван Іскра під час суду: «Коли в похід виходила батава¹, — / її піснями плакала Полтава. / Що нам було потрібно на війні? / Шаблі, знамена і її пісні».

І. Репін. Українка біля тину.
1876 р.

¹ Бата́ва (заст.) — лава, ряд.

Відтоді й донині співають пісні, авторство яких приписують Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «В кінці греблі шумлять верби», «Грицю, Грицю, до роботи» та ін. Її пісні найчастіше пов'язані з власним життям, наприклад «**Ой не ходи, Грицю**». Сюжет цього твору ви вже знаєте з прочитаного життєпису піснетворки.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
Одна дівчина чорнобривая,
То чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля¹ копала,
А у понеділок переполоскала,
А у вівторок зілля варила,
А в середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку біла:
«Нащо ти, дочко, Гриця отруїла?»

«Ой мати, мати, жаль ваги не має,
Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться він сирій землі!

Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати біла!
Оце ж тобі, Грицю, за тее заплата:
Із чотирьох дощок дубовая хата!»

Пісня «**Засвіт встали козаченьки**» розповідає про козака, який вирушає в похід захищати рідний край. Він просить матір, аби вона прийняла його кохану Марусю, якщо з ним раптом щось трапиться. Пісня побудована на зворушливому діалозі сина з матір'ю, який прикрашають і постійні епітети (*кінь вороненький, ясні очі*), і слова із зменшено-пестливими суфіксами (*доріженька, Марусенько*), і повтори (*не плач, не плач, Марусенько*) — широкий набір художніх засобів, властивих фольклорним творам.

¹ Зілля — різноманітні, здебільшого запашні трав'яністі рослини; навар або настій із деяких рослин, який використовують у народній медицині.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводить:

— Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Через чотири неділеньки
Додому вертайся!

— Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутись,
Та щось кінь мій вороненький
В воротах спіткнувся.

Ой бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

❖ До речі ❖

У народі пісня «Засвіт встали козаченьки» відома ще з іншою назвою — «Засвистали козаченьки». Багатоваріантність — типова ознака твору усної народної творчості. Пісні Марусі Чурай стали настільки популярними, що їх ми сприймаємо як фольклорні твори.

М. Пимоненко. Проводи козака. *Наприкінці XIX — на початку XX ст.*

О. Штанко.
Маруся Чурай. 2000 р.

У пісні «*Віють вітри, віють буйні*» дівчина передає свої важкі почуття туги за коханим, який далеко від дому й невідомо, чи колись повернеться. Розлуку з милим-чорнобривим вона називає *лютим горем*, а себе порівнює з *билинкою в полі*. Підсилює ці почуття художній паралелізм (*дерева гнуться – сльози не ллються*).

У 9 класі ви читатимете п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського, головна героїня якої виконує цю пісню, адже вона переживає ті самі почуття через розлуку з коханим, що й Маруся.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок —
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі:
Чи ж щаслива ж та билінка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

1. Прочитайте рядки.

*Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.*

В уривку наявний художній засіб

А персоніфікація

В гіпербола

Б порівняння

Г епітет

2. Установіть відповідність.

Назва пісні	Уривок
1 «Ой не ходи, Грицю»	А «Єсть же люди, що і моїй Завидують долі...»
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б «У неділю рано зілля копала, А у понеділок переполоскала...»
3 «Засвіт встали козаченьки»	В «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа».
	Г «Прийми ж мою Марусеньку, Як рідну дитину».

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Провідний мотив
1 «Ой не ходи, Грицю»	А проводи сина в похід
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б помста через зраду
3 «Засвіт встали козаченьки»	В захист рідної землі
	Г туга за коханим

- З яких джерел ми знаємо про пісні Марусі Чурай?
- Розкажіть про життя Марусі Чурай.
- Згадайте, що таке *сюжет художнього твору*. Скажіть, що допомагає в пісні «Ой не ходи, Грицю» рухати сюжет.
- Коротко перекажіть зміст пісні «Засвіт встали козаченьки», використавши різні інтонації для відтворення реплік у діалозі.
- Чому, на вашу думку, у пісні «Засвіт встали козаченьки» так багато слів із зменшено-пестливими суфіксами?
- Хто є оповідачем у пісні «Віють вітри, віють буйні»? Поміркуйте, чому в ній для передавання почуттів використано саме монолог.
- Назва художнього твору зазвичай передає його тему й головну думку. Чи відбувається це з назвою пісні «Віють вітри, віють буйні»?

- Намалюйте словесний портрет Марусі Чурай, використавши репродукцію картини І. Рєпіна «Українка біля тину» (с. 23).
- Пригадайте, що таке *балада* як літературний жанр. Проведіть невелике дослідження пісні «Ой не ходи, Грицю», щоб виявити в ній ознаки балади.

- Вивчіть напам'ять пісню «Засвіт встали козаченьки».
- Переглянувши в інтернеті матеріал «Невигадані історії», підготуйтеся до усного переказу найцікавіших фактів із життя Марусі Чурай (за бажанням).

➤ Українські народні думи ◀

Кожний народ пишається своїм героїчним епосом: греки — «Іліадою» та «Одіссеєю» Гомера, ісландці — сагами, французи — «Піснею про Роланда», а ми, українці, — «Словом про похід Ігорів» і народними думами.

Українські народні думи з'явилися в XV ст. — у час виникнення козацтва. Згадайте, що саме в цей період виникли й історичні пісні. Думи створювали здебільшого безпосередньо після важливих історичних подій, їхня тематика широка. Вони з'явилися у зв'язку із жорстокими нападами турецько-татарських орд, названі кобзарями *невільничими плачами*. У них оспівано страждання полонених, їхні муки на каторгах. Саме тоді й виникли думи про боротьбу українців проти турецько-татарських загарбників і неволю — «Козак Голота», «Маруся Богуславка», «Утеча трьох братів із города Азова», «Самійло Кішка» та ін.

До нашого часу дійшло чимало дум про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського поневолення — «Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», у яких уславлено подвиги народних героїв, зокрема гетьмана Богдана Хмельницького.

Також відомі соціально-побутові думи, у них оспівано родинні взаємини — між батьками і дітьми, сестрами та братами, — «Дума про сестру та брата», «Бідна мати і три сини» та ін.

Велику роль у становленні й розвитку дум відіграли народні професійні співці — кобзарі, які виконували пісні й думи в супроводі кобзи, бандури чи ліри. Вони передавали наступним поколінням знання про минуле та світогляд предків у доступній формі. Такі співці існували в усіх народів: у вікінгів Скандинавії — скальди, у Стародавній Греції — поети-кіфареди, у середньовічній Франції — трубадури. У ті часи народні співці відігравали роль новинарів. (Тоді ще не було газет, журналів і мережі «Інтернет».) Постійно подорожуючи, кобзарі знали найсвіжіші новини, вони ділилися ними, попереджали людей про небезпеку, можливий напад чужинців. Бувало й так, що влада намагалася обмежити їхній вплив, аби тримати під контролем інформацію на своїх територіях.

З покоління в покоління кобзарі своєю творчістю виховували високу духовність, почуття національної гідності й патріотизм. Т. Шевченко зростав на кобзарських піснях і думах. З поваги до народних співців він назвав збірку своїх творів «Кобзар», а в одній зі своїх повістей зауважив: «...коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоча б одну думу у виконанні українського сліпого співця, то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоншою до найбіднішого нашого лірника».

Тяжкі умови кобзарського життя змушували цих незрячих людей об'єднуватися в братства, у яких вони передавали свій досвід учням. Вони не були жебраками, а заробляли собі на життя професійною грою на бандурі та співом. Одні з них виконували думи так, як їх навчили, інші імпровізували, змінюючи твір. А були й такі, що самі створювали пісні й думи. До нас дійшли імена

лише кількох авторів, а саме: Михайла Кравченка, Петра Ткаченка, Євгена Мовчана, Павла Носача, Євгена Адамцевича.

Неперевершеним бандуристом, якого високо цінувала Леся Українка, був *Гнат Гончаренко*. Поетеса залишила про нього спогад: «Гончаренко грає ліпше, ніж співає: у музиці він віртуоз межі простими бандуристами». Улюблена бандура Г. Гончаренка нині зберігається в Музеї Миколи Лисенка (м. Київ).

Блискучим імпровізатором був *Остан Вересай*. Яскравою гранню індивідуальності цього співця було виконання гумористичних і сатиричних пісень. Неймовірного ефекту він досягав за допомогою грайливості мелодії, жвавості ритму, своєрідної міміки й пританцювання в такт пісні. Він був ніби театром одного актора. Понад 70 років бандурист мандрував від села до села — і його ім'я стало легендою. Співом українського Гомера захоплювалися композитори М. Лисенко та П. Чайковський. Сенсацією стали виступи О. Вересая 1875 р. в Петербурзі перед ученими й діячами культури. Тоді в пресі писали, що «сліпий сімдесятилітній співець наділений величезним талантом, у його думках, як жива, стоїть Україна, сповнена спогадів про минуле». Професор Л. Леже під впливом виконаних О. Вересаєм пісень почав активно пропагувати у Франції українську культуру, навіть читав курс української мови. У с. Сокиринцях, що на Чернігівщині, створено Музей-кімнату О. Вересая, а з 1988 р. тут проводять фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято».

Нині кобзарські традиції продовжують різні творчі колективи. Основне завдання сучасних співців-бандуристів — популяризація словесно-музичної культури українців. Один із найвідоміших професійних музичних колективів нашої країни — Національна заслужена академічна капела¹ бандуристів України імені Г. Майбороди, створена ще в 1918 р. У колективі працює понад 50 співаків-музикантів. Сучасні кобзарі *Василь* і *Микола Литвини* створили кобзарську школу в с. Стрігівці, що на Київщині. Тут учнів навчають мистецтва гри та співу. Одним із професійних кобзарів сучасності є *Василь Нечена*. Нині він єдиний представник чернігівської кобзарської школи. Вражає дивовижне виконання ним народних пісень і старовинний репертуар митця.

◻ Теорія літератури ◻

Дума

Думи належать до героїчного епосу. Згадаймо, що за основу епічних творів узято розповідь про події. Які жанрові особливості дум?

1. Це твори героїчного або соціально-побутового змісту.
2. За обсягом думи більші від історичних пісень, вони складаються з трьох частин: заспів, або зачин (заплачка), основна розповідь і закінчення (славословіє).

¹ *Капела* (з іт. *каплиця*) — хор церковних півчих; хор узагалі.

В. Шаталін.
Пісня бандуриста. ХХ ст.

- У думах немає поділу на строфи, як в історичних піснях; рядки найчастіше поєднані дієслівною римою.
- Думи виконують **речитативом** — протяжним проказуванням, подібним до співу, супроводжуючи грою на бандурі, кобзі чи лірі.
- Урочистий стиль посилюється прийомом **ретардації** — хаотичним повторенням частин тексту з метою уповільнення розповіді.

Отже, можна сформулювати визначення терміна.

Дума — це ліро-епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

- Установіть відповідність.

Народні співці	Країна (регіон)
1 кобзарі	А Україна
2 скальди	Б Ісландія
3 трубадури	В Скандинавія
4 поети-кіфареди	Г Стародавня Греція
	Д середньовічна Франція

- Українським Гомером* називають

А Остапа Вересая	В Євгена Мовчана
Б Василя Литвина	Г Михайла Кравченка

- Протяжне проказування, подібне до співу, називають

А строфою	В речитативом
Б ретардацією	Г славословієм

- Що таке *героїчний епос*? Коли виникли думи?
- Назвіть жанрові особливості думи.
- Розкажіть, що ви знаєте про народних співців — кобзарів.
- Назвіть імена відомих вам кобзарів.
- У яких раніше прочитаних творах є образ кобзаря?
- Знайдіть і прочитайте рядки Т. Шевченка, у яких він згадує українських народних співців і Гомера. Як ви розумієте ці слова?
- Чому виступи О. Вересая в Петербурзі стали сенсацією?

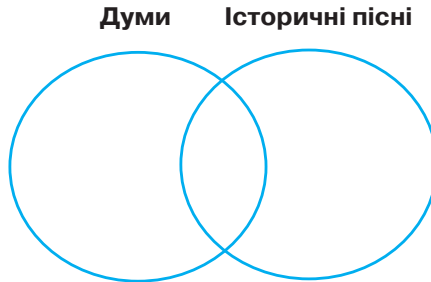
- Поміркуйте, чому на звороті банкноти з портретом Т. Шевченка (номіналом 100 гривень) зображено саме кобзаря із хлопчиком-поводирем на тлі Чернечої гори в Каневі. Опишіть цю картину (*усно*).

Фрагмент звороту
100-гривневої купюри

12. Намалуйте в зошиті перетнуті кола. Упишіть у них ознаки дум та історичних пісень, а на перетині кіл — спільні особливості цих жанрів.

До речі

2014 р. вийшов кінофільм «Поводир» режисера й сценариста О. Саніна, за основу сюжету якого взято мандри Україною в 1932–1933 рр. американського хлопчика й українського кобзаря напередодні й під час Голодомору в Україні. Ця стрічка здобула гран-прі на Варшавському міжнародному кінофестивалі. Радимо вам переглянути цей кінофільм.

1. Прочитайте матеріал «Маруся Богуславка — легендарна героїня» і перекажіть його.
2. Знайдіть в інтернеті інформацію про відмінності між кобзою, бандурою та лірою. Підготуйте невелику мультимедійну презентацію про ці музичні інструменти (за бажанням).

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА — ЛЕГЕНДАРНА ГЕРОЇНЯ

Маруся Богуславка — цілком реальна особа, проте документальних свідчень про це немає. Літописи, легенди й перекази розповідають нам про українко-полонянок, які вимушені були стати дружинами турецьких багатіїв і навіть султанів. Деякі із цих жінок допомагали своїм землякам на чужині.

З усних і писемних джерел вимальовується узагальнений образ дівчини-бранки, створений народною фантазією. Маруся Богуславка — дочка священника, яка жила приблизно в XVI–XVII ст. в м. Богуславі. Її взяли в полон ординці й віддали до гарему турецького хана. Він настільки закохався в Марусю, шанував її, що довів ключі від замку й темниці на час, поки поїхав до мечеті. Відважна українка, скориставшись такою можливістю, звільнила з тридцятирічного полону сімсот козаків-невільників — своїх дорогих земляків. Маруся просить визволених земляків передати батькам вітання та сказати, аби їм не чекали, бо вона вже *«потурчилась, побусурменилась / Для розкоші турецької, / Для лакомства нещасного!»*.

Г. Якутович. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка». 1966 р.

Ця смілива дівчина символізує тих українок, котрі з примусу залишили рідний край, але любили його всім серцем і дбали про своїх земляків, які потрапили в полон.

Маруся — один із найсвітліших жіночих образів українських народних дум, у якому втілено високі патріотичні почуття. Українські письменники М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, П. Куліш написали художні твори про Марусю Богуславку з однойменною назвою, а вдячні земляки в м. Богуславі, що на Київщині, звели пам'ятник легендарній героїні.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яна.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:

Г. Якутович. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка». 1966 р.

«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Що сьогодні у нашій землі християнській Великодня субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень».
То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам про святий празник, роковий день Великдень сказала!»
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невільників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.

Г. Якутович. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка». 1966 р.

Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Добре дбає, —
 До темниці приходжає,
 Темницю відмикає,
 Всіх козаків,
 Бідних невольників,
 На волю випускає
 І словами промовляє:
 «Ой козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Кажу я вам, добре дбайте,
 В городі християнські утікайте,
 Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
 Моему батьку й матері знати давайте:
 Та нехай мій батько добре дбає,
 Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
 Великих скарбів не збирає,
 Та нехай мене, дівки-бранки,
 Марусі, попівни Богуславки,
 З неволі не викупає,
 Бо вже я потурчилась, побусурменилась
 Для розкоші турецької,
 Для лакомства нещасного!»
 Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
     З тяжкої неволі,
     З віри бусурменської,
     На ясні зорі,
     На тихі води,
     У край веселий,

У мир хрещений!
 Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
 У нещасних молитвах
 Нас, бідних невільників!

 До речі

1966 р. на Київській кіностудії науково-популярних фільмів було знято мультфільм за мотивами думи «Маруся Богуславка».

1. Слова «Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка...» є

- А** зачином
- Б** строфою
- В** ретардацією
- Г** славословієм

2. У думі «Маруся Богуславка» згадано свято

- А** Водохреще
- Б** Великдень
- В** Трійця
- Г** Різдво

3. Прокльони «Та бодай ти... щастя й долі собі не мала» належать

- А** турецькому панові
- Б** попові з Богуслава
- В** Марусі Богуславці
- Г** козакам-невільникам

4. Який період історії України зображено в думі «Маруся Богуславка»? Що ви про нього знаєте?

5. Чому Марусю Богуславку називають *легендарною героїнею*?

6. Доведіть на конкретних прикладах із тексту, що твір «Маруся Богуславка» за жанром — дума.

7. Які епізоди зображено на ілюстраціях Г. Якутовича до думи «Маруся Богуславка» (с. 31, 32, 34)?

8. Прочитайте й прокоментуйте останні слова Марусі Богуславки про «розкіш турецьку» і «лакомства нещасні». У чому виявляється душевна роздвоєність героїні?

9. Кого символізує образ Марусі Богуславки?

10. Яке враження справила на вас дума «Маруся Богуславка»?

11. Перекажіть зміст думи «Маруся Богуславка».

12. Поділіть текст на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у зошит.

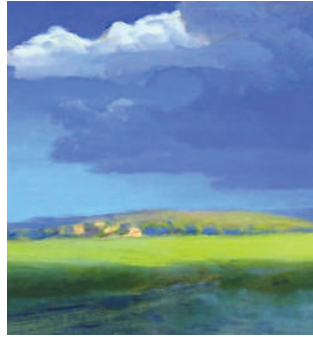
1. Випишіть із думи «Маруся Богуславка» приклади епітетів.

2. Намалюйте ілюстрацію до думи «Маруся Богуславка» (за бажанням).

Розгляньте репродукції картин українських художників і виконайте завдання.

І. Айвазовський. Світанок у Криму. 1865 р.

А. Куїнджі. Після грози. 1879 р.

С. Васильківський. Захід сонця над озером. 1900 р.

- А.** Визначте, до творів якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — стосуються подані пейзажі. Аргументуйте свою думку.
- Б.** Який пейзаж вам найбільше сподобався? Чим саме?

Поетичні твори хвилюють, захоплюють, надихають... Вони передають стан ліричного героя (героїні): від сумного, приреченого — до радісного, щасливого. Усю цю палітру відчуттів кожний із нас переживає в різних життєвих ситуаціях, тому так багато людей любить поезію.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.

По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

Щоб осягнути ці рядки талановитого лірика В. Сосюри, потрібно не лише прочитати їх, а й побачити художні образи, тобто намалювати їх у своїй уяві. Тоді ви зможете по-справжньому насолодитися віршем, дістати від нього естетичне задоволення. Перевірте себе, наскільки якісно ви засвоїли цей поетичний уривок після першого прочитання, давши відповіді на запитання (*письмово*).

• Якого кольору тиша? • Яким епітетом наділено *сади*? • Який образ наділено епітетом *жовтокоса*? • Яку тварину згадано у вірші? • Який образ наділено епітетом *печальні*?

А тепер перевірте себе. **1.** Синя. **2.** Пустинні. **3.** Осінь. **4.** Кінь. **5.** Пелюстки.

Намалювати в уяві художні образи важливо, але цього недостатньо. Потрібно з'ясувати лексичне значення невідомих слів. Чи знаєте ви, що означає прикметник *баский*? Без розуміння всіх слів поезія сприймається неповноцінно, фрагментарно, ніби ви розглядаєте картину, яку в певних місцях замінюють різні предмети. З'ясуйте за словником, що означає слово *баский*.

Уважно перечитайте уривок ще раз, а потім порівняйте це сприймання вірша з тим, яке було після першого його прочитання.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Український поет, основоположник нової української літератури, художник.

Найвідоміші твори: поеми «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «Катерина», «Наймичка», «І мертвим, і живим...»; п'єса «Назар Стодоля» та ін.

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаська область) у кріпацькій родині. Про дитинство знаного у світі поета й художника ви вже дізналися в попередніх класах, тож тепер поведемо розмову про доросле життя митця.

У сімнадцятирічному віці Т. Шевченко прибув до м. Петербурга разом із челяддю пана Енгельгардта. Вирішивши мати кваліфікованого майстра та зваживши на невідступні Тарасові прохання, поміщик дозволив йому вчитися малювати.

Учителем юнака був В. Ширяєв, відомий майстер декоративних розписів. У його майстерні Тарас пройшов певну малярську підготовку, брав участь у виконанні живописних робіт в урядових будинках, виготовленні декорацій для петербурзьких театрів. У вільний від роботи час білими ночами він змалював статуї в Літньому саду. Вирішальне значення для нього мала зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, який увів юнака в коло найвідоміших діячів української та російської культури, познайомив з Є. Гребінкою, К. Брюлловим, О. Венеціановим і В. Жуковським. Помітивши великий талант Тараса, вони вирішили викупити його з кріпацтва й дати змогу здобути класичну освіту.

Марно К. Брюллов та О. Венеціанов намагалися переконати пана Енгельгардта відпустити на волю талановитого кріпака: поміщик зажадав від них нечувану на той час суму — 2500 карбованців. Щоб дістати такі гроші, К. Брюллов написав портрет поета В. Жуковського, який служив при царському дворі. Картину розіграли в лотерею, і бажану суму грошей було зібрано. 22 квітня 1838 р. Енгельгардт усе ж таки підписав відпускну, а 25 квітня на квартирі

Петербурзька академія мистецтв. *Сучасне фото*

К. Брюллова в Академії мистецтв В. Жуковський вручив її Т. Шевченку. Ось як І. Сошенко описує цей день: «Нараз до кімнати моєї через вікно стрибав Тарас, ледве мене не звалив із ніг, кидається мені на шию та гукає: “Воля! Воля!” — “Чи не здурів ти, — кажу, — Тарасе?” А він усе підстрибує та гукає: “Воля! Воля!”»

Т. Шевченко став вільною людиною. Юнака зарахували до Академії мистецтв. Розпочався новий етап у його житті. У листі до брата Микити Тарас так пише про відчуття свободи: «Так от, бач, живу, учуся, нікому не кланяюсь і нікого не боюся, окрім Бога, — велике щастя бути вільним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Навчання в Академії мистецтв, вивчення французької мови, відвідування музеїв і театрів, знайомство з відомими митцями — усе це формувало світогляд Т. Шевченка, сприяло зростанню його як митця.

Проте Тарасові боліло серце за рідний край, братів і сестер. Про це, зокрема, свідчать уривки із цитованого вище його листа до брата Микити: «...як тільки отримаєш мого листа, зараз до мене напиши, щоб я знав... Нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скучно, що я всяку ніч тільки й бачу вві сні тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни; весело стане, прокинуся, заплачу».

Закінчивши Академію мистецтв, поет 1846 р. повернувся в Україну, улаштувався на роботу в Київську археологічну комісію, почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки. У Києві познайомився з викладачем історії Київського університету М. Костомаровим. Він загітував Т. Шевченка ввійти до Кирило-Мефодіївського братства, яке, діючи таємно, поширювало ідеї ліквідації кріпацтва, єднання слов'янських народів на засадах рівності й братерства. Саме ці погляди поділяв Т. Шевченко, за них же й постраждав.

5 квітня 1847 р. поета було заарештовано й відправлено до Петербурга. Його звинувачували не лише за участь у братстві, а передусім за написання революційних творів. В очікуванні вироку поет провів у казематі¹ два місяці. Тут він написав більшість віршів, які ввійшли до циклу «*В казематі*». (Один із них — «Садок вишневий коло хати...» — ви вивчали в 5 класі.) Деякі твори циклу подано в цьому підручнику. Прочитавши їх, ви дізнаєтеся, про що думав і що відчував митець у цей тяжкий для нього час.

З-поміж учасників Кирило-Мефодіївського братства найтяжче було покарано Т. Шевченка: «за створення підбурливих і найвищою мірою зухвалих віршів» він був засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом. Імператор Микола I власноруч зробив помітку на вироку: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати».

У засланні поет провів 10 років. Перші три роки перебував в Орській фортеці, Оренбурзі й на Аралі в складі Аральської описової експедиції. Тут були люди, які його підтримували та намагалися полегшити умови заслання. У цей період Т. Шевченко написав низку віршів і поем, виконав майже двісті малярських робіт. На жаль, і така «воля» тривала недовго. За доносом пра-

¹ *Каземат* — одиночна камера для ув'язнення у фортеці.

К. Устиянович. Шевченко на засланні. 1880-ті роки

порщика про те, що поет порушує царський наказ, Т. Шевченка заарештували й перевели на службу в Новопетровське укріплення. Прихильники попередили його про арешт заздалегідь, тому він устиг передати друзям деякі твори, а листи, які отримував від рідних і товаришів, спалив.

Умови в Новопетровському укріпленні були жахливими: навколо пустеля, пісок і солоня вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки. Його ж протримали в цій глухомані майже сім років. На муштру він мусив ходити навіть хворим. За цей час Т. Шевченко не написав жодного вірша.

1857 р. поета було звільнено. Останні роки життя він провів у Петербурзі. 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла митцю звання академіка-гравера.

Т. Шевченко помер 10 березня 1861 р.

«ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...»

У Т. Шевченка є два вірші, що починаються словами: «*Думи мої, думи мої...*» Один із них відкриває першу поетову збірку «Кобзар», яка побачила світ 1840 р., а другий — невільницьку поезію. Пропонуємо вашій увазі саме другий вірш, написаний у 1847 р., як ви здогадалися, у засланні.

Що хвилювало митця на чужині? Далеко від рідної землі, у неволі, Т. Шевченко по-особливому сумує за своїм краєм (*мотив любові до Батьківщини*). Згадування *киргизів убогих, голих*, але ще вільних (у той час киргизами іноді називали казахів) переносить читача в казахські степи — місце заслання поета. Ліричний герой вірша звертається до образу дум, порівнюючи їх із сизокрилимими голуб'ятами, просить, щоб вони прилетіли до нього «*Із-за Дніпра широкого / У степ погуляти...*». Тобто для митця думи — це не лише поштовх для творчості, а й сама творчість. Отже, *провідний мотив* вірша «*Думи мої, думи мої...*» — творчість як єдина втіха на засланні.

* * *

Думи мої, думи мої,
 Ви мої єдині,
 Не кидайте хоч ви мене
 При лихій годині.
 Прилітайте, сизокрили
 Мої голуб'ята,
 Із-за Дніпра широкого
 У степ погуляти
 З киргизами убогими.
 Вони вже убогі,
 Уже голі... Та на волі
 Ще моляться Богу.
 Прилітайте ж, мої любі,
 Тихими речами
 Привітаю вас, як діток,
 І заплачу з вами.

1. 1838 року
А вийшов друком «Кобзар»	В народився Тарас Шевченко
Б викуплено поета з кріпацтва	Г відправлено поета в заслання
2. Гроші для викупу Т. Шевченка з кріпацтва було виручено з продажу портрета, на якому був зображений
А Іван Сошенко
Б Карл Брюллов
В Олексій Венеціанов
Г Василь Жуковський

3. Прочитайте уривок із вірша «Думи мої, думи мої...».

*Прилітайте, сизокрили
 Мої голуб'ята,
 Із-за Дніпра широкого
 У степ погуляти...*

У цих рядках наявний художній засіб

А гіпербола
Б анафора
В архаїзм
Г епітет

4. Розкажіть історію викупу Т. Шевченка з кріпацтва.
 5. За що поета було заарештовано? Яким був вирок?
 6. Яким настроєм сповнений вірш «Думи мої, думи мої...»? Чому?
 7. Які мотиви наявні в цьому творі?
 8. Навіщо автор використав три крапки в середині поезії?

9. Розкрийте символічне значення образів *степу, вітру й Дніпра*.
10. Як ви вважаєте, чому ліричний герой називає свої думи *дітками*?

11. Розгляньте репродукцію картини К. Устияновича «Шевченко на засланні» (с. 39) і розкажіть, чи можна її використати як ілюстрацію до вірша «Думи мої, думи мої...».
12. Навчіться виразно читати поезію Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».

1. Випишіть епітети й порівняння з вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».
2. Підготуйте мультимедійну презентацію з малярськими роботами Т. Шевченка періоду заслання (за бажанням).

ЦИКЛ «В КАЗЕМАТІ»

Цикл «В казематі» Т. Шевченко створив навесні 1847 р., очікуючи в камері вироку за написання революційних творів. Але спочатку з'ясуємо, що таке цикл у літературі. **Художній (літературний) цикл** — це сукупність художніх творів одного жанру, об'єднаних задумом автора в естетичну цілість. Послідовність творів, які включають до циклу, визначається мінливістю настрою ліричного героя.

Усього до циклу «В казематі» входить тринадцять віршів. З поезіями «*Мені однаково, чи буду...*» та «*Ой три шляхи широкії...*» ви сьогодні ознайомитеся. Усі вірші цього циклу різні за настроєм, мотивами, ритмікою, проте їх об'єднує задум автора. Який саме? Прочитавши ці два твори й пригадавши вірш «Садок вишневий коло хати...», визначте авторський задум, який їх об'єднує.

* * *

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молися, сину, за Вкраїну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

До речі

Жанр поезії, у якому автор висловлює свої роздуми над проблемами життя і смерті, сенсу людського буття тощо, називають **медитацією**. Вірш Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» є зразком медитації.

Ой три шляхи широкії
 Докупи зійшлися.
 На чужину з України
 Брати розійшлися.
 Покинули стару матір,
 Той жінку покинув,
 А той сестру. А найменший —
 Молоду дівчину.
 Посадила стара мати
 Три ясени в полі.
 А невістка посадила
 Високу тополю.
 Три явори посадила
 Сестра при долині...
 А дівчина заручена —
 Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
 Тополя всихала,
 Повсихали три явори,
 Калина зов'яла.
 Не вертаються три брати.
 Плаче стара мати,
 Плаче жінка з діточками
 В нетопленій хаті.
 Сестра плаче, йде шукати
 Братів на чужину...
 А дівчину заручену
 Кладуть в домовину.
 Не вертаються три брати,
 По світу блукають,
 А три шляхи широкії
 Терном заростають.

С. Караффа-Корбут. «Покинули стару матір». 1963–1964 рр.

❖ До речі ❖

Здавна в Україні різні дерева сприймали як символи, вони оспівані у творах усної народної творчості. А в баладах часто використовують метаморфозу — перетворення дівчини або парубка на тополю, калину, явір чи дуб.

Ясен — символ чоловічої чистоти, скромності й пісенної душі. Перебування під його кроною допомагає позбутися душевного тягара, що виник через буденні негаразди та життєві прикрощі.

Тополя — символ дівочої краси, а також жіночого й дівочого суму, їхньої самотності. Вважають, що це дерево здатне забирати в людей негативну енергію та очищати повітря від злих духів.

Явір — символ козацької сили, парубоцького здоров'я та вроди, єдності чоловічої краси й сили. Також це дерево символізує пам'ять, смуток і горе.

Калина — символ зрілості дівчини, українського роду, духовної нескореності та світлої пам'яті.

Терен — символ важких життєвих доріг, страждань і мук. Вважають, що він має магічну силу: проколотий терновим кілком упир, чи вурдалака, чи якийсь інший представник нечисті втрачає свою здатність здійснювати зло.

◉ Теорія літератури ◉

Види та жанри лірики. Філософська лірика

Твори художньої літератури поділяють на три роди: *епос*, *лірику* й *драму*.

Слово *лірика* запозичене з грецької мови. Воно походить від назви струнного музичного інструмента — *ліри*. Під акомпанемент ліри в Стародавній Греції виконували пісні.

Ліричними називають твори, у яких відображено внутрішній світ людини через передавання почуттів, думок, переживань у певних обставинах, під впливом певних подій.

У ліричних творах з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення *ліричного героя* до зображуваного.

Якщо в епічних і драматичних творах письменник відображає зовнішні обставини життєвих ситуацій людини, детально розкриває її характер, то в ліричних об'єктом зображення є внутрішній світ людини, її думки, переживання тощо.

Ліричні твори пишуть переважно віршованою мовою. Їх поділяють на чотири основні види:

- **громадянська лірика** — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями («Заповіт»);
- **філософська лірика** — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття: життя і смерті, розвитку суспільства, природи та ін. («Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...»);
- **пейзажна лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із природою, переживання та відчуття виникають від споглядання природи («За сонцем хмаронька пливе...»);
- **особиста (інтимна) лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями, спогадами про рідний край («Думи мої, думи мої...»). Також у творах інтимної лірики настрої ліричного героя зумовлений гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від високого й тонкого почуття — кохання.

Значна частина художніх творів поєднує різні види лірики. Скажімо, вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» належить до пейзажної лірики, проте цьому твору властиві й елементи громадянської лірики, оскільки в ньому йдеться не лише про ідилічний¹ вечір, а й про родину як одну з основ гармонії світу. Вірш «Мені однаково, чи буду...» належить як до громадянської лірики (*уболівання за долю поневоленої України*), так і до філософської (*роздуми над проблемами буття*).

1. «Високу тополю» («Ой три шляхи широкії...») посадила
А мати	В дівчина
Б сестра	Г невістка

¹ *Ідилічний* — близький до природи: мирний, безтурботний.

2. Установіть відповідність.

Уривок	Назва вірша
<p>1 «Сестра плаче, йде шукати Братів на чужину... А дівчину заручену Кладуть в домовину».</p>	<p>А «Садок вишневий коло хати...» Б «Мені однаково, чи буду...» В «Ой три шляхи широкії...» Г «Думи мої, думи мої...»</p>
<p>2 «Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята, Із-за Дніпра широкого У степ погуляти...»</p>	
<p>3 «В неволі виріс між чужими І, неоплаканий своїми, В неволі, плачучи, умру. І все з собою заберу...»</p>	

3. Установіть відповідність.

Образ	Назва вірша
1 наша — не своя земля	А «Садок вишневий коло хати...»
2 хрущі над вишнями	Б «Мені однаково, чи буду...»
3 голуб'ята	В «Ой три шляхи широкії...»
4 три ясени	Г «Думи мої, думи мої...» Д «Заповіт»

- Що таке *художній цикл*? Які вірші, що ввійшли до циклу «В казематі», ви знаєте?
- Який, на вашу думку, авторський задум поєднує вірші циклу «В казематі»?
- Чим лірика як літературний рід відрізняється від епосу й драми? Які ви знаєте види лірики?
- Які види лірики поєднано в кожному з трьох віршів Т. Шевченка, прочитаних на уроках української літератури у 8 класі?
- Опрацюйте матеріал рубрики «До речі...» про медитацію (с. 41). Доведіть на конкретних прикладах із тексту, що вірш «Мені однаково, чи буду...» — медитація.
- Як ви розумієте поєднання протилежних за значенням слів (*оксиморон*) у вірші «Мені однаково, чи буду...» — «на нашій — не своїй землі»?
- Який провідний мотив вірша «Ой три шляхи широкії...»? Яким має бути характер мелодії до цього твору?

- Доведіть, що вірш «Ой три шляхи широкії...» має фольклорну основу (*образи, символи, епітети, мотиви*). Скористайтеся матеріалом рубрики «До речі...» про дерева-символи (с. 42–43).
- Проведіть мовне дослідження вірша «Мені однаково, чи буду...»: з'ясуйте, які три слова найчастіше повторюються в цьому творі, і поміркуйте, як вони перегукуються з його мотивами.

- Вивчіть напам'ять вірш «Мені однаково, чи буду...».
- Перегляньте в інтернеті третю частину фільму Ю. Макарова «Мій Шевченко» і підготуйте коротку розповідь про найцікавіші моменти (*за бажанням*).

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(справжнє ім'я та прізвище
Лариса Косач)
(1871–1913)

Українська поетеса, перекладачка, громадська діячка.
Найвідоміші твори: поема «Давня казка»; драма-феєрія
«Лісова пісня»; драматичні поеми «Бояриня», «Одержима».

Лєся Українка народилася 25 лютого 1871 р. в м. Новограді-Волинському (нині Житомирська область) у родині українських інтелігентів. Батько Петро Косач був повітовим службовцем — юристом, людиною передових поглядів; мати Олена Пчілка — українською письменницею.

Лєся навчилася читати в чотири роки, а в п'ять — грала на фортепіано й навіть написала змістовний лист своєму дядькові Михайлу Драгоманову (відомий український учений та громадський діяч). У родині Косачів панувала повага до народних звичаїв і традицій.

У сім'ї Лєся була другою дитиною із шести. Вона найбільше дружила зі старшим братом Михайлом. Якось узимку на свято Водохреща разом із Михайлом вона пішла на річку Стир. Лєся настільки захопилася побаченим, що навіть не помітила, як замочила ноги в крижаній воді. Після того вона почала тяжко хворіти. Спочатку батьки думали, що це звичайна застуда, проте згодом київський хірург поставив страшний діагноз — туберкульоз кісток. Дівчинці в цей час ще не виповнилося і десяти років! Потім патологічний процес поширився на легені й нирки. Тож із дитинства Лєся мала рішучий характер, засвоївши одне правило, яке впродовж життя її підтримувало: *«Щоб не плакати, я сміялась»*.

З 1882 р. постійним місцем проживання сім'ї Косачів стало с. Колодяжне. Саме тут, на Волині, серед розкішної та чарівної природи формувався стиль майбутньої поетеси. До речі, любов до природи стане провідним мотивом усієї її творчості.

Через тяжку хворобу Лєся до школи не ходила, а здобувала освіту самотужки, проявляючи феноменальні здібності. Незважаючи на постійні болі в кістках, вона й далі грала на фортепіано, малювала, знала майже всі європейські мови (більше десяти!), а в дев'ятнадцятирічному віці для молодшої сестри написала книжку «Стародавня історія східних народів», яку вже після смерті поетеси було видано як підручник для національної школи.

Білий будиночок у с. Колодяжному.
Сучасне фото

Леся Українка.
Фото. 1888 р.

Свій перший вірш Леся написала в дев'ятирічному віці. Коли дівчині виповнилося двадцять два, світ побачила її перша поетична збірка «*На крилах тісень*», яку високо оцінив І. Франко, назвавши найвищим здобутком української літератури за 1893 рік. У 1894 р. Леся Українка відвідала свого дядька М. Драгоманова в Софії. Вона впорядкувала його бібліотеку, познайомилася з емігрантами й культурними діячами Болгарії. Повернення додому було затьмарене негласним наглядом, установленим царською охранкою. Щоразу, коли поетеса поверталася з-за кордону, по-особливому відчувала політичну неволю, про що переконливо свідчать такі її рядки: «Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани й спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»

Щодня долаючи фізичний біль, Леся Українка виявляла неабияку мужність — писала високохудожні твори, наприклад вірш «*Contra spem spero!*»:

Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

Усе життя поетеса боролася з тяжкою недугою: вона виїжджала на лікування в Карпати, до Криму, Італії, Єгипту, Грузії. Передчуваючи трагічний кінець, 1913 р. мисткиня написала заяву до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка прийняти її твори на депозит (на збереження).

Леся Українка померла 1 серпня 1913 р. в м. Сурамі (Грузія). Її поховано в м. Києві на Байковому кладовищі.

МОТИВ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Згадаймо, що таке *мотив ліричного твору*. **Мотив** — це те саме, що й тема. Аналізуючи епічні твори, використовують термін «тема», а для ліричних — «мотив». Читаючи поезії Лесі Українки, малюйте в уяві картинки, образи, намагайтеся «побачити» вірш у барвах, відчути запахи, настрої, тоді ви глибше зрозумієте емоційний стан ліричного героя (ліричної героїні). Це допоможе навчитися визначати мотиви; їх може бути кілька у вірші. Зазвичай один із них провідний. Прочитайте спочатку вірші, дотримуючись цих порад, і визначте їхні мотиви самостійно, а потім опрацюйте подані в наступних двох абзацах коментарі. Сподіваємося, що це буде цікаво.

У вірші «*Давня весна*» відчуються автобіографічні нотки: поетеса через тяжку недугу мусила лежати й страждати від нестерпного болю. Єдиною її розрадою був клаптик неба у вікні, гілка яблуні, ніжний вітерець і пташині співи. Давня весна сприймається як дарунок долі, адже Леся навчилася цінувати найменші радощі. Весна в уявленнях людини нагадує щось нове, свіже,

В. Лопата. Жінка.
2000-ні роки

легке, тепле й красиве. Зверніть увагу на ці означення — вони випромінюють позитивну енергію та оптимізм. Саме мотив естетичного задоволення від приходу весни є *провідним* у поезії «Давня весна». Хай там яка недуга, а весна та творчість сильніші, бо це краса. Мотив молодечого оптимізму наявний у багатьох творах Лесі Українки.

У вірші «*Хотіла б я піснею стати...*» лірична героїня відчуває гармонію з природою, черпає в ній сили. Вона хоче стати піснею і полетіти світом, дарувати людям красу. Мотиви волелюбності («*Щоб вільно по світі літати...*») і творчості («*Щоб геть аж під ясні зорі / Полинити співом дзвінком...*») звучать чи не в кожній строфі цього вірша. Емоційний стан героїні увиразнюють численні епітети й інверсії.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомонило —
Зелений шум, веселя луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

* * *

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луноу.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

1. Упродовж життя Леся Українка керувалася правилом
А весна для всіх настала
Б хотіла б я піснею стати
В я прокинулась, і мені тяжко
Г щоб не плакати, я сміялась
2. Пташині пісні («Давня весна») прилинули до ліричної героїні разом із
А луною
Б вітром
В гілками
Г листячком
3. У вірші «Хотіла б я піснею стати...» поєднано філософську лірику з
А інтимною
Б пейзажною
В патріотичною
Г громадянською

4. Розкажіть цікаві факти із життя Лесі Українки, згадавши про мужність і силу духу поетеси.
5. До якого виду лірики належить поезія «Давня весна»?
6. Знайдіть приклади персоніфікації у вірші «Давня весна». Чому для зображення приходу весни авторка використовує саме цей художній засіб?
7. Чи збігаються барви й динаміка приходу весни, що виникли у вашій уяві під час читання вірша «Давня весна», із зображенням на ілюстрації?

П. Балла. «Стояла я і слухала весну». 1980 р.

8. Доведіть, що мрія є одним із мотивів поезії «Хотіла б я піснею стати...».
9. Якщо вірш не має назви, то нею традиційно стає перший рядок. Доберіть свою назву до вірша «Хотіла б я піснею стати...».
10. Визначте у вірші «Хотіла б я піснею стати...» слова, що позначають кольори й звуки. Поміркуйте, як вони впливають на настрій цієї поезії. Перемалюйте в зошит таблицю та заповніть її.

Зорові образи	Слухові образи

11. Якби вам довелося написати музику до вірша Лесі Українки «Давня весна», то якими були б її темп і настрої? Які б музичні інструменти ви використали? У якому місці й чому відбулася б зміна в темпі та настрої пісні?
12. Складіть невеликий опис (5–7 речень) за репродукцією картини В. Лопати «Жінка» (с. 47), використавши цитату з вірша Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».

1. Вивчіть напам'ять ліричний вірш Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».
2. Прочитайте поему Лесі Українки «Давня казка». Випишіть у зошит незнайомі слова.
3. Перегляньте в інтернеті відеоматеріал про життя Лесі Українки й законспектуйте найцікавіші факти.

МИТЕЦЬ І СУСПІЛЬСТВО

Поємі «*Давня казка*» понад 120 років, але порушені в ній проблеми актуальні й нині. Коли Леся Українка написала цей твір, у середовищі митців тривала гостра дискусія про роль мистецтва. Одні заявляли, що мистецтво має бути лише для розваги, інші ж наполягали на тому, що історію пишуть царі й королі як володарі народів. Але поемою «*Давня казка*» Леся Українка гостро й переконливо заперечує ці думки. Хто ж творить історію і відповідає за свою країну? Яка роль митця в розбудові своєї країни? На ці запитання ви знайдете відповідь, прочитавши поему «*Давня казка*».

ДАВНЯ КАЗКА

Поєма

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла урода гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити! —
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосю луною...

І не був поет самотнім:
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний,
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкі коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він. — Обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба — спинилась.
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо, як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще также полювання, —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю;
Ти втікай, бо я, мосьпане¹,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар. — Ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці, геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет. — Несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте.»

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю.»

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає.»

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

¹ *Мосьпане* (заст.) — вживають як звертання в значенні «Милостивий пане добродію!».

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б вже вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрюзі¹,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще zostавсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях: — Ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувсь поет на теє:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів, — крикнув згорда, —
Бо задам тобі я гарту!²»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...»

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний». —
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в божій волі.
Та я справді маю щастя
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави³, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявсь на теє лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на теє:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

¹ На упрізі (заст.) — у вечірні години.

² Задати (дати) гарту — понівечити, знищити.

³ Застава — перешкода, пастка.

О. Базилевич. Ілюстрація до поеми Лесі Українки «Давня казка». 1991 р.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну¹,
І на відповідь гуртові
Він загравав, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось під'їхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Якщо злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже!» —
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу, пильну дуже...»

«Хто ж се “я”?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

¹ *Мандоліна* — струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом і чотирма парами струн, на якому грають тонкою пластинкою із загостреним кінцем (медіатором).

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір!»
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочи».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!» —
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину коху!»

Під балкон моєї донни¹
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?...»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...» —
«Певна річ, — поет говорить, —
То нелегке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!» —

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду,
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені раду!

За раду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля раду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Йй наймення Ізидора,
А вродлива!.. Не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

¹ *Донна* — слово, що додають до імен знатних жінок в Італії.

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-gé-sol...
Далі можеш сам добрати...»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня — і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

III

Боже, боже! Що то може
Наробити серенада!..
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому.
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів¹
На війну скликать лицарство.

¹ *Герольд* — глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а згодом при дворах європейських монархів.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощай, дружино люба!
Всі розкоші, всі вигоди
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізидору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважніше лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині,

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало —
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський¹
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордеє, уперте:
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

¹ *Владар бусурманський* (заст.) — володар країни іншої віри.

Приступили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі —
Від порога та до печі.

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
“Я один, а їх аж триста!”

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернувсь живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Я, гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
“Утікай, поки здоровий!”»

Далі кинулись до зброї...
Бог зна чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!» —
Військо раптом зупинилось.

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю поспускали.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці слаутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Ми б хотіли тут в сій справі
Кілька слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славетні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні нагороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.»

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!...»

IV

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було недовго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба грошей!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі, —
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку —
У ярмі стогнали люди,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті,
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близьенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка —
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні —
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетиться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольдо. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремно,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«“Маєм свого отамана!” —
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне, я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знатнеє,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіть своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів, —
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недужі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдіві погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвася:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на волі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки панські
Тюрми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1. Основною проблемою поеми «Давня казка» є

- А** жадоба до збагачення
- Б** роль митця в суспільстві
- В** служіння своїй Батьківщині
- Г** прагнення людини до вдосконалення

2. «Не поет, хто забуває / Про страшні народні рани...» — це слова
- А ліричного героя
  - Б Бертольда
  - В Ізидори
  - Г поета
3. Установіть відповідність.

Частина поеми	Зміст
1 I частина	А на прохання Бертольда поет складає серенаду для Ізидори
2 II частина	Б автор звертається до читачів із настановою прочитати казку
3 III частина	В поет знайомиться з Бертольдом, між ними виникає конфлікт
4 IV частина	Г поета ув'язнюють; Бертольд помирає
	Д Бертольд одружується з Ізидорою, а потім захоплює бусурманську столицю

4. Чи справедливий аргумент, на вашу думку, навів поет лицареві, коли під час першої зустрічі пояснював, чому не хоче поступитися дорогою?
5. Як проявилось почуття гідності й гумору поета наприкінці першої зустрічі з лицарем? Проілюструйте свою відповідь рядками з твору.
6. Чому добрий граф Бертольд став жорстокою та жадібною людиною?
7. Бертольд не раз хотів віддячити поетові. Чи можна вважати графа невдячною людиною? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Прокоментуйте подані слова поета.
- Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.
9. Як ви розумієте слова поета: «*Та й в темниці буду вільний*»?
10. Чому Леся Українка назвала свій твір *казкою*? Чи є в ньому щось фантастичне, справді казкове?

11. Доберіть до кожної частини «Давньої казки» заголовки і запишіть у зошит.
12. Об'єднавшись у групи по три-чотири учні (учениці), підготуйтеся до виразного читання за ролями першої та останньої частин поеми.

1. Складіть і запишіть план порівняльної характеристики поета й Бертольда.
2. Знайдіть у мережі «Інтернет» інформацію про те, що таке *буктрейлер*. Підготуйте буктрейлер (5–7 слайдів) до поеми Лесі Українки «Давня казка» (за бажанням).

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

(1898–1965)

Український письменник.

Найвідоміші твори: поеми «Червона зима», «Мазепа»; вірші «Любіть Україну!», «Так ніхто не кохав...»; роман «Третя Рота».

Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1963).

Володимир Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцевому Донецької області. Дитячі роки поета минули в с. Третя Рота, куди переїхали батьки. В автобіографічному романі «Третя Рота» В. Сосюра так описує родину: «...За походженням мати була сербкою, хоча прізвище мала Локотош, що угорською мовою означає “слюсар”. Батько за походженням був французом — правильне прізвище “Соссюр”, навіть із префіксом “де”. Пономаренко Пантелеймон Кіндратович, який читав початок цього роману, сказав мені, що я ніякий не француз і що моє правильне прізвище не “Соссюр”, а “Сюсюра”. (І звідки він це взяв, бо в документах нашого колишнього волосного правління я дійсно записаний на прізвище Сюсюра?) Але дід мій підписувався Соссюр і казав, що наше прізвище українізували писарі».

Володя здобув початкову освіту під опікою батька, який, будучи креслярем за фахом, працював і шахтарем, і писарем, і вчителем, й адвокатом.

Після двокласної сільської школи юнак навчався в ремісничому училищі, а потім в агрономічній школі. Вищу освіту здобував на робітфаци Харківського інституту народної освіти. У романі «Третя Рота» він згадує цікавий випадок, який трапився з ним під час навчання в цьому закладі.

«І от я на третьому триместрі робітфаку ХІНО. До класу входить викладач української літератури Єрофеїв. Між іншим, тоді вийшла друком хрестоматія з української літератури, укладена професором Плеваком, й основники-студенти вивчали мене по всій Україні, а я вчився на робітфаци. Цікаво? Такі “казуси” могли бути тільки за диктатури пролетаріату. Єрофеїв почав за списком знайомитись із робітфаківцями. Коли він дійшов до мене й назвав моє прізвище, я підвівся.

— Сидіть, сидіть!

Я сів.

— Ви не родич того Сосюри, що пише вірші?

— Це — я.

— А може, Ви його брат?

— Та ні! Це — я.

А потім професор Єрофеїв, коли закінчував свою лекцію, часто питав мене:

— Ну, як? Правильно я говорив?»

Протягом життя В. Сосюра написав і видав понад шістдесят поетичних збірок і десятки поем. Згаданий автобіографічний роман «Третя Рота» письменник написав наприкінці життя, проте книжка побачила світ через багато років після його смерті. У ній він відверто й чесно розповів не лише про романтичні дитячі роки, а й про формування та становлення людини як особистості в тоталітарній радянській країні.

В. Сосюра помер 8 січня 1965 р., похований у м. Києві.

ВІРШ «ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!»

Історію вірша «Любіть Україну!» В. Сосюра повідав нам в автобіографічному романі «Третя Рота». Ось уривок про долю цього твору: «Радісно ми поверталися до Києва... Та от, як удар страшного й несподіваного грому з безхмарного неба, редакційна стаття “Правди”, у якій мене за вірш “Любіть Україну!”, за любов до України “в стягів багряноту шумі” названо, по суті, націоналістом, за те, що я нібито пишу за Україну поза часом і простором».

Відтоді минуло багато років, нині ми живемо в незалежній Україні. Сучасна літературознавиця Н. Бернадська, професорка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, так пише про сьогодення цього вірша: «Цей вірш став хрестоматійним, проте його й досі друкують не за першою публікацією 1944 р., а за “виправленим” радянською цензурою. Порівняймо, наприклад, різні варіанти п’ятої строфи. Донедавна її текст звучав так: вона, тобто Україна, “...у квітці, в пташині, в електровогнях...”, натомість у В. Сосюрі: “...у квітці й пташині, в кривеньких тинах...” Здавалося б, зміна лише кількох слів, але вона спотворювала пафос твору, думку поета, його справжні почуття до України. *Електровогні* — символ радянської влади, її здобутків; *кривенькі тини* — символ споконвічного селянського хліборобського краю, не завжди щасливого, але свого, рідного, єдиного, наділеного щедрою долею та божою ласкою».

Шановні восьмикласники та восьмикласниці, ваші батьки вивчали в школі другу версію вірша (виправлену). Сьогодні ми вам пропонуємо ознайомитися з його первинним варіантом.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов’їну.
Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...

Закарпаття. Фото

Любіть Україну всім серцем своїм
 І всіми своїми ділами.
 Для нас вона в світі єдина, одна,
 Як очі її ніжно-карі...
 Вона — у зірках, і у вербах вона,
 І в кожному серця ударі,
 У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
 У пісні у кожній, у думі,
 В дитячій усмішці, в дівочих очах,
 І в стягів багряному шумі...
 Як та купина, що горить — не згора,
 Живе у стежках, у дібровах,
 У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
 У хмарах отих пурпурових,
 В огні канонад, що на захід женуть
 Чужинців в зелених мундирах,
 В багнетах, що в тьмі пробивають нам путь
 До весен, і світлих, і щирих...
 Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
 І сльози, і все до загину...
 Не можна любити народів других,
 Коли ти не любиш Україну.
 Дівчино! Як небо її голубе,
 Люби її кожную хвилину...
 Коханий любить не захоче тебе,
 Коли ти не любиш Україну.
 Любіть у труді, у коханні, в бою,
 В цей час, як гудуть батареї...
 Всім серцем любіть Україну свою, —
 І вічні ми будемо з нею.

Громадянська лірика

На уроках вивчення творів Т. Шевченка ви вже ознайомилися з видами лірики. Нагадаємо: лірика буває громадянською, філософською, пейзажною та інтимною. Сьогодні детальніше розглянемо особливості громадянської лірики на прикладі вірша В. Сосюри «Любіть Україну!».

Громадянська лірика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Яскравим прикладом громадянської лірики є «Заповіт» Т. Шевченка. Ліричний герой переймається тяжким життям свого народу, він закликає його повстати проти гнобителів і збудувати «сім'ю вольну, нову». Тут ми бачимо чітку громадянську позицію ліричного героя (поета).

У творах громадянської лірики часто звучать патріотичні мотиви, тоді використовують термін «патріотична лірика».

Прикладом патріотичної лірики є поезія В. Сосюри «Любіть Україну!». Прочитавши статтю «Вірш “Любіть Україну!”», ви помітили, що саме за патріотичну позицію поета було піддано нищівній критиці, звинувачено в націоналізмі. Насправді, у кожному рядку цього вірша звучить любов до рідного краю, ліричний герой закликає любити Україну і в «радіості мить», і в «годину негоди». Перед читачем ніби пролітають кадри з різними реаліями рідної країни: зірки, верби, вишневі сади, птахи, кривенькі тини, стежки й діброви, заводи та фабрики... У цій поезії дуже чітко простежується громадянська позиція ліричного героя, що сповнений патріотичних почуттів. Отже, вірш В. Сосюри «Любіть Україну!» належить до громадянської, або патріотичної, лірики.

1. Прізвище В. Сосюри із французької українською переінакшив («Третя Рота»)

А батько

В козацький писар

Б дід

Г сам поет

2. Твір В. Сосюри «Любіть Україну!»

А епічний

В ліро-епічний

Б ліричний

Г драматичний

3. Установіть відповідність (вірш «Любіть Україну!»).

Образ	Ознака
1 мова	А жива і нова
2 Україна	Б щаслива
3 краса	В вічна
4 година	Г солов'їна
	Д вишнева

4. Розкажіть цікавий епізод із життя В. Сосюри.

5. Які ви знаєте види лірики? До якого виду лірики належить вірш «Любіть Україну!»?

6. Поясніть значення слів (або з'ясуйте за словником) *купина, діброва, батареї, канонади, мундири, багнети, пурпуровий*.

7. Знайдіть у вірші «Любіть Україну!» слова-символи й запишіть їх у зошит.

8. Розкажіть про історію написання вірша «Любіть Україну!».
9. Чи справедливим, на вашу думку, є повернення до шкільних підручників першого варіанта цієї поезії?
10. Визначте основну думку вірша «Любіть Україну!».

11. Проведіть мовне дослідження вірша «Любіть Україну!» за поданим планом.
  - а) Визначте однорідні члени речення у творі;
  - б) поміркуйте, чому їх так багато саме в цьому вірші;
  - в) з'ясуйте, яку роль відіграють однорідні члени речення в поетичних рядках;
  - г) сформулюйте висновок і запишіть його в зошит.
12. Випишіть із вірша «Любіть Україну!» слова, що позначають колір (або кольорові предмети), і зафарбуйте їх. Як співвідноситься кольорова палітра з настроєм вірша?

- ◆ Вивчіть напам'ять вірш В. Сосюри «Любіть Україну!».

КРАСА ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ Й ПРИРОДИ

З давніх-давен і донині люди мистецтва у своїх творах оспівують красу навколишнього світу, людей, їхніх почуттів і стосунків. Саме поети, художники й композитори вміють робити це якнайкраще. Сьогодні ви прочитаєте поезію В. Сосюри, у яких тонке почуття кохання нерозривно пов'язане з красою природи.

У вірші «**Васильки**» очі коханої нагадують сині польові квіти — васильки (або волошки). Поет вибрав таке порівняння не випадково. Чому? На це запитання вам може дати відповідь одна українська легенда...

Якось русалка закохалася в красивого парубка Василя. Ховаючись в очереті, вона щодня зачаровано стежила за юнаком. Одного разу Василь підійшов до річки вмитися, а русалка не витримала й постала перед ним. Вони щиро покохали одне одного. Русалка стала кликати Василя у свою водну стихію, а той умовляв її залишитися на землі. У всьому між ними було розуміння, але не могли вони лише домовитися, де їм разом жити. І коли русалка збачнула, що Василь-хлібороб не покине своєї рідної землі, у відчаї вона перетворила його на скромну квітку, що росте на полях, але цвітом нагадує голубу стихію. Люди, співчуючи хлопцю та його матері, у якій він був один, на згадку про нього назвали цю квітку іменем юнака. Може, через те в багатьох регіонах України волошку саме так і називають — *васильок*.

Ось така сумна й водночас красива легенда.

І якщо у вірші «Васильки» домінує синій колір, то в поезії «**Осінь**» ця барва гармонійно поєднується із жовтим і золотим...

В. Півень. Волошки.
2008 р.

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
а у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсівають роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка біла мерзне під вікном.

Ю. Кляпоух. Осінь. 2008 р.

Теорія літератури

Пейзажна й інтимна лірика

Спочатку самостійно сформулюйте визначення пейзажної та інтимної лірики, а потім звірте їх із поданими нижче визначеннями.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання та відчуття виникають від споглядання природи («Осінь» В. Сосюри).

Інтимна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя зумовлюється гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від прекрасного почуття кохання («Васильки» В. Сосюри).

Часто художні твори поєднують різні види лірики. Наприклад, у вірші «Васильки», який є зразком інтимної лірики, наявні й елементи пейзажу: «*Так же буде поле, як тепер, синіти, / і хмарки летіти в невідомий час...*» У таких випадках кажуть, що це інтимна лірика з елементами пейзажної.

1. У першій строфі вірша «Васильки» наявний художній засіб

- А** епітет
- Б** гіпербола
- В** персоніфікація
- Г** художній паралелізм

2. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Осінь»	А « <i>Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки летіти в невідомий час...</i> »
2 «Васильки»	Б « <i>Не поет, хто забуває Про страшні народні рани...</i> »
3 «Любіть Україну!»	В « <i>Без неї — ніщо ми, як порох і дим, Розвіяний в полі вітрами...</i> »
	Г « <i>Скрізь якась покора в тишині розлита, і берізка біла мерзне під вікном.</i> »

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Художній образ
1 «Осінь»	А рідні очі
2 «Васильки»	Б баский кінь
3 «Любіть Україну!»	В кров ворожа
	Г пурпурові хмари

4. Доведіть, що вірш «Васильки» є зразком інтимної лірики.
5. Елементи якого виду лірики також властиві поезії «Васильки»? Проілюструйте свою думку уривком із цього твору.
6. Чи перегукується вірш «Васильки» з легендою про волошку? Чим саме?
7. Що навчає цінувати вірш «Васильки»?

8. Які слова у вірші «Осінь» навіюють сумний настрій?
9. Випишіть у зошит усі епітети з вірша «Осінь». Які з них вам найбільше сподобалися? Чим саме?
10. Знайдіть приклади персоніфікацій у вірші «Осінь». Яку роль вони відіграють у цьому творі?

11. Повністю чи частково відповідає пейзаж, зображений на фото, тому, який створив у поезії «Осінь» В. Сосюра? Якщо ні, то які, на вашу думку, є відмінності?

12. Якби вам довелося покласти на музику слова вірша «Васильки», то якою б вона була за настроєм і темпом? Які музичні інструменти довелося б використати?

1. Підготуйтеся до виразного читання поезій «Васильки» та «Осінь» В. Сосюри.
2. Намалюйте ілюстрацію до одного з вивчених віршів В. Сосюри (за бажанням).

ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ

(1936–1973)

Український поет, перекладач.
Найвідоміші поетичні збірки: «Зелена гілка», «В дорогу — за ластівками», «Вишневий цвіт».

Володимир Підпалий народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині в сім'ї залізничника. Коли хлопчику було сім років, батько загинув під час форсування Дніпра. Поет гірко зізнався: «Дитинство... украла війна в мого покоління». У школі дуже багато читав, любив літературу й історію.

Володимир працював у тракторній бригаді, служив на флоті, а після демобілізації закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Упродовж подальшого життя був редактором у різних видавництвах. У царині художньої літератури прославився як поет.

В. Підпалий помер 24 листопада 1973 р. в м. Києві від невиліковної хвороби.

Прочитавши подані нижче уривки з «Автобіографії» В. Підпалого, ви дізнаєтеся про дитинство поета.

«У травні 1939 року в дитячих яслах, що містилися в обійсті тодішнього голови сільської ради, робили уколи. Загледівши небезпеку від жінки в білому халаті, я заховався під ліжку, а коли вона хотіла витягти мене, я направив на неї важезного нагана, котрого надибав під подушкою. Був переполох, цукерки; нагана я віддав, за що відразу був покараний: окрім уколу, щеміли днів зо два вуха.

На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Уже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці разом із страхом падіння посилилася любов до гриви й вітру від швидкого галопу.

Із тварин найбільше жалю собак і волів. Перших, що все розуміють, а сказати не вміють. Волів — що терплять, хоча могли б і не терпіти, — силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі».

БЕРЕЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Ми приходимо в цей світ, щоб зростати, допомагати, дарувати, насолоджуватися, творити, любити... Але люди бувають різними: щедрими і скупими, добрими і злими, милосердними і байдужими...

С. Сидоров. Соняшники. 2011 р.

Одне із завдань мистецтва — прищеплювати любов до людей, природи, до краси як такої. В. Підпалій у своїх поезіях культивує ідею людяності, любові до свого краю, бережливого ставлення до природи.

Ліричний герой віршів «...**Бачиш: між трав зелених...**» і «**Зимовий етюд**» настільки щирий та переконливий, що навіть будь-який читач змушений буде впустити у своє серце любов і тепло. Прочитайте ці вірші й переконайтеся в цьому.

* * *

...Бачиш:
між трав зелених,
як грудочки,
пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може,
не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм,
маленьким, сірим,
просто сестрою ти...
Кажеш,
що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?!
А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!

Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість
гріх...
Треба в житті любити
г'яряче і багато:
сонце,
дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
...Бачиш:
в гнізді малому,
як грудочки,
пташата,
немічні ще,
невміло ворущаться
і живуть!..

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну —
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною
казка, як вечір,
аж синьо в очах...
Там, за тополями,
за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи, —
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась —
і не спить...

☉ *Зауважте!* ☉

Етюд (з фр. *вправи, вивчення*) — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру.

- Вірш «Зимовий етюд» належить до
  - епосу
  - драми
  - лірики
  - ліро-епосу
- У вірші «Зимовий етюд» «...заслухалась — і не спить...»
  - казка
  - тополя
  - Україна
  - льодинка

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «Станьмо ось тут навшпиньки спокій їх берегти».
2 інверсія	Б «Там, за тополями, за огорожами, де місто тікає на ніч в степи...»
3 порівняння	В «Вечір, мов казка, над Україною казка, як вечір...»
4 персоніфікація	Г «Може, не зможу батьком — стану їм старшим братом...»
	Д «Треба в житті любити гаряче і багато: сонце, дощі зернисті...»

4. Яким ви побачили В. Підпалого, коли прочитали короткі відомості про його дитинство?
5. Прочитайте ті рядки вірша «...Бачиш: між трав зелених...», які вас найбільше зворушили.
6. Серед художніх образів — *трави зелені, сонце, дощі зернисті* — виокремлюється образ *дороги в пилу*. Невже й запылену дорогу треба любити? Що символізує цей образ?
7. Чого навчає вірш В. Підпалого «...Бачиш: між трав зелених...»?
8. До якого виду лірики належить вірш «Зимовий етюд»? Аргументуйте свою думку.
9. Опрацювавши в рубриці «Зауважте!» визначення терміна «етюд», доведіть, що вірш «Зимовий етюд» належить до цього жанру.
10. Визначте мотиви вірша «Зимовий етюд».

11. Чи згодні ви з твердженням ліричного героя («...Бачиш: між трав зелених...»), що бути байдужими — це гріх? Аргументуйте свою думку.
12. Словесно намалюйте пейзаж, який ви побачили в «Зимовому етюді».

- ◆ Заповніть літературний паспорт вірша «...Бачиш: між трав зелених...».

ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО

(Народився 1945 р.)

Сучасний український поет.

Найвідоміші поетичні збірки: «Летюче віконце», «Зелен день», «Ікар на метеликових крилах», «Калина об Різдві».

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1994).

Василь Голобородько народився 7 квітня 1945 р. в с. Адріанополі Луганської області за місяць до закінчення Другої світової війни — найжорстокішої в історії людства. Поет пише: «Моє дитинство припало на післявоєнні роки, але запам'яталися не ті, найтяжчі, щонайближчі до закінчення війни, а ті, коли люди вже стали жити заможніше й з їхніх очей зник отой характерний полиск голоду, що так нівечить образ гарного обличчя».

Розповідаючи про своє дитинство, письменник згадує все найкраще й найцікавіше, що відбувалося в його житті.

«Зовсім малим, у віці посівальника, мати будила мене зимовим ранком і посилала посівати до сусідів, це недалечко, через дорогу лише перейти. Заходив я до хати вісником свята, мені раділи, підводили до покутя¹, я сипав із жмені пшеничне зерно й промовляв поздоровлення з Новим роком, як мене навчила мати. З радісним відчуттям виходив я з хати, обдарований кількома монетами грошей і жменькою цукерок із бубликом, бо я порадував сусідів: і тітку, і дядька, і дітей їхніх.

Уже як я був школярем (школа в нашому селі на той час була семирічною та українськомовною), то з однолітками ходив колядувати. Але вже так, ніби переступаючи межу забороненого, бо в школі обов'язково нагадають перед усіма учнями тих, хто ходив колядувати. Здається, недовго й протримався той давній звичай після нашого колядування. Умер той звичай...»

Були часи, коли в Україні влада не поважала народних традицій та обрядів сивої давнини. Натомість поет зберігає їхню казковість і таємничість у своїй самобутній поезії, адже віками, з покоління в покоління, народ передавав свою історію та культуру через пісню, казку й обряд. Тому фольклорний струмінь у поезії В. Голобородька особливо відчутний.

Прочитайте твори поета й насолодіться їхньою чистотою, образністю та мудрістю.

З ДИТИНСТВА: ДОЩ

Я уплетений весь до нитки
у зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до батьківської хати,

¹ *Побуть, покуття* — в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, і місце біля нього.

В. Потапов. Червень. 2008 р.

уплетена хата, що видніється на горі,
як зелений птах,
уплетене дерево, що, притихле, стоїть над дорогою,
уплетена річка, наче блакитна стрічка
в дівочу косу,
уплетена череда корів, що спочивають
на тирлі¹.
А хмара плете і плете
зелене волосся дощу,
холодне волосся дощу.

Але усім тепло,
усі знають — дощ перестане,
і хто напасеться,
хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

Теорія літератури

Вільний вірш

Прочитавши вірш В. Голобородька «З дитинства: дощ», ви, напевно, помітили, що він суттєво відрізняється від прочитаних вами раніше поетичних творів. І не дивно, бо цей вірш вільний. Що означає *вільний*? Передусім згадаймо, що таке рима.

Ріма — це співзвучне закінчення у віршових рядках. Саме такої співзвучності у творі В. Голобородька немає. Отже, сформулюймо визначення.

Вільний вірш — це поезія з неримованими рядками. Вільний вірш також називають *верлібром*, хоча є літературознавці, які вкладають різний зміст у ці терміни. Докладніше про них ви дізнаєтеся в 11 класі.

¹ *Тирло* — місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водоюю.

До речі, своїм звучанням він наближається до розмови:

Ми їли густий мед, намазаний на окраець, і запивали вечірнім молоком.	На призьбі сиділи мати і дивилися, як ми їмо із сестричкою...
---	--

Хоча рядки вільного вірша й не римуються, проте звучать вони музикально, поетично та смачно: «*густий мед... запивали вечірнім молоком*». Така поезія викликає багато асоціацій: Україна, село, вечір, тепле молоко, трав'яні пахощі, духмяний мед, запашний окраець хліба, мама, рідна хата, сестричка... — невже не поезія? Перечитайте ще раз вірш «З дитинства: дощ», чітко уявляючи картини, навіяні поетичними рядками, і переконайтеся в їхній ліричності.

До речі, *вільний вірш* ще називають *білим*.

РІДНА МОВА

Молодість і становлення В. Голобородька як поета припали на той час, коли наша країна входила до складу СРСР. Радянська влада вела політику звуження сфер використання національних мов, зокрема й української. Поет у своїй статті «Посівальником через усе життя» розповідає, що його було відраховано з Донецького університету «через його заяву про звуження предметів, які в цьому університеті викладали українською мовою».

Мова, культура, історія — це наша духовна скарбниця. А спроби духовного спустошення були й раніше: монгольська навала, гніт царської Росії... Тому В. Голобородько й створює таку поезію, яка не дасть нам і наступним поколінням українців перервати традицію, що визначає належність людини до національної культури.

НАША МОВА

кожне слово
нашої мови
проспіване у Пісні
тож пісенними словами
з побратимами
у товаристві розмовляємо

кожне слово
нашої мови
записане у Літописі
тож хай знають вороги
якими словами
на самоті мовчимо.

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,
гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,
розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій», —
наповнюймо
цей холодний Всесвіт
теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із диханням.

1. Ліричний герой вірша «Теплі слова» закликає: «Співаймо пісні про кохання, / щоб не вмерло слово...»

А Дунай
В Змій

Б коровай
Г Всесвіт

2. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Наша мова»	А «...гуляймо весілля своїм дітям, щоб не вмерло слово “коровай”...»
2 «Теплі слова»	Б «...тож хай знають вороги якими словами на самоті мовчимо».
3 «З дитинства: дощ»	В «Ми їли густий мед, намазаний на краєць, і запивали вечірнім молоком».
	Г «...а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо».

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «...а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо».
2 анафора	Б «...хто набігається, хто нахитається, хто насидиться на горі...»
3 порівняння	В «Я уплетений весь до нитки у зелене волосся дощу...»

- Розкажіть, що ви знаєте про дитинство В. Голобородька.
- Чому волосся дощу холодне, проте всім тепло у вірші «З дитинства: дощ»?
- Що, на вашу думку, найдорожче ліричному героєві з переліченого в останній строфі вірша «З дитинства: дощ»?
- Чому загальні назви *пісня* та *літопис* написано з великої букви (вірш «Наша мова»)?
- Згадайте, що таке *контраст* як художній прийом. Які рядки обох частин вірша «Наша мова» протиставлено? З якою метою автор використав цей прийом?
- Прокоментуйте зв'язок між словами *пісні про кохання* — *Дунай, весілля* — *коровай, казки* — *Змій* у вірші «Теплі слова».
- Яким ви побачили ліричного героя віршів В. Голобородька? Опишіть його.

- Уважно розгляньте репродукцію картини В. Потапова «Червень» (с. 76). Якій частині вірша вона більше відповідає — першій чи другій? Словесно домалюйте пейзаж так, щоб він більше відповідав поезії В. Голобородька.
- Напишіть мінівір (5–7 *речень*), який розпочинається словами: «Поезії Василя Голобородька незвичайні тим, що...» Розкажіть про особливості лексики, будови вірша, фольклорні джерела, символи та лаконізм.

- Підготуйтеся до виразного читання поезій В. Голобородька «З дитинства: дощ», «Наша мова», «Теплі слова».
- Намалюйте ілюстрацію до вірша «З дитинства: дощ» (за бажанням).

➔ **Із сучасної української поезії**
(наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.) ⇐

ВАСИЛЬ ГЕРАСИМ'ЮК

(Народився 1956 р.)

Василь Герасим'юк народився 18 серпня 1956 р. в м. Караганді (Казахстан), куди були вислані його батьки. Потім родина повернулася на батьківщину, у рідне с. Прокураву, що на Гуцульщині.

Закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював редактором у провідних видавництвах, нині автор і ведучий радіо- та телепередач.

В. Герасим'юк — автор поетичних збірок *«Смереки»*, *«Потоки»*, *«Космацький узір»*, *«Кров і легіт»*. У його поезіях живе екзотика Карпат, його герої — національно свідомі особистості, які люблять і бережуть традиції та звичаї свого краю.

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2003).

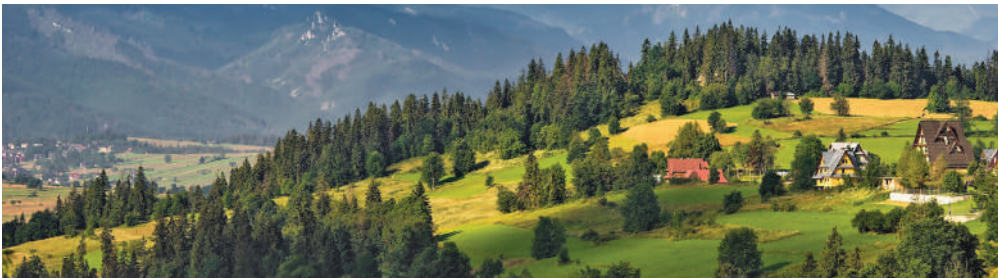
ТАНЕЦЬ ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

Одна з найколеритніших поезій В. Герасим'юка — вірш *«Чоловічий танець»*. Він написаний у формі звертання до юнака, який повинен стати дорослим, відчутти на собі вагу чоловічих обов'язків і відповідальності, силу побратимства й міцної чоловічої дружби.

Із самого початку ми стаємо ніби учасниками аркана — гуцульського чоловічого танку, відчуваємо його енергетику, наче відбувається ритуал посвячення.

Під час першого прочитання вірша не відразу впадає в око біблійний мотив страждання Ісуса Христа як свідомий вибір спасіння ближніх, що вгадується в описі трагічної української історії, позначеної постійною необхідністю українського чоловіцтва виборювати державну незалежність.

Міфологічний образ кола символізує у вірші вічність людського страждання, його циклічну повторюваність.

Карпати. Фото

❖ До речі ❖

Аркан — старовинний український чоловічий танець. Його танцюють зімкнутим колом або півколом із топірцями в руках. Цей танець поширений у Карпатах. У давнину він був головним елементом обряду посвячення гуцульського двадцятирічного хлопця в легені. Після участі в цьому танці чоловік (легінь) мав право виконувати танці, носити бартку (топірець), знищувати ворогів і підперізуватися широким паском, тобто ставав потенційним опришком¹. Перекази свідчать, що вперше аркан виконали легені, які спустилися з гір.

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ

Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчути,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох
побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі

ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного
світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.
Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз.

В. Кушнір. Аркан. 1960-ті роки

- ❖
- ❓ 1. Що ви знаєте про аркан як танець? Що він символізує?
2. До кого звертається ліричний герой вірша «Чоловічий танець»? Що він говорить адресатові?

¹ *Опришок* — народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті та Буковині проти феодально-кріпосницького гніту в другій половині XVI — першій половині XIX ст.

3. Як ви розумієте слова про готовність до давнього танцю «з хрестом за плечима» і «з двома розбійниками»?

4. Згадайте, що таке *вільний вірш*. Доведіть, що поезія «Чоловічий танець» написана вільним віршем.

5. Який провідний мотив вірша В. Герасим'юка «Чоловічий танець»?

6. Чи можна вірш «Чоловічий танець» назвати *екзотичним*? Якщо так, то чому?

7. Навчіться виразно читати вірш «Чоловічий танець».

◆ Знайдіть у вірші В. Герасим'юка «Чоловічий танець» епітети й выпишіть їх у зошит.

ІВАН МАЛКОВИЧ

(Народився 1961 р.)

Іван Малкович народився 10 травня 1961 р. в м. Нижній Березів Івано-Франківської області. Закінчив скрипковий клас Івано-Франківського музичного училища та філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

На Всеукраїнському семінарі молодих авторів дев'яtnадцятирічного І. Малковича було визнано найкращим поетом. Вихід його першої книжки гаряче вітала Л. Костенко.

Митець заснував видавництво дитячої літератури «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», яке нині асоціюється з красивими та цікавими книжками для тих, кому «від 2 до 102» (такий віковий читацький діапазон визначає видавець для своїх видань).

Нині І. Малкович мешкає в Києві зі своєю родиною — дружиною і двома синами. Пише поезії та казки.

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2017).

ЯНГОЛ – НАШ ОБЕРІГ

Згідно із християнським ученням, кожна людину протягом життя супроводжує янгол-охоронець. При цьому людина має право вибирати, як їй будувати своє життя: хтось іде легкими шляхами, а хтось торує важкі дороги. Ліричний герой балади І. Малковича «*Із янголом на плечі*», напевно, вибрав собі непростий шлях пошуків, коли доводиться долати різні перешкоди. Янгол ліричного героя ледь живий. А чи стане йому снаги пройти життя до кінця і донести свого охоронця на плечі, не розгубивши тією дорогою чеснот? І ми віримо в перемогу добрих сил, приймаючи побажання з іншого вірша поета — «*З нічних молитов*»: «*Хай кожен в цім світі спасеться...*»

Отже, *провідний мотив* балади «Із янголом на плечі» — вічний двобій чистого добра із жорстокою сірістю буденності.

Хоч автор назвав свій твір *старосвітською баладою*, проте проблеми, порушені в ній, актуальні й у наші дні.

◆ До речі ◆

А́нгел, я́нгол — символ світла, доброго, духовного, піднесеного; символ вісника долі, божої волі. За давніми уявленнями, кожна людина від народження отримує від Бога свого ангела-хранителя (М. Дмитренко, «Словник символів»).

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бреде собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —
щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вировий,
віє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...

Л. Красюк. Благословенний день. 1999 р.

А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самотніх душ,
дай кожному звити кубельце,
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри твоєї обруч.

1. Балада «Із янголом на плечі» — приклад лірики

- А інтимної
- Б пейзажної
- В філософської
- Г громадянської

2. Вірш «З нічних молитов» написаний у формі

- А пісні
- Б казки
- В молитви
- Г колискової

3. Прочитайте рядки.

*Віє вітер вировий,
вие Ірод моровий...*

В уривку наявні

- А** омоніми
- Б** антоніми
- В** пароніми
- Г** синоніми

4. Що символізує янгол? Яким ви побачили янгола в баладі І. Малковича «Із янголом на плечі»?
5. Що символізує свіча в цьому творі?
6. Яким стає звуковий малюнок через повторення звуків [в] і [р] у реченні «**Віє вітер вировий, вие Ірод моровий...**»?
7. Який провідний мотив балади «Із янголом на плечі»?
8. Що символізують образи стебельця та кубельця у вірші «З нічних молитов»?
9. Як ви розумієте вислів: «Вірш “З нічних молитов” за своїм ідейним спрямуванням християнський»?
10. Чого навчають прочитані вірші І. Малковича?

11. Охарактеризуйте слухові й зорові образи балади «Із янголом на плечі». Яким за настроєм має бути музичний супровід до цього твору?
12. Знайдіть в інтернеті та прослухайте пісню «Із янголом на плечі» у виконанні М. Бурмаки. Висловіть кількома реченнями свої враження від музичної версії вірша.

1. Навчіться виразно читати твори І. Малковича.
2. Заповніть літературний паспорт вірша «З нічних молитов».

АНАТОЛІЙ МОЙСІЄНКО

(Народився 1948 р.)

Анатолій Мойсієнко народився 9 липня 1948 р. в с. Бурівці на Чернігівщині. Закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Нині професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджує мову, пише чудові поетичні твори.

Особливості творчості А. Мойсієнка якнайкраще характеризує літературознавець М. Жулинський: «Поезія митця відкриває унікальні можливості пізнання естетичної, зображувальної, змістової, звукової цілісності художнього твору». І ці якості поета ви зможете виявити на прикладі одного вірша — «*Жовтень жовті жолуді...*».

Жовтень жовті жолуді
На базар несе,
Пише осінь охрою¹
Золоте есе².
Листопадом, бабиним літом
Набиває вітер
Золотий кiset³,
Злотом люльку креше⁴,

Золоті пожежі
Попасом пасе.
Сонце — обережне —
Золотими клешнями —
В золоту Родоц
Золотим пожежником
Походжає дощ.

1. Розкрийте лексичне значення слів *охра*, *есе*, *кiset* і *кресати*.
2. У якому кольорі ви «побачили» вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...»? Чи буває насправді такою осінь? Чи, може, це художнє перебільшення?
3. Скільки разів повторюється прикметник *золотий*? Як називається цей художній засіб? Якого ефекту автор досяг за його допомогою?

4. Які рядки за своїм звучанням нагадують шелест осіннього листя? За допомогою яких звуків досягнуто такого ефекту?
5. Знайдіть і прочитайте приклади персоніфікації.
6. Що дає підстави назвати вірш «Жовтень жовті жолуді...» музикальним і кольоровим?

- ◆ Вивчіть напам'ять вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...».

ІГОР ПАВЛЮК

(Народився 1967 р.)

Ігор Павлюк народився 1 січня 1967 р. в с. Ужові на Волині. Ігоря виховували дід і баба, бо мама померла після його народження. Школу закінчив із золотою медаллю, а потім — і факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка.

Нині І. Павлюк живе в Києві, працює провідним науковим співробітником Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Окремі його вірші вже стали піснями, а за деякими поетичними творами навіть створено театральні постановки.

Яскраві художні образи — прикметна ознака його віршів. У поезії «*Дівчинка*» цих образів кілька, хоча у творі всього вісім рядків...

¹ *Охра* — фарба червоно-брунатного або жовтого кольору.

² *Есе* — нарис — короткий твір, який вирізняється вишуканістю форми.

³ *Кiset* — гаманець у формі торбинки, що зтягають шнурком.

⁴ *Кресати* — добувати іскри, вогонь кресалом.

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
На бабусин поріг.
Розчарована осінь
Клигає¹ по дворі.

На душі прохолода.
Навіть півень затих...
— А кого тобі шкода?
Каже дівчинка: — Всіх...

1. Що, на вашу думку, означає «бути відмінником по життю»? Чи можна так назвати І. Павлюка? Чому?
2. Які художні образи є у вірші І. Павлюка «Дівчинка»?
3. Знайдіть і випишіть приклади епітета й персоніфікації.

4. Чому осінь у вірші *розчарована* й не йде, а саме *клигає*?
5. Ви знаєте, що в ліричних творах сюжету як такого немає. Чи можна сказати, що у вірші «Дівчинка» вимальовується легкий сюжет або ж є натяк на сюжет? Аргументуйте свою думку.
6. Який провідний мотив вірша «Дівчинка»?
7. В одному інтерв'ю І. Павлюк розповів, що на міжнародній конференції вірш «Дівчинка» демонстрував японець. Як, на вашу думку, цей вірш можна продемонструвати?

- ◆ Заповніть літературний паспорт вірша І. Павлюка «Дівчинка».

ГАЛИНА КИРПА

(Народилася 1950 р.)

Галина Кирпа народилася 1 січня 1950 р. в с. Любарці, що неподалік м. Києва. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Багато років працювала у видавничій і журналістській галузі. Відома передусім як авторка поетичних творів для дітей, про що свідчать назви її книжок — «День народження грому», «Слон мандрує до мами». Крім того, Г. Кирпа написала кілька посібників з етики для учнів початкових класів. Між іншим, етичні й естетичні настанови звучать і в її поезіях.

◆ До речі ◆

Розрізняйте слова *етика* й *естетика*. **Е́тика** — норми поведінки, сукупність моральних правил у суспільстві, а **есте́тика** — краса, художність чого-небудь.

¹ *Клігати* — важко, повільно йти.

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка —
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка —
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави —
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

Є. Гапчинська.
Я твій ангел. 2009 р.

КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ...

Коли до вас темної ночі
прийде Лев,
ви не кажіть йому нічого
про зоопарк.
Нехай він не знає,
що на світі є зоопарки.
Нехай хоч один Лев
цього не знає.
А потім цього не знатимуть
його діти.

А потім — його онуки.
Потім — правнуки.
І колись буде
ціла Лев'яча Держава,
де жоден Лев
не знатиме про зоопарк.
Коли б тільки вижив
той Лев,
що прийде до вас темної ночі.

1. Яким ви побачили ангела в поезії Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький...»?
2. До якого нещодавно прочитаного вірша про янгола ця поезія за настроєм сприймається як контраст?
3. Знайдіть і назвіть слова із зменшено-пестливими суфіксами. З якою метою їх використала Г. Кирпа?

4. Яким ви уявили ліричного героя поезії «Мій ангел такий маленький...»?
5. Пригадайте, що таке *вільний вірш*. Доведіть, що обидва вірші поетеси вільні.
6. Пригадайте, що таке *етика*. Яку етичну настанову дає нам ліричний герой поезії «Коли до вас темної ночі...»?
7. У чому полягає незвичайність вірша Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...»?

1. Підготуйтеся до виразного читання поезій Г. Кирпи.
2. Намалюйте ілюстрацію до одного з віршів Г. Кирпи (за бажанням).

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

Розгляньте фото та виконайте завдання.

Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

Сцена з вистави «Мартин Боруля». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

- А.** З яким літературним родом — епосом, лірикою, драмою — пов'язані ці світлини?
- Б.** У чому полягає відмінність між оперним, драматичним театром і театром оперети?
- В.** Якому з названих вище театрів ви віддаєте перевагу? Аргументуйте свою думку.

Основними жанрами драми є комедія, трагедія, трагікомедія і власне драма. Драматичні твори мають подвійне призначення: по-перше, їх читають, як і будь-який інший літературний твір, а по-друге, їх ставлять на сцені. Вони мають специфічну форму. Поміркуйте, навіщо драму ділять на дії. А ось чому. Актори в театрі грають наживо, тому їм треба дати змогу відпочити — тож антракт у виставі роблять не стільки для глядачів, скільки для артистів. Крім того, іноді потрібно змінити декорації, щоб зобразити інше місце подій. Зрозуміло, що демонтувати й установлювати декорації на очах глядачів не годиться, адже втратиться реалістичність сприйняття вистави. Тому саме під час антракту можна змонтувати на сцені новий будинок чи пейзаж.

Дії драматичного твору поділяють на *яви*, щоб показати, хто з персонажів у цей момент грає на сцені, з'являється на ній чи покидає її. *Ремарки* (їх подають у дужках) підказують режисерові, які актори мають вийти на сцену, які емоції та жести передати.

Драматичні твори побудовані на діалогах, кожна репліка в них підписана ім'ям *дійової особи*. Зверніть увагу: людей у драмі зазвичай називають не героями, а *дійовими особами*.

Прочитайте першу сторінку трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» і знайдіть описані вище ознаки драматичного твору.

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ
(справжні ім'я та прізвище
Іван Тобілевич
(1845–1907))

Український драматург, актор, режисер, один з основоположників українського професійного театру, громадський і культурний діяч.

Найвідоміші твори: трагікомедії «Мартин Буруля», «Сто тисяч»; комедія «Хазяїн»; драми «Наймичка», «Безталанна»; трагедія «Сава Чалий».

Іван Карпенко-Карий народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці (тепер с. Веселівка Кіровоградської області) у сім'ї управителя поміщицького маєтку Карпа Тобілевича — вихідця із здрібнілої дворянської родини, який викупив із кріпацтва свою майбутню дружину Євдокію Садовську. Ця родина дала Україні трьох братів, відомих під псевдонімами Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський і Панас Саксаганський, і сестру Марію Садовську-Барілотті — усі вони стали відомими артистами «Театру корифеїв¹», про який ітиметься далі.

Іван на «відмінно» закінчив Бобринецьке повітове училище. Коли в Бобринці почав працювати драматичний² гурток, він відвідав його й настільки захопився театральним мистецтвом, що якось подолав пішки 53 кілометри до Єлисаветграда (нині м. Кропивницький), щоб подивитися «Наталку Полтавку» І. Котляревського й «Отелло» В. Шекспіра.

1865 р. І. Карпенко-Карий разом із М. Кропивницьким організували аматорський театральний гурток у Єлисаветграді. За його участю були поставлені п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка й М. Гоголя. Найяскравіше його сценічна майстерність проявилася в п'єсах «Хазяїн» і «**Сто тисяч**».

І. Карпенко-Карий помер 15 вересня 1907 р. в м. Берліні від невиліковної хвороби. Похований за його ж заповітом біля хутора *Надія* (нині Державний заповідник-музей І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»).

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ»

Історія українського професійного театру розпочалася 27 жовтня 1882 р., коли в Єлисаветграді М. Кропивницький поставив на сцені міського театру драму «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

Розквіт театру пов'язаний з іменами І. Карпенка-Карого, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецької, М. Кропивницького, М. Старицького й

¹ *Корифе́й* (із грецьк. *вождь, ватажок*) — той, хто досягнув великих успіхів, найвизначніший діяч у галузі науки чи мистецтва.

² *Драматичний* — театральний.

інших діячів, які були справжніми подвижниками національного мистецтва.

Згодом театр переїхав до Києва, звідси й розпочалася його нова історія.

Насправді не все було так добре, як хотілося, адже російський уряд (а українські землі в той час входили до складу Російської імперії) обмежував розвиток української літератури. Емський указ (1876) забороняв українське друковане слово; тематика вистав звужувалася до селянського побуту; під заборонаю були переклади українською мовою п'єс зарубіжних драматургів. Тож основу репертуару «Театру корифеїв» становили твори І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького й М. Старицького. Слава про «Театр корифеїв» поширилася далеко за межі України.

«Театр корифеїв». м. Кропивницький

◆ До речі ◆

Хутір Надія був улюбленим місцем відпочинку І. Карпенка-Карого. Коли він сюди приїжджав, то знімав із себе міський одяг, брав до рук плуг і працював. Тут, на ниві, він і обідав, і ночував, уставив удосвіта й знову брався до роботи. Працю на землі вважав найефективнішими ліками від міської перевтоми.

Державний заповідник-музей
І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»
(Кіровоградська область, с. Миколаївка)

СТО ТИСЯЧ

Комедія в 4-х діях

(Скорочено)

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Герасим Никодимович Калитка — багатий селянин.
Параска — жінка його.
Роман — син їх.
Савка — кум Герасима, селянин.
Бонаventura — копач.
Невідомий — єврей.
Гершко — фактор¹.
Мотря — наймичка.
Клим — робітник.

¹ *Фактор* — маклер; професійний посередник в укладанні торговельних і біржових угод; посередник у розв'язанні різних побутових справ.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА І

У хаті якусь хвилину немає нікого; входить Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чеву трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію: хороший бюджет гендель¹, ежелі удасться... Попробуєм!.. (...)

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглися, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а зброю² зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид³ якийсь питав Вас і копача. (*Вийшов.*)

Герасим (*один*). Жид — то діло, а копач — морока. Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилося. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже й у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж усього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч із моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає...

¹ *Гендель* (зневажл.) — торгівля, комерція з метою наживи; бариш.

² *Збрюя* — предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин; упряж.

³ *Жид* (заст.) — те саме, що єврей.

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо як іржа, точить мене ця думка! Де їх узять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатися... Обіщав жид сьогодні привезти на показ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я Вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я Вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців із сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба в мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще Ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — усі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, і другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Уже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості в саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я Вам, куме, признаюся, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: «Вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки вклонюся, до смерті слугою твоїм буду!..» А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та — хо-хо-хо! То я тікав із того місця, мало дух із мене не виперло... Прости, господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб Ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистачає. Договір же такий: як грошей у строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду Вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати — так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі Ви, куме... З Вами й не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у Вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце в Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з Вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я Вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам Вам до Семена, а на Семена Ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до Вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а Ви запродажню принесете мені, то я Вам дам гроші.

Савка. Та візьміть, куме, вексель¹. Навіщо Вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надьожніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А Ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. (*Набік.*) Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (*Зітхає, виходить.*)

Герасим (*сам*). Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надьожніше.

¹ *Вексель* — борговий документ установленого державою зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте Вам!

Герасим. Здрастуй. *(Набік.)* Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?Невідомий *(озирається)*. А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим *(зітхнув)*. Показуй.Невідомий *(оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, усе нові, несе до столу, розклада на столі)*. Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі.Герасим *(довго розгляда, придивляється на світ)*. От так штука! От так штука! Не вгадаю! *(Розгляда.)* Не вгадаю!Невідомий *(знову зазира у вікно)*. І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблії, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянні, як другі... Їх роблять в англичан, й англичанин їх возить, а я в нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, усі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива.

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо Вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємся в покупателях; ми їх розпустили й розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у Вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну так! Звідкіля вони в мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші.)*Невідомий *(розгляда)*. Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей мене бог!

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і в Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчого Ви не продайте фальшивих денег? Відіть, у всякого своя комерція. (...)

Герасим. І то правда. *(Розгляда гроші.)* Не надивуюся! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. *(Надрива краї.)*

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар із Лондона прямо їдьот у кожаних мішках; ежелі возььмоте, то скажіть, сколько Вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, й англичанин сам вивезеть їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилася до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай Вам бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у Вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельник увечері Ви будете на вокзалі в тому місці, де для мужчін і для дам. Розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. *(Іде.)* Дай Вам бог із моєї легкої руки зробиться мільонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взяти у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входе копач.

ЯВА ІХ

Герасим і копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Пів обіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте!

Копач. Поздравляю з придобутієм земельки, дай бог ещо столько прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив; і містечко в леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить із таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав. (...)

Копач. (...) Так, так, Никодимовичу! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого Ви? Думаєте — шуткою? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили в Борща, купуйте в Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як полагаете? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А Ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин, Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і Ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Одразу ж не можна! Ви візьміть примір із свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули Ви її в саж, стали харчі кращі давать, то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає — так і Ви... Опит — велике діло!

Герасим. Спасибі! То це Ви мене із свинею рівняєте?

Копач. Не в тім річ! Ви не обіжайтеся — це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу й у Вас сала набереться доволі, тоді порівняєтеся із Чоботом, а може, із Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, у тім і примір. Практика, опитність — велике дело. Вас уже не обманеш, Ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. (...)

Герасим. Ох Бонавентуро Бовтуровичу, усе то добре, що Ви кажете, тільки речі Ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю — межа з межею!

Копач. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій примір. От Ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаем. Може, Ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! (...)

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогісенько не знайшли. (...) Що ж би Ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав у Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать? Та Ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно Ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, Ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. У тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. То ж бо і є! А я мовчу та таки свого доб'юсь... а тоді й будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимовичу, наука! Можна пожаліть, що Ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького язика не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги. (...)

Герасим Калитка цікавиться, чи не знає копач багатої дівчини для його сина Романа. Той радить сходити на оглядини до Пузиря, у нього саме «дві дочки на возрасті».

Завіса.

1. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого

- А** Кропивницький
Б Саксаганський

- В** Садовський
Г Тобілевич

2. Установіть відповідність.

Дійові особи	Соціальний (родинний) статус
1 Роман	А кум Герасима, селянин
2 Савка	Б багатий селянин
3 Гершко	В син Герасима
4 Бонаventura	Г фактор
	Д копач

3. Установіть відповідність.

Репліка	Дійова особа
1 «— Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар... і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші...»	А Герасим Калитка Б Бонаventura В Невідомий Г Роман Д Савка
2 «— От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистачає».	
3 «— Прощайте... Дай Вам бог із моєї легкої руки зробиться мільонером!»	
4 «— Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!»	

4. Який факт із дитинства І. Карпенка-Карого свідчить про його великий потяг до театру?
5. Що ви знаєте про «Театр корифеїв» та його засновників?
6. Де відбуваються події дії першої твору?
7. Прочитайте монолог Герасима Калитки (ява VI) і дайте йому характеристику.
8. Чи рівними, на вашу думку, є куми Герасим і Савка? Із чого це видно?
9. Чи є в дії першій твору хоча б один позитивний герой? Якщо так, то хто це?

10. Чому Герасим Калитка пішов на сумнівну й ризиковану справу — купівлю фальшивих грошей?

11. Прочитайте за ролями діалог Герасима Калитки й копача (*ява IX*).

12. Проведіть мовне дослідження. Випишіть у зошит по одній репліці Герасима Калитки, Невідомого, копача й Савки, у якій слова героя промовисто свідчать про рівень його освіти й культури.

1. Прочитайте дію другу трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Випишіть не зрозумілі вам слова в зошит.

2. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Театри нашого обласного центру» (за бажанням).

Теорія літератури

Драматичний твір. Комедія. Трагікомедія

Ви вже читали драматичний твір у 5 класі — це була казка в чотирьох картинах Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Пропонуємо вам згадати особливості драматичних творів і поглибити знання про них.

Художні твори поділяють на три літературні роди: лірику, епос і драму. Коли ведуть розмову про драму, то в уяві виникає аналогія з театром. Чому? Тому що драматичні твори пишуть для постановки на театральній сцені. Розгляньте таблицю.

Літературний рід	Драма		
Літературний жанр	комедія	трагедія	власне драма

Як бачите, термін «драма» можна вживати в ширшому значенні як літературний рід й у вузькому значенні як літературний жанр.

Драматичний твір — це літературний твір, побудований на основі дії персонажів та їхніх висловлювань у діалогах, монологів і полілогах. Певдинка героїв часто зазначена в *ремарках*, наприклад: «*виходить*», «*довго розгляда, озирається на світ*», «*показує свої гроші*».

Ремарка (із фр. *спостерігати, відмічати*) — авторські пояснення в драматичному творі щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду, жестів, міміки дійових осіб. Саме в ремарках міститься авторська характеристика й оцінка подій і героїв.

Героїв (персонажів) драматичних творів називають **дійовими особами**. Перелік дійових осіб автор зазвичай ставить на початку твору, зазначаючи їхній родинний чи соціальний статус: *Параска* — жінка його; *Бонавентура* — копач...

Сюжет драматичного твору має такі самі елементи, як і епічний: експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка. Окрім вчинків персонажів, у драматичному творі важлива внутрішня дія — зіткнення поглядів, ідей і життєвих позицій, виражених через діалоги. Саме на гострому конфлікті вибудовується драматичний твір.

Конфлікт (з латин. *зіткнення, боротьба*) — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Мова дійових осіб є основним зображальним засобом драматичного твору, адже в їхніх репліках виявляються риси характеру й душевний стан.

Які ж композиційні особливості драматичних творів? Такі твори складаються з кількох великих частин — *дій* (або *актів*). Дія, у свою чергу, поділяється на *яви* (або *сцени, картини*) — частини драматичного твору, пов'язані з появою на сцені або виходом із неї дійових осіб.

З таблиці видно, що драматичні твори бувають трьох основних жанрів: комедія, трагедія та власне драма (с. 97).

Комедія (з грецьк. *пісня, весела процесія*) — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображено смішне, висміяно негативні явища й риси людського характеру.

Трагедія — драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його втілення в життя. Часто, потрапивши в безвихідь, герой трагедії гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднані ознаки комедії та трагедії; під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Літературознавці визначають жанр п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» як *сатиричну трагікомедію характерів*, бо в ній висміюється жадоба до збагачення, яка є визначальною рисою вдачі Герасима Калитки.

Хоча драматичні твори й призначені здебільшого для постановки на сцені, проте їх використовують і для читання.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА II

Герасим (*за коном*¹). Уставайте ж, уставайте! Не мніться. Чепіга² зайшла, пора скотину порать.

Копач. Еге! Герасим уже по хазяйству гасає — невсипущий.

Входе Герасим.

Герасим. О, і Ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спиться. Почув, що Ви встали, і я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут вірówka над ліжком. От прокинулися, пора вставать — зараз: дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері.*) Чи не поснули знову, щось тихо в тій хаті? От Вам і дзвінок, і вигадає ж, скажи на милость. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копать: не душно, холодком можна бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно Вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молиться, то й сонце зійде. Хоч би ж

¹ *Кін, на коні* — спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена.

² *Чепіга* — рукоятка в плузі; тут: місяць.

молилося, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Уже ж я їм і Отченаша даю. Як затоплю — то зараз і на землі. (*Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях.*) Кажете — рано, уже — світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Стара, а стара! Параско, пора до коров! Чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Климе! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць — поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (*на дверях, з дійницею в руках*). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш!

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай бог милує, усе заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, уже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (*Пішла.*)

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то із цієї пори до обіду на ногах, не ївши, охлянеш.

Герасим. Бійся бога! Хіба ти з'їси до обіда пів хліба?

Клим. Атож! Бога треба бояться, щоб не з'їсти до обіда пів хліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подався ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (*Пішов.*)

Герасим (*до копача*). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися — уже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що в них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи господь його знає! По обіді: сюди — тень, туди — тень —

давай полуднувать, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий у цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, Ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взять, де того, як обернуться, щоб земельки прикупить; та за думками й не їється тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги й крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спать — і жеруть, і жеруть, як із немочі, а сплять, як мертві.

Копач (*зітхнувши*). Щасливі люде... Я і сам від думок не сплю. (...)

ЯВА V

У розмові з Герасимом Бонаventura розповідає про свої марення, мрії про знайдений і викопаний скарб.

Герасим. (...) Що це кума й досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, усе міркував і таки став на одній думці: побалакать із кумом і, коли згодиться, послать його в гóрод розмінять гроші. (*Затирає двері, виймає гроші й розглядає.*) Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам край, а все-таки береженого бог береже — треба розмінять у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (*Одмика двері.*)

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милость божу?

Герасим (*злякано*). А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалася?! Знай свою діжу, а в мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думать.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік.*) Думав, що довідалася про гроші, — аж усередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, опріч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одне слово, хазяйка біля всього; у хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо що краще спече, а смачніше зваре, то більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Иди собі, не заважай мені думать.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде їй пресвітлої години: я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком із начинням ковтні її, мені аби гроші. Иди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти із чортзна-чим причепилася.

Параска. Які там думки, чому ж ти не пораєшся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Иди собі.

Параска. Тьфу на твою дурну голову!

Герасим. Я тебе як плюну!.. *(Заміряється її вдарить.)*

Входе Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові!

Герасим. Спасибі, будьте і Ви здорові.

Савка. А Ви зі старою, як сизі голуби, і досі вуркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі вдвох...

Савка. Нагадали молодощі й вуркотали?

Герасим. Иди, Парасю, по своєму ділу, а в нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла.)*

Савка. Бач — «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми зі старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварилися: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фургони, любо глянуть, а я на возі: який ти хазяїн, каже. Така мене злість узяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

Герасим. Я, слава богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже, потрудюся пішечком для божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхать?

Герасим *(лічить гроші)*. Хочу свинку й кнурця купити у Пузиря — хвалять завод... *(Перелічивши, ліче другий раз.)* Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші.)*

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Уже, куме, хоч Ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він, як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші.)*

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться й носа показати між них. Так, хіба зведе дурну дівку із чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодицю з недолітком, посварить батька із сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу й за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що в чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... *(Таїнственно.)* Люде самі вміють робить гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим *(озирається, запира двері)*. Еге. Та ще й які гроші. У вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж із Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то Ви б згодилися достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це Ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та Ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка *(витяга гроші з кишені)*. Що це Ви, куме... Господь із Вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... *(Розгляда.)* Де ж вони тут? Це Ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купить скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюся, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! *(Тре голову, потім тяжко зітхає.)* Ні... куме, може, Ви жартуете зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка *(розглядає)*. Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну, як таких грошей не купить? *(Вийма з пачки три бумажки по три й одну рубльовку.)*

Савка. Ніколи у світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, усе-таки перше, ніж купить таку суму, їдьте Ви, куме, хоч зараз у казначейство й розміняйте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, Ви чорта не боялися, а протокола боїтеся.

Савка. Отож-бо і є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що Ви продали незнакомому чоловікові воли й між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки Ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої крівні терять, а Ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А нехай буде так. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, і це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля в г'ород. *(Пішов.)*

Герасим. Нехай Вам бог помагає й щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша! (...)

Мотря дізнається про мету поїздки Романа до Пузиря. Між ними виникає сварка, після якої хлопець остаточно вирішує: «Оце дівка!.. Оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюся на Мотрі».

ЯВА ХІ

Герасим і Параска.

Параска. Звели й нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигайдай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для божого дому й шість верстов — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять у празник — гріх. Блажен чоловік, іже скотину милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, щоб мала відпочить — гони в церкву. Це не по-божому й не по-хазайськи.

Параска. Та я ж цілісний тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То — ти, а то — коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох із Мотрею крумера попотягали — то інша річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, господь прийме твої труди й дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж із розумом? Усяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Отож-бо і є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяїськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде із церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте й на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав зі своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я, часом, ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду із синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилася, та я... *(Кидається на Параску, хватає за очіпок.)*

Входе копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач *(заміча поцілунок)*. Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За шупом я сюда вернувся. *(Бере шуп.)* І на амуреи здесь наткнулся! Собственный экспромт! Адье! Оставляю вас у приятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса.

1. Слова «...Ви чорта не боялися, а протокола боїтеся» Герасим Калитка адресує

- А Бонавентурі
- Б Романові
- В Жолудю
- Г Савці

2. У неділю Герасим Калитка застав з окрайцем хліба

- А Савку
- Б Клима
- В Мотрю
- Г Романа

3. Установіть відповідність.

Термін	Визначення
1 конфлікт	А частина твору, пов'язана з появою на сцені або виходом із неї дійової особи
2 ремарка	Б відповідь або заперечення, зауваження однієї дійової особи іншій у діалозі
3 репліка	В момент найвищого емоційного напруження в сюжеті твору
4 ява	Г зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння
	Д авторські пояснення щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду дійових осіб

4. Для чого призначені драматичні твори? Поміркуйте, чому театри називають *драматичними*.
5. Що таке *драматичний твір*? Назвіть його ознаки.
6. Що таке *трагікомедія*? Що в неї спільного й відмінного з комедією та трагедією?
7. Знайдіть і выпишіть у зошит приклади ремарок (2–3) з дії другої трагікомедії. Яку роль вони відіграють?
8. Прокоментуйте стосунки Герасима Калитки та Параски. Із чого видно, що він грає на публіку, удаючи повагу й любов до своєї дружини?
9. У чому виявилася скупість Герасима Калитки?
10. Знайдіть і прочитайте комічні епізоди в дії другої трагікомедії.
- 11. Доведіть на конкретному прикладі з твору, що мова дійових осіб є яскравим виражальним засобом.
12. Розіграйте діалог між Герасимом і Параскою (*ява XI*).

- ◆ Прочитайте трагікомедію І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» до кінця. Випишіть не зрозумілі для вас слова в зошит.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА І

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (*сонний, бормоче*). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (*Стогне.*)

Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, учора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, учора приїхав пізно й не бачився ще з батьком. (*Виходе.*)

Герасим (*сонний, бормоче, так бува в кошмарі*). Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (*Балака ясніше.*) Кругом, кругом усе моє. (*Спить тихо, потім*

знову так само.) Е-е-а-ам, а-а-ам. (*Говоре хутко.*) Не дам, не дам, не дам! (*Стогне.*) У-у-у! (*Схоплюється.*) Господи, помилуй! (*Оглядається кругом.*) Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. (*Витира піт.*) Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (*Біжить до дверей, одчиняє і кричить.*) Хлопці, уставайте! Чепіга зайшла.

ЯВА II

Входє Роман.

Роман. Де там чепіга, уже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба¹ зламалася, то я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, катюги, — залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну-ну, розкажуй: як приймали, чим частували. Чи вподобалися дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом із панамі, з офіцерами? Он куди Калитка заліз! Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці² й не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина й у хату не закликали! Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки підїхав під крильце, а він зараз зіскочив із фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Теж регоче й закликає його в хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одкажує: «Голяк масті, чирва світить!»³ Нехай, — каже, — розпряга коні та йде в застольну⁴, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панамі водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж Пузир із горохом! Та я, як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там зостався? Було б круть — і додому.

¹ Підстовба (діал.) — деталь плуга.

² Горниця (розм.) — гарно прибрана кімната.

³ Голяк масті, чирва світить! — каламбур із термінів, що стосується гри в карти: голяк — убога людина, масть — один із чотирьох розрядів у колоді карт, чирва — масть у картах — червоне серце; тут образно: біднякові скрізь невдача.

⁴ Застольна — місце для прислуги.

Роман. Ждав Бонавентуру, думав свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свинями, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я і дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять із вихилясами — настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: усе подай, усе прийми, від дзеркала вірьовкою не відтягнеш, надвір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна.*) Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилися. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопалися, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяїнувать! Я не буду панувать, ні! Як їв борщ і кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнать! Отоді і я скажу про Пузіря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасиме Никодимовичу!

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Усі знають.

Герасим. Невже всі? (*Набік.*) От тобі й чирва світить. (*До Гершка.*) А Вас як звать?

Гершко. Григорій Мойсеевич. (...)

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель — хотіте купить землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купить? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепажана, ставок рибний — а! Та все лини й карасі — можна грошики лупить у горді.

Гершко. Ну, і Ви хочете покупать цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистача.

Гершко. Я можу Вам помогать покупать землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму біг дасть.

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
Київський драматичний театр «Браво»

Гершко. помиляється, Герасиме Никодимовичу, не так: як розум є — будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, і так. Ну, показуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на улучшение хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улучшение? Пхі! Между прочего, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а Ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде Ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я Вас питаю. Земля заложена й перезаложена в банк, прийде строк платить — її будуть продавать з аукціону, тоді Ви приймете на себе банк — і земля Ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з Вами легко діло мать.

Герасим (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглося докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Геррика*.) Треба подумать.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова вже приїздив фактор купувать землю... (...)

Калитка торгується з Гершком, який пропонує за факторську послугу п'ятдесят карбованців спочатку й після закінчення справи — ще п'ятдесят. Герасим обурюється.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. (*Устає*.) Не дасте Ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всьо равно — аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

Герасим (*шука*). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милость, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну що робить?.. Нічого з Вами робить, давайте. (*Бере гроші.*)
Теперечки поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?
Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим (*сам*). От збіглися діла до купи... Упустить землю Смоквинова, та ще в такі лапи, як у Жолудя, — гріх смертельний, усе одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дать п'ять, а взять сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я і Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю в Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. О господи, чого він бариться? Ну, що як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава богу, діждався... думав — умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка розповідає Герасимові, як він обмінював так звані фальшиві гроші на справжні: спочатку в трактирі в Кукленчихи, потім у Лошкаря в казначействі.

Герасим (*цилує*). Сьогодні увечері в нас буде сто тисяч!

Савка. А в мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую Вам ті сто рублів! (*Вийма запродажню і рве.*)
От Вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а ввечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не здогадалися, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашій гульні. (*Гука.*) Параско! Мотря! Роман! А йдіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є*.) Будьте здорові!

Герасим. Обидив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі Вам, тату, що Ви уважили мою просьбу.

Герасим. А Ви, куме?

Савка. Я? *(Співає.)*

Ой куме, куме, добра горілка —
Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!

Савка. Складемося, куме, грошей по сорок —
Вип'ємо, куме, ще й у вівторок. (...)

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Роман спілкується з Мотрею. Він потрапляє в комічну ситуацію, коли хотів поцілувати Мотрю, а виявилось, що це Гершко, якому здається, що на нього напали розбійники. Параска дивується зміні настрою чоловіка, його незрозумілій веселості. Мотря теж здивована змінами в діях Калитки.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка несе на плечах здоровий мішок із кожі.

Герасим. Ідіть же Ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю — береженого й бог береже.

Савка. І відходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов.)*

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємося — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я і жида сьогодні обманив: поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... усередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо у вагон. (...)

ЯВА X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплачу по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входе Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха ніч, я собі піду.

Герасим. Куме, де Ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховати, а Ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту — через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилася, поки це діло скінчилося, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав Вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю Вас добре, бачу, куди Ви гнете, але гляньте сюди! (*Вийма ніж із-за халяви.*) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут Вам і амінь, коли почнете крутити.

Герасим (*вийма із-за халяви ніж*). А Ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ніж.*) Це я для дороги мав... здійсмайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у Вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли Ви так боїтеся, то беріть собі, бог із Вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (*Підходить до мішка.*)

Герасим. То Вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу Вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (*Набік*). Щоб тебе за печінку взяло. (*Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда.*) Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (*хвата пачки одну за другою, перегляда*). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знову бумажки, розрива й кида.*) Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито.*) Ха-ха-ха!.. Сто тисяч! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтеся; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві й біжить із хати.

Куме, куме! Куди Ви? Господь із Вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

ЯВА ХІ

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув.

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася у жида й отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлося; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я і сам до пам'яті ніяк не прийду, усередині все колотиться.

Голос копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох, куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять — ходім.

ЯВА ХІІ

Ті ж, копач і Герасим.

Копач (*несе Герасима на плечах*). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним? Скажіть на милость божу.

Копач. Це, я вам скажу, реприманд¹! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима.*) Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради бога, скажіть, що то за болість така.

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця.*) Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимовичу, мало не вмер від страху, ну і йому б не жити на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось.

Копач. Усе по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановно, лийте йому воду ложкою в рот.

Наливають воду.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг у клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я і задрімав із думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні. Пам'ятаєте? Я вам розказував! Що на Боковеньці! Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж

¹ *Реприманд* — тут: короткий вставний номер у цирку.

щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув угору, піймав за ногу, нога гойднулася, задригала й вирвалася, та як захарчить. Я схопився мов не-самовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояс... — і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився і спазматично в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і ніби позіхає,
дрижить і витирає піт.

Параска *(плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми.)*

Копач. Пийте воду. *(Подає.)*

Герасим п'є.

Що з Вами? Що це Ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи у світі не буду хотіть більше, ніж бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим *(захльбується воздухом)*. Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі Вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтеся нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил — так і копил — так, а посередині — кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо Ви мене зняли з вірвовки? Краще смерть, ніж така потеря! *(Ридає.)*

Завіса.

Зауважте!

В античній літературі драматичним творам була властива така ознака: єдність місця, часу й дії. І. Карпенко-Карий дотримується цієї єдності, щоправда, розширюючи часові рамки. Ви, напевно, помітили, що події відбуваються протягом кількох днів і в одному місці — у хаті Герасима Калитки. Це пояснюється тим, що під час вистави часто змінювати декорації на сцені немає можливості, хіба що під час антракту.

- Слова «Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала» Герасим Калитка промовляє на адресу
А Пузиря **В** Жолудя
Б Гершка **Г** Бонавентури
- Вислів «Що з воза впало – то пропало» належить
А Герасимові **В** Романові
Б Гершкові **Г** Савці
- Установіть відповідність.

Дійова особа	Подія
1 Бонавентура	А з горя вішається
2 Параска	Б рятує Герасима від смерті
3 Гершко	В долучається до Герасимової авантюри
4 Савка	Г наполягає на одруженні сина з Мотрею
	Д пропонує Герасимові обдурити Смоквинова

- Чому в драматичних творах події здебільшого відбуваються в одному місці? Доведіть це на прикладі трагікомедії «Сто тисяч».
- Чому Калитка різко змінив свою думку щодо вибору нареченої для свого сина?
- Чи вдалося Калитці насправді обманути Невідомого під час обміну фальшивих грошей у вагоні? Обґрунтуйте свою думку.
- Яких скупих героїв із творів зарубіжної літератури нагадує вам Герасим Калитка?
- Які слова героя дають надію на те, що він усвідомив свою найбільшу помилку й зробив відповідний висновок? Знайдіть і прочитайте ці слова.
- Який момент у творі *кульмінаційний*?
- Які проблеми І. Карпенко-Карий порушив у трагікомедії «Сто тисяч»?

- Чи випадковими іменами І. Карпенко-Карий наділив Калитку (*гаманець із грошима*), Пузиря (*виріб із тонкої гуми, який може луснути під час надування*) і Бонавентуру (*античний філософ, який вирізнявся красномовністю*)? Обґрунтуйте свою думку.
- Складіть і запишіть план характеристики Герасима Калитки.

- ◆ Заповніть літературний паспорт трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».

◆ *До речі* ◆

1958 р. на Київській кіностудії ім. О. Довженка було екранізовано п'єсу І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» (реж. Г. Юра та В. Іванов).

1992 р. в Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка відбулася прем'єра вистави «Сто тисяч» (реж. В. Опанасенко).

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Розгляньте репродукції картин українських художників і виконайте завдання.

В. Пузирков. Чорноморці. 1947 р.

М. Дерзгус. Тарас на чолі війська. 1961 р.

- А.** Коротко опишіть репродукції картин.
- Б.** Який раніше прочитаний прозовий твір вам найбільше подобається? Чому?

Прозові твори, з якими ви ознайомитеся, мають цікаві сюжети. Згадаймо, що сюжет складається з експозиції, зав'язки, розвитку подій, кульмінації, розв'язки. Завдяки їм розгортаються події, за якими цікаво спостерігати, а також розкриваються характери літературних героїв.

Радимо під час читання художнього твору уявити, що ви на місці подій: коли Остап і Соломія, головні герої повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною», потрапляють у вогняний полон, ви маєте відчутти запах спаленого очерету, воду під ногами, погляд вовка, з яким опинитеся сам на сам... Таке занурення в художній світ літературного твору сприятиме якнайкращому розумінню тексту.

Коли будете читати оповідання В. Дрозда «Білий кінь Шептало», спробуйте побачити світ очима цієї тварини: ви переконаєтеся, наскільки цікаво бути не таким, як усі.

Мабуть, найближчою для вас стане повість Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути». Вона розповідає про ваших ровесників, які живуть і навчаються у Львові, не завжди сприймають настанови батьків і вчителів; вони дружать і зраджують, борються з труднощами, що виникають під час дорослішання.

Читаючи оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм», ви потрапите в екстремальні ситуації воєнного лихоліття та отримаєте моральний урок від людей, які захищали нашу землю під нацистськими кулями.

А завершить цей розділ повість-казка Ю. Винничука «Місце для дракона». Ви будете здивовані, адже дракон Грицько — поет і християнин...

Не будемо розповідати повністю зміст творів, адже на вас чекає цікавий світ української прози.

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ

(1864–1913)

Український письменник, перекладач, громадський діяч.
Найвідоміші твори: повісті «Fata morgana», «Тіні забутих предків», «Дорогою ціною»; новели «Intermezzo», «Подарунок на іменини», «Коні не винні»; оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник».

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці. Його батько був чиновником. Своїм вихованням він зобов'язаний передусім матері, яка походила з аристократичних родів — польського (по материній лінії) і молдавського (по батьковій).

В одинадцятирічному віці Михайло мусив уперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши дворічну народну школу в м. Барі, де мешкала тоді родина, хлопець їде до Шаргорода, щоб продовжити навчання в духовному училищі. І хоча в цей період освітньою реформою було скасоване в школі «вологодраніє», «вуходраніє» і вистоювання голими коліньми на гречці, проте задоволення від навчання учні все одно не отримували, адже лекції обмежувалися лише запитаннями й відповідями, від учнів вимагали тільки зазубрювання текстів підручників.

У родині Коцюбинських за чиновницькою традицією панувала російська мова. І як же були здивовані батьки, коли якимось дев'ятирічний Михайло, захворівши на запалення легенів, під час марення раптом заговорив по-українськи. Після одужання хлопчикова розповіли про цю дивину — і він загорівся цікавістю до українського слова.

Якось в училищі сталася подія, про яку потім письменник згадував із гумором: 12-літнім підлітком він закохався в 16-річну дівчину, а щоб привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і захопився читанням книжок.

М. Коцюбинський.
Фото. 70-ті роки
XIX ст.

Твори Т. Шевченка й Марка Вовчка здійснили на Михайла таке сильне враження, що він і сам захотів стати письменником. Почав складати українські пісні на зразок народних, а потім узявся за написання повісті.

Літературним дебютом М. Коцюбинського стали вже відомі вам оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник».

М. Коцюбинський помер 25 квітня 1913 р., похований у м. Чернігові.

Сьогодні ви ознайомитеся з повістю «Дорогою ціною», а в 10 класі — з новелою «Intermezzo» і повістю «Тіні забутих предків».

ВІД ПРОЛОГУ... ДО ЕПІЛОГУ

Повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною» розпочинається *прологом*, а закінчується *епілогом*. Це — елементи композиції (будови) художнього твору.

Згадайте, що композиція складається із *сюжетних елементів* (експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація та розв'язка) і *позасюжетних* (портрет, авторський відступ, інтер'єр, екстер'єр, пейзаж).

Пролог (з грецьк. *pro* — передмова, *logos* — слово) — вступ, що містить розповідь про події, які передували основній розповіді. Прочитавши пролог повісті «Дорогою ціною», ви відразу зорієнтуєтесь в добі, яка зображена, у її особливостях. Це допоможе глибше зрозуміти зміст усього тексту.

Епілог (з грецьк. *epi* — після, *logos* — слово) — післяслово, заключна частина твору, що розповідає про події, які відбулися після завершення розв'язки. Не кожний літературний твір має пролог та епілог.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

Повість
(Скорочено)

Діялося це в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство (...) з ярмом панщизняної неволі на шиї тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, з не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоча часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвицав ногами й наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від учора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споегизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалася гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. (...)

Ярами, коритами висохлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало від пана й панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кілками та вилами...

А тим часом ворог не дрімав...

Власники душ, повернених у робоче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кінями, найбільше боялися того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброб-

лена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми й бурею проносилася над нещасним краєм, — ніколи не кінчалася, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг.

Ще недавно, умившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. (...) На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо й заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотні, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути, заслано в Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, збасаманеного, одсилали в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

I

— То ти, Остапе?

— Я, Соломіє...

— Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню та диму... Утечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачилися... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться в горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, — кричить, — гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

— Так...

— «Із живого шкуру здеру, чисто оббілюю²... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

— Так...

¹ *Сакви* — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекладають через плече на груди й спину або через спину коня чи осла.

² *Оббілювати* — обробити тушу забитої тварини (зняти шкуру); *тут*: дуже сильно побити, закатувати.

— «У некрути, — каже, — оддам...» А паня біла-біла, трясця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, — каже, — тікаймо звідси, бо ті хлопці заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть, нелюди, живого не пустять...

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося.

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви й сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулася ставна парубоча постать і зникла по хвилі в густих бур'янах по той бік тину.

— Ну, та й кропива ж тут, чисто попкся. Де ти, Соломіє? Поночі й не видно.

— Ось я... — І перед Остапом зачорніла велика, як на доброго мужика, постать. — Ходім до ставка, посидимо під вербами. (...)

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося. Події, що несподівано привели їх до розлуки, ба й невідома будучина, яка кинула вже свою тинь на душу, збіглися у цей мент докупи й мов замулили глибину сердечну. Говорити мало — що скажеш кількома словами?.. Говорити ширше — навіщо? Не полегша на серці, не зміниться доля... Та й ніколи вже... пора рушати.

— Ти ж кудюю подасися, Остапе?

— Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

— Капосний дід, одніс весло в катрягу¹... Ну, та дарма — обійдемося.

Одним зручним скоком Соломія опинилася на березі й із такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка.

¹ Катряга, катрага (розм.) — дерев'яний курінь на пасіці.

Остап сів у човен, і Соломія відіпхнулася од берега. Човен плавко загойдався на воді, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилася на Остапа й чула, як по її виду котилася сльоза за сльозою. Вони мовчали. (...)

Чорний панський гай потиху відсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману. (...)

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви й незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл і вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникло її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. (...) Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився та озирнувся. Невизражною чорною плямою лежало сонне село у видолинку, і тільки в корчмі ясно світилось одинокі віконце й приковувало до себе Остапів погляд. Се одинокі світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, й Остап почув, як разом із зниклим світлом у його серці щось урвалося, і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання і Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якась струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а із чагарів і з нив, таких рідних і милих, — він се почув зразу, — натовпом знялися давні згадки дитинства, неясні, невизравні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може.

Кожні кущик, горбок, долина, кожна стежечка — усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, який ходив на Січ, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його із Соломією та силою віддати її за свого хурмана¹, не міг би сивого дідуса катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббідувати Остапа за сміливе слово.

— Оббідуєш... — злорадно осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітру в полі... (...)

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап почув щось тепле в грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панями за волю, яких він слухав, загаївши дух і не зводячи розжевілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз телята й вівці, спокійно пощипуючи травичку в чагарнику, були свід-

¹ *Хурман* (заст., розм.) — візник.

ками козацьких нападів або уманської різні, виконаної підпасичами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували¹ йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлися навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив покинути рідний край. (...)

Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець та овіяв Остапа. І враз Остапові зробилося весело й легко. Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилиною вдарила в груди, розлилася по всіх жилах, запрохалася на волю... Остап зірвався на ноги й не пішов, а побіг далі. Йому хотілося гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути, узяти отак щось у руки — велике, міцне — і зламати його. Але він здержався.

Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки одна за одною, як на крилах, летіли все наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай, широкий-широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шаблюка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що в пана лишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжелезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його оббілувати, яка повелася тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти й визволити народ із неволі, потішити на старість дідуся та одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана панового, а його, Остапа, кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?.. (...)

Остап вийшов на шлях та озирнувся. Оддалік щось маячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. (...) Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що хтось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав до нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один, жажатися нічого, Остап зупинився, очікуючи та вдивляючись у подорожнього. (...)

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці², з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився й привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

¹ *Спочувати* — співчувати.

² *Чугайнка* (діал.) — свита.

- Соломіє!.. Чи ти здуріла?
- Може, і здуріла... — сміялася Соломія.
- Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?
- За Дунай, на Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
- Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..
- Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла.

Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені протинне, усе гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безшасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Уже ж за тобою хоч серцю легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: укинула, що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але і я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулася до комори — чоловіка нема дома: повіз паню в гості; зняла із жердки сорочку й штани... Тоді спідницю із себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодичею... ніхто не бачив, лише двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь — і шубовств у воду. Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалася... Що ж, приймаєш парубка в товариші чи ні?

- А що ж я робитиму з тобою на Січі, гей?! (...)

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику. (...)

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

- Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготався Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

- Ти чого?..
- Продери, продери очі... Ха-ха-ха!..
- Бачу вже... Та чого ти?
- Ну, тепер ходім.

Остап підвів Соломію і потяг її до кринички.

- Стань на коліна й дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повисмикувалось із-під очіпка.

- Тепер глянь на свої ноги.

Соломія глянула й ураз залилася дзвінким сміхом.

- Ха-ха-ха!.. — не вгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі...

Вони реготалися, мов діти: вона — тонко та дзвінко, як молода дівчина, він — грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія та із цими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили нижче пояса. — На, ріж...

— Що ти кажеш? — жажнувся Остап.

— Ріж, кажу...

— І тобі не жаль, Соломіє?

— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалася молодиця і сіла долі.

— Та в мене й ножиць чортма.

— Ріж ножем!..

Остап стояв вагаючись, але, бачачи молодичину впертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувалися по плечах додолу й лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози.

Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитися до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волосся і вдвлялася кудись у простір.

Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, із чорними очима, орлиним носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.

— Ну, пора нам рушати... Гей ти, парубче, як тебе звати — Семеном чи як?

— Про мене й Семене... — зітхнула Соломія і знялась із місця.

1. Остап збирається втекти за

А Дон

Б Дунай

В Дніпро

Г Дністер

2. Остапові належить репліка

А «— Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником...»

Б «— Спіймають — катуватимуть, нелюди, живого не пустять...»

В «— ...на Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?»

Г «— Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?»

3. Установіть відповідність.

Слово	Лексичне значення
1 чугаїнка	А свита
2 хурман	Б дідусь
3 дідич	В візник
4 хлоп	Г селянин
	Д поміщик

4. Розкажіть цікаві факти з дитинства М. Коцюбинського.
5. Що таке *пролог*? Яку роль він відіграє в повісті «Дорогою ціною»?
6. Прочитайте перший діалог Остапа й Соломії за ролями. Які історичні події пов'язані зі словами *Кодня, Уманщина, гайдамаки*?
7. Чи легко було Соломії відмовитися від довгого волосся? Як цей вчинок її характеризує?
8. Хто і в яких традиціях виховав Остапа Мандрику?
9. Яким ви уявляєте Остапа? Про яку рису вдачі свідчить ставлення хлопця до свого діда?
10. Намалюйте словесні портрети Остапа й Соломії.

11. Доведіть, що сюжет повісті «Дорогою ціною» *пригодницький і романтичний*.
12. Спрогнозуйте подальші події повісті (*кілька речень*).

1. Прочитайте II й III частини повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.
2. Підготуйте невелике повідомлення про Івана Гонта й Максима Залізняка (*за бажанням*).
3. Перегляньте в інтернеті відеоматеріал про життя М. Коцюбинського й висловіть свої враження про життя митця в класі.

II

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалося в пільмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чортоторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній із таких яруг, глибоких і покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушилися люди. То були втікачі. Два дні та дві ночі сиділи вони тут у вогкості й пільмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мушили вони прокрастися в прибережні комиші й там чекати перевізників із-за Дунаю.

Було їх там чоловік із тридцять, з дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути в чужій стороні. (...)

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добилися до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу. (...)

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їхні були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався із земляками. Весела й добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканині по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тією-то лютою жінкою і драгували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами. (...)

Утікачі рушили до перевозу в суцільній темряві. Почалося пожвавлення. Раптом форкнув кінь — біля втікачів з'явилися козаки, які охороняли кордон. Вони стали вилловлювати людей. Усі запанікували. У руки москаля потрапила й Соломія, яку визволив Остап. Іван кликав Остапа та Соломію до себе на човен, але вони розлучилися.

* * *

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лише пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, у безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалася на кущ верболозу, але кожний раз вони давали собі раду й знову мчали вперед, добуваючи останні сили. (...) Тут вони намацали сухе, затишне місце й тільки тоді почули, що страшенно втомлені й зогріті шаленим бігом. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали. Без розмов, без думок вони поснули твердим, здоровим сном.

Прокинулися вони нерано. (...)

Першою думкою в Остапа було довідатися, де вони. Він подався на розвідку й скоро повернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла та ясна. Почали радитися.

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокий Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину (...).

Тепер нічого іншого не лишалося, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму. (...)

І вони, почишивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одержу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги. (...)

За Прутом була Туреччина.

Уже була ніч, коли вони підходили до кишницьких вітряків, що ліниво помахували крилами. На радість їм, у Якимовому вітряку світилося. Вони відхилили двері й увійшли. Там нікого не було — й Остап із Соломією присіли на мішках. У млині стояв теплий, приємно-солодкуватий запах свіжої кукурудзяної муки. Борошняний пил висів у повітрі, а стіни, банти¹ і постав² були обсипані ним, як снігом. (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, — і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти в плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...)

При світлі воскової свічки, що роздобули в млині, вони взялися до роботи й так захопилися, що забули про втому та сон. Та матеріалу було не доволі для плота, і треба було відкласти роботу. (...)

¹ Банті — те саме, що бантина (поперечна балка між кроквами).

² Постав — пара млинових жорен, одне з яких нерухоме, а інше обертається на ньому.

Тільки вночі Остап із Соломією зважилися податися на берег. Вилазячи на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходив місяць.

— Що за мара, — обізвався Остап, — адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

— А дивися!.. Дивися!..

Остап глянув та остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рухалися, як живі, хиталися, тремтіли, осідали в одному місці й виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювалися, в'яли й гнулись од вітру, і знову росли, знову палали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здійсмалася догори й бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалася на небі хмара та палала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

Із жахом вдивлялись Остап із Соломією в сю картину.

— Ні, не до нас іде, а вбік, за вітром, — із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли в нічній пітьмі. (...)

З опівночі пліт лежав готовий, аж просився на воду.

Він був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз.

Остап і Соломія кректали, зупинялися, спочивали, обливалися потом і знову тягли його на гору.

Навколо — ні душечки. Ні, їм таки везло нині! Туман стояв густий, мов кисіль; до світла було далеко, а кордонна сторожа або поснула, або вигинула.

— Заким сонце зійде — ого-го! де ми будемо... — радісно шептав Остап.

— Тоді кажи гоп, як перескочиш...

На березі було теж тихо й безлюдно. Каламутний Прут дихав вогким холодом. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега й тоді скочив.

(...) Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його й понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки:

— Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками! — закляв він наголос.

Одночасово на тому березі почулася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у п'їтмю кордонний козак і, не дочекавшись відповіди, бахнув наосліп із рушницї.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопився за груди й захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далї...

III

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа та піддержала його.

Вона вся похолола й тремтіла від жаху.

— Ой, — тихо стогнав Остап, — поцілів мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одежу, тягла його із собою, із жахом повторяла:

— Тїкаймо... тїкаймо... він іще стрїлятиме, він уб'є тебе...

Помїтивши, що Остап не рушить із мїсця, вона вхопила його під руку й сливе поволокла за собою. Вона вскочила в комиші й бігла прудко, наскільки позволяв се Остап і густий очерет (...).

Остап несвідомо піддававсь їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млостї, а з-під руки, якою він затуляв рану, стїкало щось тепле й мокре.

«Аби лиш перебігти оце мїсце... аби лиш перебігти, — і все минеться... — нічого лихого не буде...» — блукали думки в його голові, і він біг, напружуючи останні сили, аби не відстати від Соломії.

Урешті він почув, що мліє.

— Стїй... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодиця, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — насилу вимовив Остап.

— Тебе зранено? Де? — скрикнула Соломія, опускаючись перед ним на колїна та намагаючись розглянути рану.

Але було темно, як у льоху. Не видно було навіть комиша, що стирчав густо, мов жито на нивї, круг них.

— Де тебе зранено?

— Отут, під серцем.

Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. Остап сикнув од того дотику.

У голові в Соломії розвиднілося. Жах її сцез без слїду. Вона знала, що робити. Обережно розцїбнула йому сорочку й відкрила груди. Сього було мало. Вона роздерла пазуху, одлїпила скривавлену сорочку, потїм одшматувала довгий пас зі своєї підтички й із поміччю Остапа тїсно зав'язала йому рану.

— Води!.. — попрохав поранений.

Води! Се легко було сказати! У сїй п'їтмї, у сїй чорній невідомїй пустинї, де доволї було зробити кїлька кроків, щоб заблудитися, трудно було шукати воду. Серце Соломії рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! Адже вони на водї! Про се свїдчить трясовина, що вгинається під ногами.

Соломія спробувала викопати рукою ямку й справді докопалася до води. Була се густа, гнила й тягуча рідина, з противним запахом шувару¹. Соломія зачерпнула її в пригорщі й подала Остапові. Той змочив уста, але пити її не зміг. Соломія змочила йому чоло, скинула із себе верхню одіжку й підмостила йому під голову. Про те, щоб пускатись у дорогу в таку п'ятому в невідомій стороні, не було й гадки.

Треба було дочекатися світу. (...)

Та ще коли б вона хоч могла бачити його рану, його обличчя — їй, здається, не так би важко було. А то ся п'ятом, сей чорний, клятий морок. Він оточив її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою, заповзав під шкуру, виповняв її всю та гнітив серце... Надаремне витріщала очі — вона не могла навіть одрізнити пальців на власній руці. Він жив, той морок, рушався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашена та прислухувалася, про що шепче морок. (...)

Утома взяла своє: Соломія навсидячки задрімала.

Коли вона прокинулася, сіре світло падало із хмарного неба. (...)

Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага. (...)

За поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, — так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою. Соломія підтримувала його, і так вони звільна йшли поміж високими стінами жовтого комишу.

Недовго їм довелося шукати воду. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця.

Соломія напоїла Остапа, оглянула й обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — й Остапові стало легше.

Почали радитися, як їм вибратися з плавнів, куди йти. (...)

(...) Вони йшли так довго, не відаючи пори дня, бо над ними все висів клопоть олив'яної хмари, а круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований. (...)

— Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

— Ти, певно, зголоднів, їсти хочеш?

— Ні, не хочеться... тільки пити.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею воду. (...)

— Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся, — обернулася вона до нього й зникла в комишах.

Вона йшла й старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи.

---

¹ Шувар — аїр.

Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілися гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. Вона стрибала з купини на купину сливе бадьора. З кожним кроком надія росла в її серці, хоч картина не мінчалася. Часом їй доводилося продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку. (...)

(...) Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла від страшної думки: їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко відійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці й навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знову подається на розвідку, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди й по них верталася. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи в праву руку й несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Вона мусила вернутися трохи назад, щоб обійти перешкоду. Тепер Соломія вагалася, у якому напрямку йти. (...)

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула.

Соломія ще раз гукнула — те ж саме.

Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Відповіді не було. (...) Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий — він глузував із неї, помабуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього й почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила й біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки й тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилилась і впала. Їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, й очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, немає виходу: вона мусить тут погибати, а Остап через неї — десь у другому місці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа: вона уявляла собі, як він тепер лежить, хворий і самотній, у пущі й вигляда її з очеретів. Їй жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця та купини білим туманом.

Ставало вогко й холодно. Поночі нічого було рушати. Соломія сиділа, обнявши голову руками, і думала. (...)

Вона не могла б сказати, прокинувшись, чи було пізно, чи рано. Над комишами ще нижче, ніж учора, спускалось олив'яне небо. Усе тіло в Соломії боліло, як побите. Важкі повіки мимохіть спускалися на очі, голова була не-свіжа. (...) Що далі вона йшла, то більше дивувалася, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а здалеку чулося кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли в тому напрямку, як йшла Соломія, і їй треба було особливо вважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами й так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона зібрала свою енергію, усю силу волі, усю міць тіла та йшла вперто, завзято з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знову комиші, і знову вода, і знову той самий згук розміреного, однотонного прибою морської хвилі. (...)

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли всьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти, можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду й дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакує і важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її!.. Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «ох, боже мій!.. ох, боже!..» вона шарпнулась з останніх сил і наосліп кинулася в очерети, слідом за гадюками, звіриною і всім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед наступаючими бурунами вогняного моря...

А воно йшло. Воно котилося за ними невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалося по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо...

* * *

По відході Соломії Остап почув себе відрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді й охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитися на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село та дідуся. Як то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б вони прийшли й подивилися на свого внука, підстреленого, знесиленого, покинутого в комишах на обід вовкам і воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуся.

Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (...)

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав раду, розказував про колишне і про те, що діється в селі тепер...

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знову з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (...)

Уночі йому стало гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду. Він хотів кашляти й не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лише часом, на кілька хвилин, западав у нетяму. Ніч тяглася довго, безконечно, як смерть... А Соломії не було...

— Де ж вона, що з нею? — Остап нудився.

Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

— Ти, Соломіє? — спитав він і відкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулася собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими та голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дивився на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях і міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, урешті переставив одну лапу, далі другу й трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води й бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них упало на неї. Вовк вискалив зуби й осів на задні лапи, але не відходив.

Остап знову покропив його водою. Вовк клацнув зубами й блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи та не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, із заплющеними очима. Урешті замовк, посидів трохи й наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остаповим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька разів сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати.

Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки в сих нетрях. Чи не однаково?

Остапові згадався Іван. «Хіба я боюся смерті? — чув він його цапиний голос. — Зроду-звіку... Пошли, господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більше не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілося перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. Й Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули собі волю й мали в щасті та радості почати нове життя, приходиться погібель і, як щенят у річці, топить їх обох... (...) Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап ще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, поки прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа й повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками та ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе із сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожному купину доводиться брати з бою, у грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знову повзе на дні комишевого моря. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя палить усередині, сповняє всю його істоту...

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обоє у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

1. У дорозі до Остапа й Соломії пристав

<p>A Іван Б дід Овсій</p>	<p>В мірошник Яким Г кордонний козак</p>
---	--

2. Прочитайте речення.
«Вона рвала його, ламала, крутила й біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки й тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу».
 У цьому уривку наявний художній засіб

<p>A інверсія Б анафора</p>	<p>В метаморфоза Г персоніфікація</p>
---	---

3. Сюжет повісті розгортається в поданій послідовності.

<p>A Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок із вовком — поранення Остапа</p> <p>Б поранення Остапа — Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок із вовком</p> <p>В думки Остапа про смерть — Соломія шукає вихід — поранення Остапа — переможний поєдинок із вовком</p> <p>Г поранення Остапа — Соломія шукає вихід — переможний поєдинок із вовком — думки Остапа про смерть</p>	
---	--

4. Стисло перекажіть зміст II і III частин твору.
5. Який настрій навіюють пейзаж і погода в II і III частинах твору? Яку роль вони відіграють у розкритті внутрішнього стану героїв повісті?
6. Що давало сили героям долати такі великі труднощі на шляху? Ці труднощі руйнували чи зміцнювали переконання Остапа й Соломії? Обґрунтуйте свою думку.
7. Знайдіть і прочитайте епізод, коли до Остапа прийшов вовк. Прокоментуйте майстерність М. Коцюбинського в змалюванні цієї напруженої сцени.
8. Покажіть на карті місцевість, де відбуваються події в II і III частинах твору.
9. Спрогнозуйте подальші події в повісті.
10. Виразно прочитайте уривок, як Соломія заблукала в плавнях (починаючи з речення *«Голос її прогучав глухо...»* і закінчуючи словами *«...і вона заплакала»*).

11. Проведіть мовне дослідження уривка, який ви щойно виразно читали. Знайдіть і запишіть по 1–2 приклади епітета, персоніфікації, інверсії, порівняння.
12. Які кольори та звуки зображено в III частині повісті? Наведіть конкретні приклади з твору. До яких видів мистецтва ці засоби наближають повість *«Дорогою ціною»*?

- ◆ Прочитайте повість М. Коцюбинського *«Дорогою ціною»* до кінця. Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац, заховався серед купи верб і поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, властиво курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда.

У двох із них, очевидно, ніхто не жив, бо вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них, як ребра кістяка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря.

Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном у благаючій позі стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій, заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її уста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Урешті їй вдалося прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— Содеш душа?¹ — питав старий циган.

Соломія, одначе, не слухала його — вона зверталася до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала й тягла їх за собою. (...)

(...) Урешті зупинилася, нагнулася до землі й промовила:

— Остапе!..

Відповіді не було.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину й наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. (...)

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — змилуйтеся, прийміть нас до хати... Ви ж бачите, пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... усе... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала із шиї торбинку й висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. (...)

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшне, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із-під чорної хустини, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоєний незабаром зіллям, з перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так ввадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки й радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялася рану, поїла козячим молоком, особливо, коли Гіца та Раду виходили з дому. (...)

¹ *Содеш душа?* (Рум.) — Що кажеш?

По обіді Гіца знімав із стіни свою скрипку. Уся сім'я знала вже, чого має сподіватися, і розташовувалася під хатою. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі. Гіца насував на чоло подертий бриль, ставав у позицію коло дверей і починав. Спочатку Маріуца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком і чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару й лоскотати танцюристу жили, молодиця не витримувала, зривалася з призьби, як чорний птах, і кидалась у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі. Раду був наготові. Усі рухи його, важкуваті звичайно, ставали в танці легкими й повабними, ноги ледве торкалися землі, руки гнулися, як гумові, уся фігура його нагадувала тонку та гнучку лозину. Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались од вітру. Та ось Гіца зігнувся і наліг на скрипку. Він підняв одну ноту й усе викочував і викочував її нагору, усе вище та й вище, аж млоїло, аж дух захоплювало в грудях. Урешті нота зірвалася із високості та покотилась униз. Спочатку вона котилась одна, підскакуючи й розганяючись, та ось ненароком зачепила другу, третю. Бренькнули ті ноти й покотилися разом униз, як камінці з гори, усе швидше та швидше, усе більш розганяючись, усе більше захоплюючи нот, зростаючи в лавину згуків, у грізний музикальний водоспад, у якому чулася дика енергія руху.

Той водоспад цілком захопив танцюючих, стрепенув усі їхні жилки. Вони все прискорювали темп (...).

Остап уже вилазив із хати подивитися на танці.

«Чортзна-як гуляють, немов п'яні», — думав він і згадував музики у своїм селі, що наймав колись Соломії.

Несподівано трапилася пригода, яка змінила життя втікачів. Цигани однієї ночі вчинили розбій, у якому Гіцу поранили. Остап і Соломія вирішили залишити небезпечне місце — свій тимчасовий притулок у циган. Однак наступного дня прийшли турецькі жовніри й забрали всіх, навіть Остапа, хоча той запевняв, що він тут чужий.

V

Соломія, нічого не знаючи про жовнірів, працювала з охотою, бо їй щастило: хазяїн дозволив прихистити в себе обох. Несподівано на базарі вона зустріла Івана, якому розповіла про їхні пригоди. Коли вони прийшли до циган, побачили одні погроми. Остапа заарештували.

Соломія та Іван стали радитися, як визволити Остапа з тюрми. Вирішили підкупити турецьких жовнірів у поліційній дільниці. Іван віддав Соломії всі свої гроші. Проте цього виявилось недостатньо. Їм лише повідомили, коли мають переправляти Остапа назад додому.

Соломія переконала Івана здійснити напад на човен на Дунаї та звільнити коханого. Іван погодився. Вони придбали зброю і вирушили до річки.

Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилася сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» — мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати, бачила, як вони сідали та як човен загойдався на воді, віддаляючись од берега. Обидва човни сунулися по чорному дзеркалі

й лишали за собою гóрод. Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони пливли далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закотився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Уже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні й стрепенув нею. — Оста-а-пе! — співала Соломія. — Ми їдемо тебе визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього... (...)

Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдалися, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутися, Іван підняв весло й з усієї сили спустив його на червоний фез¹.

У той же мент між них блиснув постріл і звилася хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоча могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло й випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой, боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзаки у воду.

Хиткий човен нагнувся під вагою його тіла й викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлася по Соломіїному тілу, сон щез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись ухопитися за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить, усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її у свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішатися, поки не змерзло тіло... (...)

— Остапе!.. — з розпукою кличе душа.

— Соломіє-є!.. — доноситься до неї крик серця. — Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

¹ Фез — феска, головний убір східних народів.

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається на цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. У печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами та забирає по дорозі, всичує в себе й тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки вміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу й кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови й слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепоче він і виходить із хати.

Темрява й пуста обгортають його.

Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, і шепоче:

— Знову мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду й приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-е!..

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та і хвала богу, бо засмутилася би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

Й Остап охоче піднімає сорочку й показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає і не дочекається, коли злучиться з нею...

- Слова «Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля...» належать
  - Раду
  - Іванові
  - Соломії
  - Остапові
- Звільнити Остапа від турків Соломії допомагав (допомагала)
  - Раду
  - Гіца
  - Іван
  - Маріуца
- Установіть відповідність.

Уривок	Позасюжетний елемент
1 «...Ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому...»	А епілог
2 «...Якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій, заболоченій одежі...»	Б пролог
3 «...Вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них...»	В портрет
4 «Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав...»	Г екстер'єр Д інтер'єр

- Прочитавши опис циганського висілка на початку IV частини повісті, прокоментуйте засоби зображення хаток.
- Який спосіб придумала Соломія, щоб сповістити Остапа про їхній напад на турецький човен?
- Чому, на вашу думку, М. Коцюбинський для опису сцени смерті Соломії використав неповні речення і крапки?
- Які якості має Іван Котигорошок? За що йому симпатизує читач?
- З якою метою М. Коцюбинський увів у твір епілог? Поясніть останнє речення епілогу.
- Прокоментуйте назву повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною».
- Яка головна ідея твору?

- Визначте сюжетні елементи повісті «Дорогою ціною».
- Прокоментуйте вибір кольорів для ілюстрацій до твору.

- ◆ Доберіть заголовки до кожної частини повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» і запишіть у зошит.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894–1956)

Український письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник.

Найвідоміші твори: кіноповісті «Зачарована Десна», «Повість полум'яних літ», «Поєма про море», «Арсенал», «Україна в огні»; оповідання «Мати», «Ніч перед боєм»; «Щоденник».

Олександр Довженко народився 10 вересня 1894 р. в с. В'юнищі (нині смт. Сосниця), що на Чернігівщині, у родині неписьменних селян. Батьки мали 14 дітей, з яких вижило лише двоє — Сашко та Поліна, майбутня лікарка.

Олександр спочатку навчався в Глухівському вчительському інституті, потім учителював у Житомирі та Києві. Він мріяв навчатися в Академії мистецтв, бо відчував потяг до малярства, проте вступив на економічний факультет Київського комерційного інституту.

1921 р. О. Довженка направили за кордон на дипломатичну службу. Цікавими були життя і робота у Варшаві, Парижі, Лондоні, Берліні... У німецькій столиці Олександр приватно навчався в майстерні відомого в Європі художника В. Єккеля, часто відвідував лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва.

Повернувшись в Україну, О. Довженко став знаним у мистецьких колах художником-ілюстратором, автором політичних карикатур.

1926 р. митець потрапляє до Одеси, яка в ті часи була колискою українського кіномистецтва, що тільки зароджувалося. Тут він зрозумів, що кіно — його природна стихія. Перші кінороботи митця «*Вася-реформатор*» і «*Ягідка кохання*» мали успіх, а фільм «*Земля*» приніс йому світову славу.

1933 р. О. Довженко переїхав до Москви, потім працював на Далекому Сході, тут він зняв фільм «*Аероград*».

На початку Другої світової війни разом із Київською кіностудією, якою керував, переїздить до Уфи, а згодом до Ашхабада. Пізніше добровольцем іде на фронт як кореспондент газети «Червона армія», потім бере участь у визволенні Харкова та Києва. У цей період О. Довженко пише статті й оповідання, які друкують фронтові газети, починає вести свій знаменитий «*Щоденник*», створює кіноповість «*Зачарована Десна*». Саме в цей час було видано оповідання «*Ніч перед боєм*» про героїзм і самовідданість українців, проявлені під час воєнного лихоліття. Із цим твором ви сьогодні ознайомитеся.

1943 р. О. Довженко завершує кіноповість «*Україна в огні*», яку Й. Сталін заборонив друкувати та ставити за нею фільм. Це стало відчутним ударом для митця. У повоєнний час письменникові не дозволяли повернутися в Україну, його мучила серцева недуга, і до останніх своїх днів митець жив у Москві.

О. Довженко помер 25 листопада 1956 р., похований у м. Москві.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Оповідання

(Скорочено)

— Товаришу командире! Завтра Ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут — і старі, що вже по пів року на війні, і молоді, ось як Овчаренко, що йтимуть у бій уперше, — усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст із надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

— Правду, — відповів просто й спокійно Герой Радянського Союзу, їхній знаменитий командир Петро Колодуб.

— Я хотів спитати Вас, хоча про Вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну й невтомну, хоча Ви на вид такі, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки воно у Вас береться, оте все (...), де Ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? (...)

Усі бійці й командири, — а їх було в землянці чоловік тридцять, — раптом заворушилися і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. (...)

— Це було на Десні, — почав знаменитий капітан, усміхнувшись. — Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, які пізнали весь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуєте осінь? Що не річка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті й не боялися смерті. (...)

Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми відступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі й ішли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися від розпачу, і гордості, і жалю. Були й такі, що кидали зброю і з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб замовк замислившись.

— Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. (...) Я був тоді ще командиром танка, що залишився в німців із пробитим мотором. А до війни я був садівником.

Капітан Колодуб так тепло й разом із тим із такою тонкою, знайомою всім іронією всміхнувся, що за ним тихо всміхнулися всі в землянці.

— Ми вибилися із сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика річка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

— Тікаєте, бісові сини? — спитав нас дід Платон Півторак, який виходив уже із сіней із веслом, сіткою і дерев'яним ковшем для виливання води із човна. — Багато я вже вас перевіз. Ой, багато, та здорові все, та молоді, та все — перевези та перевези. Савко! — крикнув Платон до сусідньої хати. —

Ходімо, Савко. Треба перевезти, нехай уже тікають. (...) Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки й дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, і більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала в нього на ушах і землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець із двома опачинами¹.

— Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, — сказав дід Савка й хитро подивився на нас: — Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?! (...)

— Не знаю, чого вони оце так тікають, — сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так, ніби нас тут зовсім не було, — чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

— Еге! — погодився Савка. — Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся.

— Душа несерйозна, розбалувана, — сердився Платон. — Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі² тих, як їх, бачив? Усіх до одного вичистив. Читав лист? Полковник Левко Півторак — я розумію! А це — казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки в густих лозах. Діди йшли попереду із сітками дуже повільно, ніби на звичайну нічну риболовлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, — одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? — звернувся до Платона Троянда.

Платон не відповів.

— Слушайте, діду, Ви не можете йти трохи швидше? — стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу, — одповів Платон. — Чого пак Ви отакий швидкий стали, хто знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє. (...)

Перед нами була тиха, широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися із заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, унизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними й жовтими мазками. Величні, німі, зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли не вгасаючи між шарами

¹ Опачіна — весло.

² Ідеться про переможні бої радянської армії з японцями на річці Халхин-Голі 1939 р.

хмар. І все це відбивалося у воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що річки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. (...)

— Ну, сідайте, повеземо. Чого стали? — сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. — Повеземо вже, а там, що бог дасть. Не вміли шануватися, так уже повеземо, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїне! — заgrimав дід на когось із нас.

Ми розсілися в човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думу. (...)

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? — Дід Платон подивився на небо та плюнув у долоню. Потім він узяв весло й сильним рухом одштовхнувся від берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий та старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, який піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував із Савкою свою розмову, образливу й гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

— Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати (...), та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому. (...) «Уставай, — каже, — вези, годі спати». А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

— А оце недавно, перед вечором, перевозив із Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить: «Вези, — каже, — мерщій, куркуль!» Йй-богу, правда. А в самого руки тремтять та очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай бог милує.

— А чорті-що.

— Еге. Так товариші заступилися, спасибі їм. Що ж ти, — кажуть, — чортів сину, діда обижаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну, ти подумай... О, здорово гуцає. — Прислухався Платон до гарматних пострілів. — Скоро, мабуть, появиться герман¹. (...)

— Еге, — підхопив Савка. — А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, — заgrimав Савка опачиною.

— Беру. Коли б оце Левко зі своїм полком та був тут, той би не відступив, ні. Той би цього човна повернув назад — та по шиях, по шиях! — розсердився Платон і наліг на весло. — Той не відступить, ні, чорта з два!

¹ *Гёрман* — німець.

— Еге! Отакий і мій Демид. Його вогнем печи, на шматки ріж, ну, не відступить. Куди твоє діло! — сказав Савка й плюнув на долоню. — А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

— А доведеться! — підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. — Шутка сказати, скільки землі доведеться відбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона та з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

— Наша частина змушена була відступити, — сказав полковник.

— Балакай. Не вміли битися. От тобі й відступ, — сказав Платон. — Що у військовому статуті сказано про війну — ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

— А де ваша ненависть? — підхопив Савка.

— Еге, а вмирать боїтеся. Значить, немає у вас живої ненависті. Немає! — Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі. (...)

— Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, — крикнув Троянда й навіть піднявся від хвилювання.

— Значить, душа в тебе мала, — сказав Платон. — Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока й бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив. (...)

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

— Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить — «діду, перевези!».

— Еге, — промовив Савка. — Скільки літ їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тікають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте! Що далі ви тікаєте, то більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, і дитячої крові.

— Не знаю, як ти, Савко, — сказав Платон, — а мене б із Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи, не при ночі згадуючи.

— Легко сказати, діду, а от побачили б Ви танкетки! — виправдовувався лейтенант Сокіл.

— Ну й що ж? — перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас. — Скільки вона вас там може вбити, тая танкетка? Усе одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив із тими, як їх?.. Танкетки, — розгнівався дід. — Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко — кривавая річка». О! Ото був воїн!

¹ *Танкетка* — невеликий швидкохідний танк, оснащений кулеметами.

Я не витримав далі дідових розмов — так важко було мені його слухати.

У цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

— А хіба Ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба Ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі.

— А що мені думати? — подивився на мене дід Платон. — Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль — це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон і примовк. Він висловив нарешті свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас. (...)

Човен м'яко вткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом із тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропік мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни — і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи в лози.

— Постійте трохи, — сказав Платон, спершись на весло. — Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитися?

— Передайте, що ми повернемося. Не дрейфте, діду. Повернемося! — спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди й легенько сплюнув. (...)

Ми пішли в лози.

Я ішов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, — думав я, — що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав із мого серця вогонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солоня?»

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дивився, очевидно, нам услід.

— Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули Вашу старість, — сказав я, задихаючись. — Ми Вас, діду, ніколи...

— Иди, не крутись перед очима, — сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому, темному його лицьо текли сльози й падали в Десну.

— Оце, друзі мої, і все. Оце й увесь секрет, — сказав капітан Колодуб (...). Усі в землянці зітхнули. — Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить! Багато постріляв у наступі й гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав із мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? — голос капітана зазвучав, як бойова сурма. — Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. — Капітан Колодуб усміхнувся. — А все ж таки нічого у світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона й... І поклонитися діду Платону в ноги за науку.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

— Ні, товаришу капітане, не поклонитесь Ви діду Платону, — зітхнув молодий танкіст.

Усі обернулися. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвильований.

— Діда Платона, товаришу капітане, уже немає живого, — сказав Дробот. — Ото як ви пішли в лози, через годину прийшли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був наказ негайно переправитися на другий берег. Ну, повезли. Насіло їх ущерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

— Савко, прости мене!

— Бог простить. Прости й ти мене, Платоне, — сказав дід Савка.

— Бог простить. (...)

Та як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Усе потонуло — і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я виплив на наш берег.

— А хто ж ти такий? — тихо спитав капітан Колодуб.

— Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

— Устати! — скомандував Колодуб.

Усі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий та урочистий. Він стояв із закритими очима. Потім на мить він став на одне коліно, і всі послідували за його рухом.

— Готові до бою? — спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

— Готові на будь-який вогонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

- Світову славу О. Довженку приніс фільм
  - «Земля»
  - «Аероград»
  - «Ягідка кохання»
  - «Вася-реформатор»
- Твір «Ніч перед боєм» за жанром —

A роман	B повість
Б новела	Г оповідання
- Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 «— Діда Платона, товаришу капітане, уже немає живого...»	A дід Савка
2 «— Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впливу».	Б дід Платон
3 «— Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ?..»	В Іван Дробот
4 «— Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме...»	Г Борис Троянда
	Д Петро Колодуб

- Коли й де відбуваються події оповідання «Ніч перед боєм»?
- Як ви вважаєте, чому Іван Дробот, знаючи історію про перевезення солдатів і смерть свого діда, поставив запитання про сміливість Петрові Колодубу?
- Прочитайте слова діда Платона: «*Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока й бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив*». Прокоментуйте використані персонажем порівняння (Дніпро — Десна — калюжка — мокреньке).
- Яку науку намагався передати дід Платон солдатам, яких перевозив?
- Як ви вважаєте, чому в діда Платона текли сльози, коли він перевіз солдатів і вони пішли в лози?
- Що найбільше вразило вас у цьому творі? Який момент був найбільш емоційно напружений?
- Визначте провідну ідею твору.

- Опишіть своїми словами сцену, зображену на ілюстрації до оповідання «Ніч перед боєм» (с. 144).
- Висловіть свої міркування щодо цінності життя кожної людини, узявши до уваги слова Платона Півторака: «*Ну і що ж?.. Скільки вона вас там може вбити, тая танкетка?*»

- Поділіть оповідання на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у зошит.
- Перегляньте в інтернеті відеоматеріал про життя та творчість О. Довженка й висловіть свої враження в класі.

НІНА БІЧУЯ

(Народилася 1937 р.)

Сучасна українська письменниця, перекладачка.

Найвідоміші твори: збірки оповідань і повістей «Дрогобицький зіздар», «Квітень у човні», «Родовід», «Бенефіс»; повісті для дітей: «Шпага Славка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень», «Яблуня і зернятко».

Ніна Бічуя народилася 24 серпня 1937 р. в м. Києві. Закінчила факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка. Працювала журналісткою. Перекладає твори художньої літератури з польської мови українською. Нині мешкає у Львові.

Пропонуємо вам фрагмент інтерв'ю з письменницею.

— *Пані Ніно, коли до Вас прийшло усвідомлення того, що письменництво — справа Вашого життя?*

— Одразу після того, як почала читати. Хоч у той час і йшла війна, проте мама навчила мене читати, коли мені було п'ять років. Розпочала я з поважних книжок — інших не було. Першою книжкою, яку прочитала, була повість Марка Твена «Принц і жабра».

— *Ця книжка була у Вашій домашній бібліотеці?*

— Ні. У нас у ті роки й дому не було... Коли я пішла до школи, зошитів не було. Писала на берегах газети — пером. Чорнило ми робили з бузини. А газети в ті часи були напівкартонними: перо провалювалося, чорнило розливалось... Так ми вчилися.

— *Ви й досі пишете ручкою на аркуші паперу або користуєтеся друкарською машинкою, а не комп'ютером...*

— Так. А крім мене, так працює, наприклад, Роман Іваничук. Він, до речі, каже, що з ним закінчиться епоха письменників, у яких думка — на кінчику пера. Рано чи пізно настане час, коли на Землі більше не буде людей, які у своєму житті бачили дерев'яне перо, каламар, чорнило... Добре це чи погано? Не знаю... (Г. Гузьо. Газета «Високий замок», 2012 р.).

Пропонуємо вам прочитати цікаву історію стосунків між вашими ровесниками. Історія захоплива й повчальна. У ній ви, можливо, упізнаєте себе або ж своїх знайомих... Це — повість **«Шпага Славка Беркути»**.

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

Повість

(Скорочено)

Сорока з перебитим крилом

Перехмарилося, передошло — і серед глухої осені настала суховітриця, трапився ясний, теплуватий день, мовби заблукав, не на своє місце потрапив.

Навіть решта листя на деревах, що тільки вчора було сірим і мокрим, спалахнуло під сонцем та аж яскріло.

Антон Дмитрович записав у журналі відсутніх, подивився на клас, на сонце, на світлі легкі смуги, що соталися від вікон через кімнату (метушилися в променях порошинки), закрив журнал і сказав:

— Такої гарної днини цього року вже, мабуть, не трапиться. Я думаю, ви не заперечите, якщо я запропоную вам прогулянку до парку.

Захоплений крик підтвердив, що справді ніхто не заперечує. Школярі галасливою зграйкою просто-таки осіддали трамвай, перегукуючись з одного кінця вагона в інший.

Зійшли біля Стрийського парку, розбрелися алеями, і, хоч як далеко відходили один від одного, усе одно кожний був помітний здаля — парк виглядав поріділим. Дерева без листя, як вирізані із чорного картону, скидалися на декорацію, і це було гарно — синє небо, червоне сонце, низьке, велике, ніби наколоте на гостре гілля чорних дерев. (...)

Славко залюбки ступав м'якими, вогкими стежками; ішов так, без мети, нічого не шукаючи й усе примічаючи, — від густого, мов перестиглого, запаху повітря і землі до обламаних галузок червоно-жовтих кетягів горобини. Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька та ще якогось незнайомого високого хлопчика в обтріпаному пальті — навіть віддалік вирізнялася Юлькова модна куртка й начищені до блиску черевики.

— О Беркуто! — озирнувся Юлько. — Ти глянь, яке опудало ми тут знайшли.

Славко підійшов — на збурилому листі, аж сама ніби побурило-брудна, сиділа сорока. Скоса, мовби чекаючи, що вчинять із нею ці незрозумілі двоногі істоти, блимала голубуватим оком.

— Крило в неї, мабуть, перебите, — сказав нечупара й пхивкнув широким ротом. — Я йому кажу, нехай до себе візьме, поки крило загоїться, я сам би взяв... та... хтозна, чи мій татуньо не здумає її на суп обскубти. (...)

— Ви що, знайомі? — здивувався Славко, добре знаючи Юлькову вибагливість у виборі знайомих.

— В одному домі живемо, — трохи неохоче пояснив Юлько. — Можу відрекомендувати: Стефко це, Стефко Вус, соловей-розбійник із нашого двору.

Стою і дивуюся: чогось такий добрий став, у дворі хлопчаків мало що не ломигає, а тут над сорокою розчулюється! Метаморфоза.

— Ти б менше пятакав, балакайло мудрий, — буркнув Стефко. Колючки в погляді стали ще гострішими. — Бери сороку, у вас удома місця досить.

— Авжеж, тільки сороки мені й бракувало! — з огидою скривився Юлько й тицьнув птаху черевиком. Вона відстрибнула вбік.

— Слухай, Ващук, ти що? Май трохи розуму!

— О, — протяг Юлько, стріпуючи рукав, мовби Славкові пальці могли залишити там слід, — а ти не тільки спортсмен, спелеолог¹ і таке інше, ти ще й друг живої природи?

Та Славко вже не слухав. Схилившись над птахом, узяв його до рук.

— Бабрайтеся, коли маєте охоту, — сказав Юлько й пішов геть, розминаючи ногами мокрий, укритий коричневим листям суглинок.

— Слухай, я знаю, куди ми її подінемо! До Надії Григорівни треба її нести, вона вилікує відразу... Вона мою маму в першому класі вчила, до неї з якою хоч справою можна звернутися, от побачиш! Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх... А раз якось навіть морську свинку...

Славко затинався, він бачив, що Стефко якийсь наче недовірливий чи просто собі кепкує. Важко-таки уявити вчительку, яка вчила чиюсь маму в першому класі, не то що повірити в неї. Але Славко хотів переконати Стефка, що Надія Григорівна є насправді.

— Ходімо, чуєш?

— Та добре, неси, коли знаєш куди.

— Ходімо разом. Ходи, ходи, не жалкуватимеш! Та й сороку ж ти надібав, а не я! (...)

І вони пішли, Славко із сорокою, котра, мовби й не відаючи полохливості, тихо й довірливо сиділа на згині руки, і Стефко Вус, заболочений, у семилатному своєму пальтечку та з колючим поглядом спідлоба.

Далі все було не зовсім так, як хотілося Славкові. Надії Григорівни не застали. Двері відчинила її донька, і Славко трохи зніяковів, пояснюючи, у чому річ. Анітрохи не здивована несподіваним дарунком, донька Надії Григорівни взяла сороку, запросила хлопців зайти до кімнати, на що обидва в один голос відмовили: «Ні, ні, ми підемо», — і сказала, що із сорокою все буде гаразд, хлопці можуть не хвилюватися, за кілька днів нехай приходять подивитися на свого птаха. Надія Григорівна буде гостям дуже рада. (...)

Юлько вдома

Юлько був невдоволений — не відповів Славкові як слід, коли той шарпнув його за рукав. Та ще й при Стефкові! Хоча Стефко — це всього лише Стефко, хто там на нього звертав би увагу. Однак не дуже приємно, коли бачать, як тебе шарпають і повчають, а ти тихенько йдеш геть. Але ж і бійку зчиняти годі було — земля слизька, Юлкові уявилося, які вони були б, — викачані

¹ *Спелеолог* — геолог, який займається вивченням печер.

в листі та глині, — коли б так спробував дати чосу Славкові. І тому Юлько йшов додому набурмосений і похмурий.

Те, що він жив із Стефком в одному будинку, аж ніяк не означало, що їхні дороги якось перехрещувалися. Мама оберегала в дитинстві Юлька від Стефкових кулаків. «Не втручайся, Юльчику, не відбирай мамі здоров'я», — казала вона тоді, коли Стефко бив когось іншого.

А коли обоє підросли, то якось так уже повелося, що при зустрічах, трохи відсторонюючись, добре вихований Юлько вітався:

— Стефку, сервус! Як ся маєш?

Стефко часом не відповідав, а часом, коли перебував у доброму гуморі, дарував кілька слів, що мали означати прихильне ставлення до Юлька, бо хоча Юлько — на думку самостійного Стефка — виглядав пещеним мамієм, однак ніби й поганим не був. Та й, зрештою, причин для сварки не було.

Удома:

— Щось сталося? Якась прикрість трапилася, Юльчику? — стривожено зазірала мама синові в очі. (...)

— Нічого, мамцю, не хвилюйся, — сказав Юлько, цілуючи матір у щоку.

— Але ж я бачу, Юльчику: щось не так!

— Усе так, — сказав він і вдавано веселим голосом запитав: — А що доброго сьогодні на підвечірок ти приготувала, мамцю? Так смачно пахне!

Мати зітхнула й сказала:

— А зараз побачиш. Мий руки й ходи їсти. (...)

Миючи руки, хлопець мимохідь глянув у дзеркало, почеплене над умивальником. Побачив власне відображення та підморгнув раптом сам собі: «Ов-ва, знайшов ти, Юльку, причину для журби!» — і ніби справді потішив себе, і вже щиро, веселим тоном повідомив:

— Я вже готовий, мамцю. Чи можна їсти?

— Так, так, — похапливо відповідає мати, несучи з кухні тарілку, на якій аж палахкотіла рум'яна смажена картопля з яєчною. (...)

«Гарна моя мама, — провів її поглядом Юлько, наколовши на виделку хрустку картоплю, — дуже гарна моя мама. Я колись намалюю її портрет, слово честі».

— Дякую, мамцю, — знову всміхнувся Юлько. — Знаєш, ти в мене така гарна! Мамцю, а кава буде?

— Звичайно, Юльчику, — сказала мама й ще раз пішла на кухню.

Після вечері Юлько вигідно простягся на канапі, заклав руки за голову. Обводив поглядом кімнату — звична й затишна; мама не дасть ніде порошині впасти; гарно дібрані кольори: меблі, хідники на підлозі, квіти у вазі на столі — усе створювало лагідний, мажорний акорд, де ніщо не вражає слуху. Тільки Юльків малюнок на стіні — чорна туш на сірому, аж темному, аркуші паперу — якось не в'язався з рештою тонів у кімнаті. Юлько просив маму не вішати малюнок на стіні, а мама, як завжди, переконувала:

— Не відбирай мамі приємності, Юльчику...

Юлькові малюнки — то вже не гривасті коні. Зачарувало Юлька місто. Любив його якось дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки рух, барвистість

людської течії, а затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид та атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. І пробував передати все те чіткими чорними лініями на невибагливому тлі сірого паперу. Малюнок на стіні — столітній сторож-ліхтар на площі біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані штриха, лише якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим. Ліхтар дуже сподобався мамі, що ж, коли вона так хоче, нехай собі висить на стіні той ліхтар, Юлько не позбавлятиме маму приємності.

Колись хлопець показував свої малюнки тільки Беркуті — дивацтво. Славко мало що тямить у тій справі, — а тепер нехай усі оглядають ліхтар, бо Юлько має ще інші малюнки, котрих нікому не збирається показувати; своє місто на своїх малюнках, вони належать лише Юлькові, так йому хочеться, та й годі.

— Юльчику, — тихо нагадує мама, — а ти ж, здається, ще до книжок сьогодні не брався.

— Зараз, мамцю, — усміхається Юлько. — Ще трохи спочину. — Заплющує очі, тоді в темряві ходять такі червоні кола-дивовиди, як гриви коней, що він малював колись давніше. А ще зажмурки можна побачити, що впіймало око мить перед тим, лише кольори змінюються. Біле стає жовтим, червоне — чорним...

Юлько потер очі, аж повіки заболіли, скочив із канапи — таки справді треба братися до уроків. Коротенькі розділи в підручниках були зрозумілі, задачі розв'язував легко, з домашніми вправами значно менше клопоту, ніж із тими кольорами, що їх бачив заплученими очима. Або ж із тими розмовами, які починає Беркута, з тими його причіпками. Чого хоче від нього Славко Беркута? Колись готовий був за Юлька у вогонь та у воду скочити, тепер не бажає цього робити; не треба, не велика біда, але чого ж чіплятися? Юлько знову заплющив очі й став придивлятися до кольорів у густо-коричневій сліпій темряві.

Узимку вони якось грали в сніжки, до пізнього вечора мокли в липкому снігу, і десь там зосталася Юлькова шапка — чи то збили суперники, чи то сам загубив, уже й гра скінчилася, а Юлько зі Славком шукали шапку, і врешті Славко віддав йому свою.

— Ти бери, бери, тобі кажуть! Я ніколи не простуджуюся, сам знаєш.

І пішов Юлько додому в Славковій шапці, була вона геть мокра, одне вухо майже обірвалося, та все ж рятувала від вітру й морозу. Одним словом, шапка...

А одного разу, — Юлько напевно знав, що так воно й було, — Беркута під час турніру програв йому партію в шахи, навмисне програв, аби Юлько став чемпіоном серед п'ятикласників.

Тепер спробуй запитати: «Чого ти чіпляєшся, Беркуто?» — обов'язково почувеш: «Не чіпляюся, а маю рацію...» Та нехай, Юлько все одно тієї рації не визнає. Яка там рація? І в чому?

Стефко вдома

— Прийшов, заволоко? Де тинявся?

— Де хотів, — буркнув Стефко, шпурнувши в куток шапку. — А що, татуньо скучили за мною?

Старий Вус засміявся, мовби почув приємний жарт.

— Авжеж, скучив! (...) Твоя сестричка встромила носа в книжку й не хоче з місця зрушити, хоч ти їй що!

— Я уроки роблю, — тоненьким світлим голоском пояснила Настка. (...) Стефко подивився на дівчинку, вона приставила до підвіконня стілець, умостилася на ньому колінами. Писати на високому підвіконні було страшенно незручно, але на столі — ще гірше. Стіл гойдався і ледве стояв у кутку: тато Вус ніяк не міг зібратися приладнати до столу четверту ногу.

— Нехай учиться, — сказав Стефко. (...)

— Іди, іди, тату! Нічого тобі не станеться! Висунься трохи на свіже повітря — засидівся, мохнатієш цілий вечір у хаті, аж місця менше стало!

Бо таки справді в цій маленькій кімнатці старший Вус був ніби зовсім не на місці. Широчезними, крутими плечима затуляв світло, що просякало крізь вікно, і здавалося, ось зараз як лише крок ступить, переверне й триногий стіл, і саму кімнату. Настка при цьому виглядала ще дрібнішою, худенькою і зовсім непримітною, мов цвіркун у запічку.

Батько залишив за собою відчинені навстіж двері. Стефко замкнув їх, щось буркнувши під ніс, і запитав у сестри:

— Їсти є що?

— А он, — мовила Настка з-над книжки, — на столі...

Стефко взяв склянку молока й укрояв шматок хліба: тим досита не наїсися; однак хлопець охоче жував свіжий хліб, запиваючи його молоком. Дивився на сестру — і дівчинка повернула врешті до брата вузьке личко з яскравими цяточками веснянок біля носа (мов їй хто бризнув на обличчя фарбою).

— Знову десь ходив, Стефку, книжки до рук не брав, учителька приходила, питала, де ти. Доки так будеш, Стефку? Прошу тебе, прошу, а ти все за старе... Учора з третьої квартири казали, що ти в них під дверима палив щось.

Хлопець мовчав. Допікає Настка, мов жигавка, коли б не Настка отак говорила, він не стерпів би: нікого то не обходить, чи робить він уроки, чи ні, сидить сиднем удома чи десь ходить. А Настку просто не слухає. Плеще язиком дівчисько — нехай плеще. На те воно й дівчисько, аби язиком плескати.

— Стефку, — вела своє Настка, — я піду в школу-інтернат. Не можу я тут більше.

Настка, видно, готова була розплакатися, але тільки кліпала очима; і раптом згадалася Стефкові ота птаха на мокрому листі — аж самому щось підступило до горла, і він закашлявся, мовби захлинувшись молоком.

— Я думаю, тобі також треба до інтернату. Марія Петрівна казала, що поговорить із тобою. Ходімо разом, Стефку, буде так гарно!

Перестав жувати хліб, обмірковуючи Настині слова. Не про те думав, що справді було б добре до інтернату, ні, уявив раптом цю кімнату без Настки, без її тоненького голосу («Знову десь ходив, Стефку»), подумав, що ніхто йому не поставить молоко та хліб на стіл, і зробиться ще тісніше в цій кімнаті, не буде загідника в їхніх сварках із батьком, бо ж Настка завжди намагалася їх мирити... Не мав Стефко до батька доброго серця, бо й від батька ніколи не було ані ласки, ані якої лакоминки, ані поради. І навіть коли батько повертався з роботи втомлений і зовсім тверезий, не шукала його долоня ані Настиною гладенько зачесаною головою, ані Стефковою пелехатою.

— То таки підеш, Настко? Ти не будеш тут жити?

Незвично тихий братів голос наполохав дівчинку. Зиркнула скося, як Стефко, стулила докупи долоні:

— Коли ти не хочеш... Коли ти без мене тут бути не хочеш, то... то я, може, зостануся, Стефку... Коли ти...

Вернувся до хлопця його їжакуватий погляд і насмішкуватий тон, сказав, мовби сердився на сестру:

— Ет, говори даремницю! З тобою чи без тебе — усе одно! Іди собі куди хочеш, Настко.

— А ти сорочки не матимеш чистої! — Настка говорила, як доросла, її гострі плечі якимось нервово рухалися під коричневою шкільною сукнею. — Ходімо разом до інтернату, Стефку!

— Ото мені дорадниця мудра знайшлася! — махнув рукою Стефко. — Ніби тобі не однаково...

Знав добре Стефко, що сестрі зовсім не байдуже, як він житиме, та так уже звик наперекір і іншим, і самому собі чинити. Настя зітхнула й знову схилилася над книжкою, а він узявся допивати своє молоко. (...)

Театральна вистава

Театр увесь блакитний та урочистий — від розпису стелі й стін до оббивки крісел. Музи, легкі, як балерини, мчать кудись у вічному леті з вінками в рожевих руках. Мармурові амури під ложами нагадують пустотливих дітлахів, які вирвалися на волю від надто суворого опікунок.

За важкими складками завіси ховається щось надзвичайне, феєричне й гарне, сьомий «Б» на гальорці нетерпеливиться та хвилюється, чекаючи дива. На сцені повинна з'явитися Лілі — вона запросила клас на прем'єру «Лускунчика», де грає роль маленької Маші.

І сьомий «Б» аж притих у напруженні.

Спершу ніхто не впізнавав Лілі. Дівчинка на сцені анітрохи не скидалася на веселу, пустотливу й непосидючу Лілі Теслюк, від якої щомиті кожний міг сподіватися якоїсь каверзи чи просто дитячого вибрику. Світлі кучері спадали їй на плечі, й обличчя майже ховалося в тій повені волосся. Легка спідничка також здавалася тільки хвилиною, і вся Лілі, тендітна, зграбна, гарненька — немов хмаринка, а не справжня дівчинка, і було боязко: ось видіння зникне, розтане й уже ніколи не повториться. Та коли сьомий «Б» врешті зрозумів, що оте диво на сцені — таки справді Лілі Теслюк, їхня Лілі, на гальорці

зчинився галас, як у класі під час перерви. На гальорці тупотіли ногами й кричали:

— Лі-лі! Лі-лі!

А потім увесь зал — серйозні дяді й тьоті у вечірніх сукнях, молоді дівчата з пишними зачісками, і старі дідусі в старомодних костюмах, й оркестранти із скрипками в руках, і навіть диригент — усі аплодували Лілі, і не один повторював із захопленими дівчатками та хлопчиками із сьомого «Б»:

— Лі-лі! Лі-лі!

Вона вклонялась і дивилася вгору, і навіть помахала рукою своїм друзям, — у цю мить вона знову була схожа на себе, звичайну, буденну, не завжди слухняну, але завжди веселу дівчинку; сьомий «Б» відчув, що успіх Лілі належить кожному з них і всім разом, бо хіба не в сьомому «Б» була Лілі Теслюк?

З гальорки закричали:

— Слава сьомому «Б»! Браво, Лілі!

В антракті дівчатка обнімали Лілі. Хлопці трохи насмішкувато чекали, поки закінчиться бурхливий прояв почуттів, і вони теж зможуть сказати, що їм сподобалась і вистава, і Лілі Теслюк на сцені. Уперше в житті Лілі почувалася страшенно ніяково від похвал. Вона виходила на сцену, немов ступала на підвіконня на шостому поверсі свого останнього в місті будинку. Було моторошно й радісно, і зовсім як із шестиповерхової висоти бачила зал, не розрізняючи окремих деталей, чула гомін — і не могла вловити жодного слова. Рятувала тільки музика — немов підхопила, підтримала, не дала дівчинці впасти; вона опам'яталася, відчула в собі силу й упевненість.

Однак в антракті, коли її обіймали та хвалили, було ніяково й сумно. Сьомий «Б» такий щирий, такий захоплений, такий розсміяний, а Лілі сумно. Зникла кудись і впевненість, і звична пустотливість, і захотілося ще раз опинитися на сцені, переконатися: це все було — і зал, й оплески, і легкість у рухах, і музика, яка підтримувала й несла, як хвиля, на самому гребені звуків...

Юлько стояв трохи осторонь. Не галасував і не пробував сказати Лілі все, що думав про її перший виступ на великій театральній сцені. Однак мав прибережений сюрприз: маленька бурштинова балерина, уся така поривчаста й легка, як сама Лілі, лежала в Юльковій кишені, старанно та надійно запакована. Балерину Юлько хотів подарувати дівчинці після вистави й тепер увесь час торкався подарунка рукою: чи не загубив.

— Чілдрен, — сказала Лілі, уважно приглядаючись до кожного, — ви мене хвалите, бо я із сьомого «Б»?

Сьомий «Б» обурився. Образився. Ні, сьомий «Б» щирий і чесний, справді-таки Лілі — молодець, слово честі, так воно і є, навіть якби вона була просто чужа й незнайома дівчинка, вони б подарували їй отакий величезний букет. (Сьомий «Б» також мав сюрприз — отакий величезний букет.)

— Ох, діти, — зітхнула Лілі, усе ще сумніваючись, — добре, якщо ви кажете правду. А... послухайте... Де Беркута? Він що — не прийшов?

— У нього прикидка перед республіканськими змаганнями.

— Він просив, щоб ми тобі не казали, що його немає, він повинен був прийти перед самим кінцем вистави.

— Ти не ображайся, він дуже хотів прийти.

— Авжеж, хотів? Хіба спортсмени цікавляться балетом? — скептично скрикнувся Юлько. — Дуже йому потрібний балет!

— Навіщо ти так, Юлько? — запитала Лілі. — Ти ж неправду кажеш.

І до Лілі знову повернувся незвичний, трохи незрозумілий смуток — так буває завжди, коли сумніваєшся в чомусь. І знову захотілося на сцену, де її підтримувала музика.

Скажи, хто твій учень...

У глибині душі Славкові хотілося бути схожим на свого тренера. З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі шпажистів, хлопчик очей не зводив із високого, стрункого спортсмена. Невимушені рухи, швидкість, несподіваний укол — здавалося, що перемогу здобути йому зовсім нічого не коштує. А потім, коли вже всі порозходилися, коли вже видно було (без маски), що в спортсмена веселе, сірооке обличчя, — Славко не рушив зі свого місця біля порога, аж поки спортсмен не відчув на собі його впертого погляду.

— Сподобався бій? — запитав він, підійшовши до Славка.

— Дуже.

— А ти також фехтувальник?

— Ні.

— То, може, хочеш стати фехтувальником?

— Хочу.

— Хм... — сказав спортсмен. — У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давно розпочали... Однак знаєш що? Приходь. Тричі на тиждень — понеділок, середа, п'ятниця. О сьомій годині, не запізнився. Гарзд?

Було це так несподівано, як у казці: «Сезам, відчинися». Хлопець навіть не міг отямитися. Невже його вчитиме цей симпатичний юнак, який щойно без усякого напруження та видимих зусиль завоював звання чемпіона республіки? Невже це правда?

Славко прийшов. Прийшов — і знову став при порозі, несміливий і чужий у великому спортивному залі.

Жовті ребра шведської стінки. М'які «мішені», куди наполегливо, раз по раз утикали свої шпаги майбутні Славкові друзі. А ось Андрій Степанович, його тренер. Коли він зайшов до спортзалу, то всі ніби стали меншати на зріст і вужчати в плечах. А як він узяв до рук шпагу, то вже очей не можна було відірвати.

І розпочалася наполеглива наука. Кортіло надіти маску й узяти до рук шпагу. Урок, одначе, виглядав інакше. Урок розпочався з розмови про шпагу.

— Поглянь, — ось ручка. А це гарда. Твій захист: долоню від уколу оберігає... Ось тут, на кінці, — пондаре. І не думай, що шпага — іграшка. Це зброя. Як гвинтівка для солдата. Ти повинен її знати, як власну долоню, — тільки

тоді вона не підведе тебе. Ти повинен уміти не тільки володіти нею в бою, а й полагодити, коли в тім буде потреба. І не доручай нікому зашивати рукавицю чи прати костюм. Це твій обов'язок. Розумієш?

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, усе зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол — є! Оце інша річ! А латати костюм нехай учать у кравецькій майстерні...» І все-таки він знову прийшов. Андрій Степанович кивнув йому — він був у масці, але Славкові здалося, що тренер усміхається до нього, і вже без нехоті взявся до мізерної на перший погляд вправи: «Стань у стійку. Так. Ні, нижче. Пружніше ноги. Ліву руку вільніше. У такій позиції пройди до кінця залу. Потім назад. Так, ще раз, ще раз, ще».

Якось чув, що тренер говорив одному зі старших спортсменів:

— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти!

За якихось пів року тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича...

Похапцем одягав Славко тренувальний костюм. Мабуть, уперше за весь час він хотів, щоб тренування закінчилося швидше. Зараз на сцену виходить Лілі, і сьомий «Б» сидить на гальорці, і тільки його, Славка Беркути, немає в залі. Ех, якби не прикидка перед змаганням, то можна було б попередити Андрія Степановича, не прийти, він зрозумів би, звичайно, але ж сьогодні вирішується питання, хто з львів'ян поїде на юнацькі змагання до Харкова.

Андрій Степанович покликав Славка:

— Розімнися трохи перед боєм. І не хвилюйся. Ти в хорошій формі, можеш мені повірити. Так... Захищайся!

Спокійно-веселий, як завжди, голос тренера примусив зосередитися.

— О-ля! Гей! Гей!

Задзвеніли клинки, шпаги схрестилися, на мить завмерли, як живі розумні істоти, немов розмірковували, де ж у суперника слабке, незахищене місце, — і — о-ля! Славкова шпага, аж блиснувши, ковзнула вниз до ноги Андрія Степановича. Є! Укол — блимнула червона сигнальна лампочка.

— Молодець! Дуже добре! Перейди в наступ. М'якше тримай шпагу, не напружуй плече. Що з тобою, Беркуто, чому ти хвилюєшся? Так, добре.

Знову схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко всміхався радісно — не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, — виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

1. Сороку з перебитим крилом «тицьнув черевиком»

А старий Вус

Б Стефко Вус

В Юлько Ващук

Г Славко Беркута

2. Характеристикою «*соловей-розбійник*» наділений у творі
A Славко Беркута	B Стефко Вус
Б Юлько Ващук	Г старий Вус

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Чілдрен... ви мене хвалите, бо я із сьомого "Б"»?	A Стефко Вус
2 «— Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх...»	Б Лілі Теслюк
3 «— ... А ти не тільки спортсмен, спелеолог... ти ще й друг живої природи?»	B Юлько Ващук
4 «— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти».	Г Славко Беркута
	Д Андрій Степанович

4. У якому місті й коли відбуваються події повісті «Шпага Славка Беркути»?
5. Охарактеризуйте поведінку кожного хлопця в ситуації із сорокою в парку.
6. Кого Стефко Вус вважає «пещеним мамієм»? Чи згодні ви з думкою цього героя? Проілюструйте свою позицію конкретним прикладом із тексту.
7. Охарактеризуйте Лілі Теслюк. Чи має вона, на вашу думку, негативні риси вдачі? Які?
8. Яка подія свідчить про те, що клас, де навчається Славко Беркута, дружний? Чи можете це саме сказати про свій шкільний колектив?
9. Прокоментуйте вчинок Славка із шапкою, яку він віддав Юлькові.
10. Спрогнозуйте, як будуть розвиватися події в повісті далі.

11. Чи такими зовні, як на ілюстрації (с. 148), ви уявляли герів твору, коли читали повість? Якщо ні, то «домалюйте» їхні портрети (усно).
12. Прочитайте виразно за ролями частину «Стефко вдома».

- ◆ Прочитайте наступні три частини повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути». Випишіть у зошит не зрозумілі вам слова.

Після вистави (Очима Славка Беркути)

Останній, вирішальний, бій я тоді виграв із рахунком 4 : 5. Сила вся як пропала. Кожний мускул був натомлений. Мене всі вітали, а я чимшвидше роздягався, хотів утекти в душу, бо було вже зовсім пізно. Я так поспішав, що навіть не встиг зрадіти з того, що поїду на змагання до Харкова.

— Відпочивай, післязавтра можеш прийти тільки подивитися на тренування, — сказав Андрій Степанович. — Ти в хорошій формі, Беркуто, тільки май на увазі — нерви треба тримати, як поводи коня, бо можна зірватися. Ну, відпочивай. Потім ще поговоримо.

Андрій Степанович, мабуть, помітив, що я весь час позираю на годинник. Годинник у нас великий, стрілки видно здалеку. Андрій Степанович відпустив мене, але хлопці нічого не розуміли, вони весь час говорили, давали по-

ради, — тільки даремно все це було, я ані слова з їхніх порад не затямив. Швиденько вмився в душовій і так хвилювався, натягаючи сорочку, що навіть забув її вивернути. Коли я був малий, мама жартувала: «Не вивернеш сорочку, будеш того дня битий».

Жарти жартами, а перед прикидкою я повірив би в прикмету, тепер — ні, перед прикидкою або перед змаганням стаєш забобонним, аж потім смішно: боїшся, аби й кіт дороги не перебіг.

Сорочку я таки вивернув, позапихав усе в «бандуру», — це ми так називаємо великий брезентовий футляр, куди складаємо все спортивне знаряддя і шпагу, — і зайцем вискочив на вулицю. Трамвай довів мене до центру, коли годинник показував пів на одинадцять. «Бандура» заважала страшенно, я вже знав, що не встигну, запізнюся, і все-таки чомусь біг, ніби від того, чи добіжу, чи ні, залежало щось дуже важливе.

Далі все діялося, як у театрі пантоміми, — там слів не треба, там усе ясно й без слів, жестів вистачить, щоб зрозуміти все. Добігши до театру, я побачив, що з тих великих бічних дверей, звідки звичайно виходять артисти, вийшла на вулицю Лілі з мамою і батьком. І з високим хлопцем, — я його впізнав одразу. Це був Юлько. Лілі щось говорила, — я не чув, а тільки бачив, як вона розводила руками, спинялася щомиті, вони йшли й далі всі разом, і Юлько слухав, що говорила Лілі, — він схилився трохи, щоб краще почути її слова.

Може, треба було побігти за ними? Пояснити, чому я не міг прийти на виставу, і запитати, як Лілі вдалася роль, і похвалитися навіть, що поїду на змагання до Харкова. Але я не побіг за ними слідом, а стояв і дивився, як вони віддаляються, і раптом відчув, що страшенно втомлений, ще більше, ніж у спортзалі. М'язи не напиналися струнами — було так, ніби я цілісінський день пролежав на сонці; захотілося пити, і я вже не знав, що краще — виграти бій і поїхати до Харкова чи подивитися, як Лілі Теслюк танцює на великій театральній сцені.

Звичайно, Лілі тепер образиться. Увесь клас прийшов, один Славко Беркута не з'явився, мовби йому нецікаво.

Бігти за ними тепер уже зовсім не було сенсу, надто далеко вони відійшли, та ще і Юлько там, буде потім щось говорити...

Треба було наступного дня пояснити Лілі, чому я запізнився. Треба було, звичайно. Але як я мав це зробити? Якби хоч Лілі сама запитала, якось би пояснив, а вона не питала. Я навіть думав: «Може, Лілі й не помітила, що я не дивився виставу, нащо ж тоді ні сіло ні впало вискакувати: “Вибач мені, Лілі”».

І все ж краще було сказати, бо скільки бачу відтоді Лілі, стільки й відчуваю: ось зараз або почервонію, або відвернуся. Вона всміхається та жартує, їй хоч би що — їй справді, мабуть, зовсім байдуже, а мені весь час так, ніби я страшенно винен, наче я брехун. Погано все так вийшло, увесь час тепер думаю про цю історію. Уявляю, як Лілі виходить на сцену (у класі про це всі потім говорили), мені здається, що вона була схожа на фею, яка колись приснилася мені, давно-давно. Уся в білому, висока й чорне волосся на плечах. У Лілі волосся світле, тільки очі чорні. Є така пісенька «Чорні очка, як

терен», але мені здається, що коли Лілі виходила на сцену, то була вся в білому, із чорним волоссям. Я знаю, що це не так, а от привиджується. Добре, що скоро поїдемо до Харкова, там ніколи буде про дурниці думати. Хоч би вже швидше до Харкова. Здається, ми літаком полетимо. Чудово, якщо літаком. (...)

Дискусія за партою

— Привіт, чемпіоне!

— Кубок твій?

Сьомий «Б» вірив у спортивну зірку Славка Беркути. Сьомий «Б» вважав, що має право на зустріч із переможцем, але клас спіткало розчарування — кубка не було. Команда виступила добре. Львівські шпажисти зайняли друге місце, і в командних Беркута не програв жодного бою. Зате в особистих змаганнях завоював тільки четверте місце.

Андрій Степанович не дорікав, тільки хлопці махнули рукою: «Ну от, а ми на тебе надіялися! Ех ти!»

— Давай проаналізуємо, — сказав Андрій Степанович. — Що вийшло? Поки було напруження волі, ти весь зібрався, вивчав суперника — і виграв. Коли тобі раптом здалося, ніби успіх забезпечений і без боротьби, ти розм'як і розслабився — твою слабкість миттю відчули. І ось маєш замість першого чи другого — тільки четверте місце.

Славко розумів свою помилку. Так, правильно все запримітив Андрій Степанович. Бої з найсильнішими спортсменами виграв блискуче, а тим, хто був десь у кінці й навіть не сподівався виграшу, — та ще й у Беркути! — тим Славко ганебно програв. Він подумав: «Ну, що з ними битися? Не бій, а так — розминка».

Та коли раптом отямився, було вже пізно. Рахунку виправити не міг. А пізніше настрої зіпсувався зовсім, він скис; розвеза, от розвеза! Скис — і програв ще двічі!.. (...)

Битись із безбройним (Розповідає Славко Беркута)

Спочатку я вирішив, що мені привиділося. Скинув маску, знову глянув на вхідні двері — ні, таки правда: на порозі залу стояли Юлько й Лілі. Давно Юлько не приходив на мої тренування, я навіть не міг згадати, коли це було останній раз.

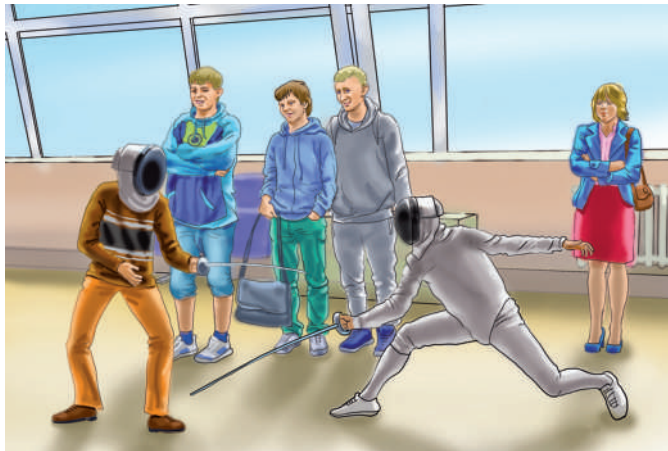
Я підійшов до них:

— Подивитися хочете?

— Так, — сказала Лілі. — Ти ще не збираєшся додому?

— Ні, тільки недавно почали. Сідайте он там! — показав я на лаву, де сам любив сидіти, коли дивився, як інші працюють. Раніше Юлько теж не раз там сидів. Цікаво, чого це він вирішив прийти.

Вони сіли. Я повернувся на доріжку. І раптом відчув, що страшенно хвилююся. Костюм аж наче став тісний і заважав рухатися. Уперше подумав, чи

добре виглядаю. Чи не здається дикою та смішною фігура людини в такому незвичному одязі? (...)

Краще не дивитися в той бік, де вони сидять, бо можна й не помітити небезпеку: у фехтуванні все відбувається блискавично.

Коли бій закінчили, я підійшов до них знову. Маску вже не знімав — лоб мокрий, не хотілося, аби Юлько бачив, як я втомився.

— Лілі мене сюди привела, — сказав Юлько, ніби вгадав мої думки. — Не злопам'ятна, забула, що ти не прийшов на прем'єру.

Добре, що на мені зараз маска. За маскою нічого не видно.

— Я не міг. У мене була прикидка перед змаганням.

— А я думав, що спортсмени не ходять до театру.

Я, мов дурник, повторював:

— Слово честі, не міг, це було дуже відповідальне змагання. І тоді якраз вирішували, хто має їхати.

— Міг би й не їхати, — сказав Юлько, — усе одно кубок не привіз.

— Не твоя турбота, — відрізав я. — Привіз чи не привіз — тобі хіба не все одно! Ну, гаразд, треба працювати!

— Ніколи не думав, що розмахувати в'язальними спицями зветься роботою!

— Уяви, зветься!

— По-моєму, робота — головою думати, а тут голова ні при чому. Вистачить пари довгих ніг.

— Ти впевнений? Хотів би я побачити, чи вистачить тобі твоїх довгих ніг.

— Спробуймо! Я доведу тобі, що ти даремно пропадаєш тут цілими вечорами. За один вечір я...

— Лови шпагу!

— Хлопці! Ну, що ви, хлопці! Не треба! — просила Лілі.

— Нічого, ти побачиш: я виглядатиму не гірше від нього, — сказав Юлько, знімаючи пальто.

— Бери маску. Дивися: ось випад. Стань так! Далі, далі, ногу, ліву по...

— Навіщо мені твої пояснення? Я не раз чув і бачив, як тебе тут учили.

Юлько витягнув уперед руку зі шпагою. Хлопці познімали маски, з'юрмилися навколо нас. Вони сміялися, жартували, давали Юлькові поради, ніхто нічого ще не розумів. А Юлько справді досить швидко затямив перші рухи й зробив непоганий випад, я навіть здивувався.

— Бачиш! — засміявся він. — Бачиш, треба просто мати удачу, тоді все в руки саме йде.

«Що? То Юлькові має все в руки йти? У руки, он як! Тільки задумав — і журавель із-під хмари також до Юлькових рук?»

Дуже легко було загнати Юлька в кут. Я наступав і наступав, а він відходив далі. Він, певно, не розумів, що я спочатку тільки бавився, а тепер справді бився, зозла бився. Мені хотілося, щоб він не сміявся, не похвалявся, не говорив, ніби все йде в руки саме, без жодних зусиль. Я не думав тоді, не розмірковував, що битися з Юльком — просто нечесно, усе одно, що з беззбройним, він же ніколи не тримав шпаги, я мусив йому довести, що сильніший за нього й маю в чомусь рацію, а в чому, тоді ще не міг пояснити. Ударив щосили своєю шпагою об Юлькову. Мій клинок не витримав удару, розламався навпіл, я не встиг нічого зробити, — мабуть, так шофер не встигає часом загальмувати, — і мій зламаний клинок наштовхнувся на Юлькове незахищене стегно. Скрикнувши, Юлько випустив із рук зброю та вхопився за ногу. Усе, що відбувалося далі, я пригадую мов крізь сон. Пляма крові на Юлькових штанах, лікар, мовчанка хлопців, злякане обличчя Лілі.

Вуха мені мовби ватою хто заткнув: усе шуміло, голоси долинали віддалік, приглушені й незнайомі. Так буває, коли їдеш у поїзді й чуєш розмову із сусіднього купе. Та одну фразу я почув дуже виразно:

— Покажи мені своїх учнів, і я скажу тобі, хто ти!

Вимовлено це було трохи глузливо, говорив хтось із тренерів, Андрій Степанович потер долонею чоло, і знову той самий голос додав:

— Розпустив ти їх, Андрію Степановичу. А тепер маєш кашу.

Я тоді кинувся геть із залу, затиснувся в куток біля одержних шаф, щоб нічого не бачити й не чути. У коридор вийшов Андрій Степанович.

— Ви... Ви мене тепер відрахуєте?

— Це ти! — Андрій Степанович дивився на мене так, немов я, Славко Беркута, ніколи не був його найкращим учнем. — Навіщо ти вчинив це побоїще? Та ще й заховався після всього. Чого завгодно міг я сподіватися, але щоб Славко Беркута заховався...

Краще він звелів би мені віддати шпагу й ніколи не приходити сюди, у цей зал, однак не казав: «Славко Беркута заховався».

Легко говорити про максимальне навантаження, коли все добре. Коли нікому нічого не завинив — тоді, звичайно, можна дивитися кожному просто в очі. А тут — ледве трапилося таке, за що треба відповідати, — я заховався.

- Твір Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути» за жанром —
  - роман
  - новела
  - повість
  - оповідання
- Слова «Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти!» говорить
  - Лілі Теслюк
  - Юлько Ващук
  - Славко Беркута
  - Андрій Степанович
- Установіть відповідність.

Хобі (захоплення)	Герой (героїня) твору
1 балет	А Славко Беркута
2 малювання	Б Юлько Ващук
3 фехтування	В Лілі Теслюк
	Г Стефко Вус

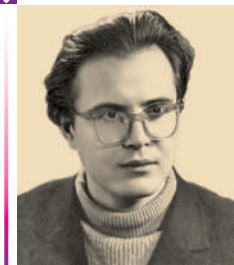
- Чому, на вашу думку, Славко не наважився підійти до Лілі після вистави?
- Знайдіть і прочитайте уривок, де описано докори сумління, які переживає Славко через те, що не відвідав вистави (*частина «Після вистави»*). Як його характеризують ці душевні переживання?
- Якою реплікою Юлько спровокував Славка битися на шпагах? Чи може, на вашу думку, фехтувальник ставати на двобій із людиною, яка ніколи не тримала в руках шпаги?
- Що таке *літературний характер*? Який літературний характер вас найбільше зацікавив (Славко Беркута, Юлько Ващук, Лілі Теслюк, Стефко Вус)? Опишіть.
- Згадайте, які складники має композиція художнього твору. Охарактеризуйте особливості повісті «Шпага Славка Беркути».
- Що таке *психологізм*? Знайдіть у повісті й зачитайте фрагменти, сповнені глибокого психологізму. Як він допомагає розкрити характер літературного героя?
- Прокоментуйте назву повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

- Візьміть участь у дискусії на тему «Чи можна Славка Беркуту вважати слабкодушним?».
- Напишіть твір-роздум на тему: «Без дружби життя не повноцінне», використавши приклади з повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути»

- ◆ Заповніть літературний паспорт повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

ВОЛОДИМИР ДРОЗД

(1939–2003)

Український письменник, журналіст.

Найвідоміші твори: оповідання «Білий кінь Шептало», «Люблю сині зорі»; повісті «Ірій», «Самотній вовк»; романи «Листя землі», «Дорога до матері».

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1992).

Володимир Дрозд народився 25 серпня 1939 р. в с. Петрушині Чернігівської області. Раннє дитинство припало на часи Другої світової війни. Двадцятирічним юнаком видав першу збірку новел та оповідань і відразу ж був прийнятий до Спілки письменників України.

Біографія В. Дрозда — сина колгоспника з глухого поліського села, який одразу ж після закінчення школи працював журналістом районної газети, закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, працював редактором у видавництвах, був головним редактором журналу «Київ» і став відомим письменником, — увійшла до його творів. Вони побудовані на аналізі його життя і душі та поєднують реалістичне бачення світу й осмислення народного життя.

В. Дрозд помер 23 жовтня 2003 р. в м. Києві.

Сьогодні ви ознайомитеся з оповіданням **«Білий кінь Шептало»**, яке вперше було надруковане в 1965 р. У 1967 р. з'явилося його продовження — «Кінь Шептало на молочарні». Нині ці твори перекладені десятками мов світу. Вони в оригінальній алегоричній формі не лише передають стан людини в тогочасному українському суспільстві, а й пропонують читачам віднайти власну позицію та шлях вирішення проблеми внутрішнього роздвоєння.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

Оповідання

(Скорочено)

...Сутеніє; раптом
на галявині — кінь — самотній.

Р. М. Рільке

Босий підпасок¹ тягнув через бригадне дворище батіг — зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якимось повесні він задрімав у приводі, підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, уподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі та хвацько стрільнув батоном, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, і сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи та штовхаючи одне одного, сахнулись

¹ Підпасок — помічник пастуха.

од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилиєю Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулився — змалку ненавидів табун, гурт і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

— Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб Ви до приводу¹ конячину при-
слали, бо назавтра свиням з'елені немає.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість — провісниця всіляких прикростей — закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм і тишив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчують, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не тут, хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. Шептало знову залишився сам. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду млявість обняла груди й покотилася до колін, що зрадливо затремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Хотілося проштовхатися в середину табуна, загубитися між ребристих кінських тіл. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоча напевно знав, що Степан його не потривожить.

— Шептала візьмеш, — сказав конюх хлопчаків. — Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову та жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід та їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінький день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди — у цьому було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці — колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелгочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця,

¹ *Прівід* — пристрій для приведення в дію різних машин.

то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батоном кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка й безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадались його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» — міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалося. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати в привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше — через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині залишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнися, уже чує, уже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили — хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою. Ще коли його, молодого й гордого, уперше осіддали, ганяли по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, залишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі¹ з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. У добровільному напруженні було щось від самостійності, від волі. Але тепер ніхто не сумнівався в його ретельності, і він іноді дозволяв собі стишувати крок, тягтися за червоними китицями конюшини на узбіччі дороги. Помітивши на дорожнім піску нетерпеливу тінь людини, докірливо косив оком, мовляв, ви ж мене знаєте, це я так, піджартовую, і спішно переходив на чвал².

Степан вийшов із конюшні, поцьвохкуючи довгим, наче гони спекотного дня, батоном, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворищем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, перечекав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодязного корита. Уже багато років, відколи його забрано від матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батоном і гнали вузенькими провулками, де від густої куряви було так само тісно

¹ *Голбля* — одна із двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня.

² *Чвал* — швидкий біг навскач; галоп.

та задушно, як і від пітних, гарячих кінських боків. Із часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоєм. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

Хтось зачепив Шептала копитом — дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. «Мало вас сьогодні ганяли, — злісно подумав білий кінь, відходячи вбік. — І як цей Степан терпить? Я навів би порядок. Водопій — то водопій, нічого витанцювувати, ніби в цирку».

Узагалі, він ніколи не розумів обмеженості деяких коней, котрі прагнуть на кожному кроці суперечити, огризатися, показувати свій характер. Ніби цим чогось досягнеш, крім батога. Із сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв у різні боки молодих кобилок; у цих вороних, сивих, гнідих, перистих так мало розуму, що просто дивуєшся. Особливо коли бачиш усе трохи збоку, як зараз. Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на пів голови, на пів кроку й озирався на конюха, укладаючи в той погляд увесь розум білого коня: «Мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас із тобою таких тільки двоє...»

Червоне сонце опускається в роз'южену куряву, з-за лісу — краєчок грозово-синього хмаристого холоду. У глибині банькатих Шепталових очей — рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині шиї, у густій гриві, у розміреному ритмі струнких ніг! Такі хвилини скуповують і безглузде кружляння в приводі, і сором міських райків, і колотнечу навколо корита. Він забуває, що відразу після водопою на нього одягнуть хомут і поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня (...). Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табуніком — Степан, а за кіньми й Степаном — він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. І Степана разом із ними, усесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться.

Жовтаві соняхи перевисають через тини, од лісу віє прохолодою; уночі задощить, вони ночуватимуть у конюшні, а може, і в привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється дедалі глибше, виколисана в стійлі довгими ночами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо; він не мститиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення і солідарності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову й ласкаво, заклично ірже. Степан озирився і, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

— Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий і в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально обвиває Шепталові спину й гостро впивається в тіло. Білий кінь із несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці й, полонений страхом, що виринає з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гущу, у гарячі кінські тіла — гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю і розсипалися по піщаному косягору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною аж до самого лісу, стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опутивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, — тепер було зовсім байдуже куди, — ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого — несподівано все стало тим, чим було насправді, без попону, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмокував глибокий, як прірва, відчай.

На косягорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі збрижилися, ожили, губи тривожно оголили гостру підковку зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травною, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий та безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув із косягору. І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, подібний до короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку¹, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки й, наполоханий птахом, що пурхав із-під копит, мчав ліською дорогою навздогін ставній білій кобилиці. То було дитинство, і пахло воно молоком і конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах і просіках, і мати розповідала про гордих білих коней — його дідів і прадідів (...).

А в цих владних пахоцях далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней і несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоча дуже хотів пити, але штовхатися зараз між пітних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, подібних до пологких досвітніх снів. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглий сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси (...). Біля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

¹ Двоколка — візок на двох колесах.

— Бач, не п'є, бісова худобина, — почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. — Надівай недогнuzдок та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не зібралoся, диви, яке суне...

Одразу почувся шерхїт босих хлопчачих нїг, чїпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнuzдок і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покїрнїстю ступив кїлька крокїв за босим хлопчачоком і раптом із болїсною яснїстю, як нїколи досї, вїдчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманїтна суха земля, диркотїв привїд, торохкотїло колесо по брукївцї, свистїв батїг і вибухав лайкою Степанїв голос. Шептало задер голову — нїздрї дражнило гострим запахом волї.

— Но-но! — суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. — Не балуй!

І тодї сталося несподїване для хлопчача, для Степана й для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його брїдливо пересмикнуло й пїдняло. Бїлий кїнь із нечуваною силою шарпнувся, вирвав кїнець повода, дико звївся на заднї ноги, бїснувато стрїляючи страшними, кривавими очима. Цїєї хвилини він був справжнїм бїлим конем, вїдважним та вїдчайдушним, як його далекї предки. Хлопчак вїдсахнувся, у грїзнїм подивї занїмїв Степан, а Шептало легко опуствився на переднї ноги, збив копитами сипкий пїсок, перестрибнув рїв і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипїння журавля та плескїт води в коритї розтанули, згнули у вечоровїй безвїстї, нїби їх нїколи й не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обрїїв воля; воля пахла живою вїльгїстю, мїцним настоєм лугових трав і молодого сїна. Йому ще нїколи в життї не бїгалoся так легко. Потрапив на вкочену колїсьми лугївку, копита вїдбивали чїткий ритм, і, роздратований тим ритмом, він навмисно прискорював бїг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по кругїй шїї густу бїлу гриву. Не було нї хомути, нї голобель, і нїхто не сїпав за вїжки, указуючи шлях.

Дорога впала в зарослий верболозом рукавчик, перестрибнула коріння та сухий хмиз і різко звернула вбік, уздовж пересохлого русла. Під ноги білому коневі стелилася висока, не торкана косою, зовсім як у недавніх його видіннях, трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки шавлю та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. Мокрі мітлиці лоскотали черево та груди, він нагнув шию, занурив голову в трави, що аж чвиркали під копитами. А темно-зеленим хвилям не було кінця-краю: тугі, кошлаті гриви хлюпали в груди, повивали ноги, хапалися за високо зведені копита й тягли в глибінь. Стомившись од напливу вражень, Шептало спинився, нашорошив вуха та сторожко скосив очі. Він був сам-самісінький на всю луку: мовчала трава, мовчало віддалік громаддя копиць, подібних до вершників, що послули з піднятими забралами — нерухомими контурами лелек, усе потонуло в безобрійній, німій тиші. Білий кінь задер голову, сп'яніло заіржав, не в силі стримати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обізався лелека — клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало впав на спину, покотився по м'якоті, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні — голосисто й заклично. Над ним висіли зігнуті в колінах ноги, а над ногами — половина неба, волохатого, темного, половина густо-синього, з яскравими блискітками зірок. Шептало гордовито кресонував копитом зірку й застиг, ніби чекав на іскру. Зненацька по волохатій хмарності цьвохнуло болюче білим, наче із сириці¹, плетеним сяйвом. Шептало майже конвульсійно крутнувся, перевернувся і різко звівся на ноги. Ще довго не міг отямитися, розгублено принохуючись до вим'ятої трави, — сьогодні вперше наполохався блискавки. Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломи по стерні, щем спини, скусної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить в овес і відчайсно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, — із чіпкої білої сириці він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить...

Нічна волога стала незатишною, мулькою, ніби стійло повесні, коли немає підстилки. З-за копиць, од річки, віяло теплом. Білий кінь радо попрямував туди, полощучи боки між шерехатих сінних долонь і розгойдуючи на копицях одноногих, потривожених грозою лелек. Копиці пахли ситою зимовою ніччю, коли завірюха безсило б'ється в стіни, шелестить по дверях сипучим снігом, а в конюшні парко й дрімотно.

Але з кожним кроком до річки сінний дух відступав перед п'янкою повінню ще денного тепла й тривожної водяної вільгості, од якої глибше дихалось і кортіло бігти, брикатися, іржати. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води, Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не

¹ *Сириця* — недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною.

зної досі, нестерпної, та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонув понад берегом, по міліні.

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно лоскотали губи. Шептало шурхнув у глибіню і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотилися невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі й уже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько й повно зі стихією, течією — од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу й, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючись із громами. Тепер йому захотілося спокійно напитися, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, піддячи воду крізь зуби та шкодуючи, що втолив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлюпнуло яскравістю, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе — незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він переcheкав, не рухаючися з місця, щоб не скаламутити воду, поки небо знову засвітилося, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями промерехтіли затокою — починався дощ. Шептало побрів до ліска — гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на давніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмівся хльоскати його батогом.

Узлісся, наскрізь промите дощем і прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. У шепелявих заростях було темно, мокро й сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся — сосни глухо гупали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось знаходить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, ворони, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні (...). Він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнуздок, що час від часу потеленькував. Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір — і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав і в річці — він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха й прискорив біг.

Дощ ушух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і коли знову спалахнула

блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норів. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким і покірненьким. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра в привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще залишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувсь у грязюку й покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій і розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсом. У конюшні не світилося. Степан спав. Коні дримали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу — ворота щільно причинені й узяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

1. Прочитайте подані рядки.

«Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурина возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...»

Ці думки належать

- А** Степанові
- Б** підпаскові
- В** Шепталові
- Г** завфермою

2. Установіть послідовність поданих уривків.

- А** *«Шептало ступив кілька кроків, гепнувсь у грязюку й покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі.»*
- Б** *«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоча напевно знав, що Степан його не потривожить.»*
- В** *«Хлопчак наблизився до загорожі та хвацько стрельнув батогом, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, і сивою гадючкою повисла курява.»*
- Г** *«Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві занімів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.»*

3. Установіть відповідність.

Слово	Значення
1 голобля	А швидкий біг навскач; галоп
2 двоколка	Б недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною
3 сириця	В пристрій для приведення в дію різних машин
4 чвал	Г одна із двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня
	Д візок на двох колесах

4. Знайдіть і прочитайте рядки, у яких ідеться про особливі стосунки коня Шептала й Степана. Прокоментуйте подані їхні характеристики.
«Він, Шептало, кінь особливий, кінь білий...»
«Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами».
5. Поясніть значення фразеологізму *біла ворона*. Чи можна коня Шептала назвати *білою вороною*? Чи доводилося вам зустрічати в житті білих ворон? Чи змінилося ваше ставлення до таких людей після прочитання оповідання «Білий кінь Шептало»?
6. Чому тварина (кінь) в оповіданні викликає більше симпатій, аніж людина?
7. Як українці здавна ставилися до коней (у часи Русі-України, козаччини й пізніше)? Чи змінив науково-технічний прогрес ставлення сучасників до тварин, зокрема й до коней?
8. Чому, на вашу думку, кінь Шептало повертається наприкінці оповідання до свого господаря?
9. Пригадайте, що таке *алегоричний образ* (алегоричний образ крил у поемі Л. Костенко «Чайка на крижині»). Розкрийте алегоричність образу коня Шептала.
10. Визначте ідею оповідання «Білий кінь Шептало».

11. Поміркуйте над вибором і постановкою розділових знаків в епіграфі до оповідання «Білий кінь Шептало». З'ясуйте, що таке *авторська пунктуація*.
12. Поміркувавши над поданими рядками, висловте під час дискусії свою думку. Чи краще й надалі Шепталові було *«прикидатися сіреньким і покірненьким»*? *«Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще залишитися колишнім».*

- ◆ Випишіть з оповідання В. Дрозда «Білий кінь Шептало» 7–10 фраз, які навчають бути особистістю.

ЮРІЙ ВИННИЧУК

(Народився 1952 р.)

Сучасний український письменник, журналіст.

Найвідоміші твори: збірки поезій «Відображення», «Передчуття осені»; повість-казка «Місце для дракона», казка «Літопис від равлика».

Юрій Винничук народився 18 березня 1952 р. в м. Станіславові (нині м. Івано-Франківськ). Його батько був лікарем, мати — інженером-економістом. Освіту філолога здобув у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника. Потім переїхав до Львова, де працював режисером Львівського естрадного театру «Не журись!», редактором відділу містики та сенсацій газети «Post-Поступ», писав сценарії та пісенні тексти. Він відомий передусім як журналіст і письменник. Його твори перекладено багатьма мовами світу, за казками знято два мультфільми. Нині мешкає в м. Виннику під Львовом.

Ю. Винничук — усебічно розвинена особистість. Цікаво, що він визнаний послом галицької кухні за визначний внесок у популяризацію галицької кулінарії, у 2003 р. нагороджений відповідною відзнакою Клубу галицької кухні.

Сьогодні ви почнете читати повість-казку Ю. Винничука **«Місце для дракона»** про сучасний світ, у якому й досі, на жаль, ще є місце для «драконячих законів». Дивовижно, але дракон Грицько — поет і християнин... А хто ж тоді мешканці казкового князівства? Про це ви дізнаєтеся найближчим часом...

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

Повість-казка

(Скорочено)

Не від того я помру,
Що на світі буде війна.
А від того, що вона
Мого вірша не достойна.

Ярослав Довган

Розділ I

У вікні дзижчала муха, і нудотливе оте дзижчання навівало сон, так само, як і порипування віконниць од непомітного вітру. Спекотливий полудень порозморював усе довкола, жовтою від пилюги та сонця вуличкою пленталася баба Дрімота й мак розсипала — куди мак сипне, там усе й засне, а по нивах недожатих блукала Полудниця із серпом і пильнувала, чи не зостався який сміливець у полі в полудень дожинати, але не було нікого, бо добре відомо, що від Полудниці нічим не відкупишся і не відмолишся — махне серпом по

шиї, та й край. Попід парканами дримали коти, собаки, свині й кози впереміш, наче одна родина, позаривалися в порох кури, навіть метелики непорушно застигли на квітах, мов самотні пелюстини.

Князь люботинський куняв у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче в мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. Були це особливі сні, бо з'являлися вони лише в полудень, а вночі ніколи, і тому-то він із такою шанобою до них ставився, що навіть оголосив по всьому князівству наказ, щоб ані одна душа не наважилася в полудень потривожити його спокій. Незабаром навіть собаки призвичаїлися до нового розпорядку, хоча, правда, кілька вже поплатилося життям за те, що о тій святій порі дозволили собі продерти горлянку.

Відколи князь посів батькові володіння, запанувало на люботинських землях небувале затишшя. Лицарі, які були, сиділи по своїх добрах та й наливалися тлущем, якимось самі собою відійшли в забуття турніри, а якби й збрело князеві затіяти щось таке, то невідомо, що б із цього вийшло, бо лицарі, не тримаючи тривалий час у руках ні меча, ні списа, тільки посміховсько із себе зробили б. Сусіди перестали зазіхати на спірні прикордонні села й містечка, хоча раніше затівали баталії навіть через задрипаний хутір чи старий вітряк, якого хтось поставив на межі. Ніхто ні в кого не викрадав доньки, нікому жита не толочив під час ловів. Потроху оця сумирність передавалася міщанам і селянам, ба навіть бурсаки втихомирилися і не влаштовували колотнеч на ярмарках і міських ринках.

Спокій і затишок запанували в князівстві, і полудень став богом, якому хоч і молилися, проте жертву приносили зовсім маленьку, майже непомітну жертву, а в нагороду здобули нудьгу, котра, мов іржа меч, пороз'їдала душі люботинців, а що ті відвикли боронитися, запанувала вона безроздільно, викликаючи неймовірну лінь і розмореність. Здавалося, усі люботинці тільки для того й живуть, щоб виспатися, і якщо не закинули вони ще своїх ремесел і господарств, то тільки тому, що, не забезпечивши здорової їжі, не мали вони й здорового сну. І коли якийсь чужинець заїжджав у ті краї, то навіть сонце над Люботином здавалося йому куди вгодованішим і ситнішим, ніж на батьківщині.

Раніше князь утримував невелике військо, та, оскільки не було війн і воно влітало йому в дзвінкий гріш, розпустив його. Тоді як батько провів життя своє верхи на коні в безконечних походах і тільки мріяв про спокій, князь, навпаки, аж переситився спокоєм. Деколи його опанувало бажання струсити із себе оту сонливість і бездіяльність, кидався щось робити — затіє, було, собор будувати, уже й підвалини закладуть, і раптом махне рукою та більше не з'являється на будові, а майстри розповзуться по домівках, і ніхто потім про собор не згадує.

З літами відступав від нього сон, а натомість сповзалися лихі тривоги, прокрадалися в груди сухі й сичали під горлом, як люті вужі. Безсоння зривало вночі його з ліжка й змушувало блукати, наче сновиду чи привида, лункими покоями замку, і кроки його викликали моторош у сторожі.

У князя була донька — прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність князівни здобували в турнірах чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дрімає? Немає війн, немає розбійників, не з'являються ані злі чаклуни, ані людожери, кудись поділися страшні багатоголові дракони. Звідки візьметься геройство? Чого доброго, князівна задивується і князь не матиме спадкоємця, розпадеться держава, яку з таким трудом клеїли до купи його пращури. Ось вони осудливо зиркають на нього з портретів, і ніде сховатися йому від їхніх поглядів, які пропікають, наче залізо розпечене. Далєбі, уже пора діяти, не має він права зволікати, інакше проклянуть його й духи предків, і наступні покоління. Ці тривожні думки проникли в його сон і вирвали звідти, ще пробував заколисати себе сонливими хвилями, навмисно й очей не розплющував, але даремно. Звівся на ноги й рішучим кроком попрямував до дверей. Сторожа дрімала, спершись на галябарди.

— Дідько б вас побрав! Отак ви вартуєте свого пана? Швидко мені воєводу сюди!

Прибіг захеканий воєвода. Став перед князем, вибалушивши здивовані очі та кривлячи рота в гамованому позіханні.

— Слухайте сюди, — сказав князь. — Так далі не піде. Ми котимося в пірву. — Тут він зробив паузу, щоб заспаний воєвода встиг перетравити сказане. — До чого дійшли вже? Я доньку заміж не годен видати. За кого її віддам? Де герої? Де лицарі, уславлені подвигами? Га? Я Вас питаю!

Воєвода роззявив, було, рота, проте тільки для того, щоб випустити на волю «ги-и-и-х», бо голова його, ще не освіжіла після сну, не могла ніяк второпати, що від нього хоче князь.

— Мовчите? Отож-бо. А чи задумувалися Ви коли-небудь, на якого біса Вас тримаю і гроші плачу? Ви ж воєвода, так? А де Ваше військо?

— Та Ви ж самі казали...

— Знаю! То були інші часи. Сусіди, гадаєте, не пронюхали, що військо наше розпущене? Може, уже й міркують собі, з якого боку краще вдарити... Але чому це мене хвилює, а не Вас — воєводу? Даю два тижні. За цей час хочу бачити тисячу вояків. Зберіть, озбройте й починайте муштрувати. Далі. Усі сторожові вежі та прикордонні фортеці обновіть і підправте як слід, обсадіть залагами. Далі. Відправте надійних людей збирати данину. Що за чорт? Восьмий рік мої підвладні й мідяка не платять! Зберіть із них за всі роки, а як хто опиратиметься — у Чорну вежу. Без балачки. Доста панькатися. Оголосіть по всьому краю, що від дня святого Онуфрія запроваджуються турніри. Мій старий закон, який забороняв герці між лицарями, скасовую. Усе зрозуміло?

— Та зрозуміло, — зітхнув воєвода. — Мені зрозуміло, а як іншим? Ну, оголошу набір до війська. Гадаєте, підуть? За ті пару талярів? Та кожний колишній вояк уже так із вухами в господарство заліз, що тією мізерією його не спокусиш. Він оно збіжжя вивезе до Чехії, то заробить стільки, що, дивися, сам зможе військо набирати.

— А Ви присилуйте.

— Добре сказати — присилуйте. Чим присилую? Оцими двома руками? Хіба сторожу Вашу познімати? Та й то, скільки тієї сторожі? Селюки он за ціпи візьмуться — розбіжиться Ваша сторожа, як курчата перед шулікою.

— Що Ви верзете? А закон? Я встановлював закони чи мої діди? Хіба насміляться вони піти проти закону?

— Е-е, Ваша милосте, тут Ви трошки той... Самі ж, вибачайте, начхали на закон. А Ваші підвладні з Вас приклад і взяли... Та хоч би й закон. Що з нього? Хіба за часів Вашого татуня, царство їм, не гнали батогами людей до війська, не посилали вояків данину збирати, не садили у в'язниці? А був же закон! Але тоді хоч було чим той закон підтримувати. А нині залишилися я та Ви. Хіба вдвох і підемо данину збирати. Ну, ще тих бомків із-за дверей візьмеш. Лицарі, що за ці роки зібрали по своїх добрах, то те й пробенкетували.

Князь нічого нового для себе не почув, але тому, що не раз і сам про те все мислив, стало на душі гірко й похмуро.

— То що порадите? — спитав.

— Не хотів я раніше казати, поки ще всього не перевірів, та, здається, Господь змилостивився над нами.

— Ви про що?

— Пригнався днями до мене побережник. І знаєте, яку новину приніс? Каже, що бачив дракона.

— Та йдіть!

— Каже, біля Бистриці.

— Справжнього дракона?

— Ну, та справжнього. З крилами. Усе, як має бути. Вогонь видихає. Здоровий, каже, як гора.

— І де він живе?

— У тій самій печері, де жив той дракон, що його при Вашому дідові забито було.

— Ти диви! Господи, чим я віддячу Тобі за ласку Твою? — укланув під образами й помолився, а як устав із колін, то радість світилася в його очах, а плечі розправилися, наче й не згорблювалися ніколи.

— Нині вранці я посилав людей, і вони підтвердили. На березі Бистриці бачили сліди драконові.

— Ну, що ж, Господи, благослови. Розсилайте гінців. Так і оголосіть: хто переможе дракона — пошлюбить князівну й сяде на престолі. Бій із драконом — святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять. Я впевнений, що вони тільки-но цю вість зачують, ураз усі бенкети закинуть, за мечі візьмуться та жирок позганяють.

* * *

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому опікува-

тися ним і навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Цілими днями просиджував у печері, тільки вночі виповзав на прогулянку, і через те ніхто й не підозрював про його існування. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чийсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання. Дракон спинився і зацікавлено почав наслухати. Незабаром затихло й із-за рогу вийшов старий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лише завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в пустельника — скільки вже там було його — заворушився, мов трава схарапуджена.

Оце так і почалося їхнє знайомство.

Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу й досить хутко навчився говорити по-людськи. Вони бачилися мало не щодня, і минав їхній час у цікавих бесідах. Єдине, на що пустельник ніяк не хотів погодитися, це навчити дракона грамоти.

— Не драконове це діло — книжки читати. Я тебе не відраджую, але, хто хоч краплю мудрості зачерпне, довіку ситий не буде. Від багатої мудрості много скорбі, і хто примножує знання, примножує печаль. Я пішов на пуцу не з добра. Колись воєводою був, але заївся з батьком теперішнього князя. Мені його безперервні військові походи впоперек горла стали. Воює, воює, а яку з того мав користь? Ані клаптика землі не зумів приточити до Люботина. Плюнув я та й подався сюди. Нічого іншого не залишається, як книжки читати. Дещо й сам пописую. Оце ось щоденник свій списав, а це — літопис люботинський. Комусь цікаво буде — прочитає та й мене добрим словом згадає. Мені книжна мудрість на користь пішла. А тобі навіщо? Я тебе й так можу надоумити, без книжок. Дракон приходить на світ чинити лихо. За гріхи наші людські мусимо спокутувати, бо така воля господня, і не тобі проти неї іти. Так же й пращури твої чинили, ніхто з них себе не осоромив. А книжки добра вчать. Як же ти зло чинитимеш, коли праведним станеш?

— Що Ви таке говорите, дядечку?! — жахнувся дракон. — Та мені й на думці ніколи не було зло чинити. Що мені хтось поганого зробив?

— Е-е, синку, не бідкайся даремно, бо що має бути, те й буде. Нікуди від долі своєї не втечеш. Подивися на себе — думаєш, для краси тебе таким здоровилом Господь сотворив? А ти ж іще рости й рости будеш. Усе в природі має своє призначення, і горе тому, хто піде проти цього.

— Ніхто ще про мене не знає.

— Дізнаються. А як станеться те, не матимеш уже спокою. Приїдуть і покличуть тебе на герць. Мусиш загинути.

— За що?

— А так — ні за що. Дракон повинен загинути. А герой пошлюбить князівну й займе престол. У князя немає сина. Де він спадкоємця візьме? Ти для нього тепер як манна небесна. Чи робиш зло, чи ні — ніхто й не питає.

— Я не хочу гинути, ще й не нажившись. І нікому ніколи зла не вчиню.

— А це вже не зарікайся. Буває, що й вовка змалечку приручать і при хаті тримають. І що з того? Вовк усе одно в ліс дивиться. Підросте й дремене, а то ще й хазяїна роздере.

— Думаєте, і я з Вами отак зроблю?

— На все воля божа. Я тобі в душу не зазирну й кров'ю твоєю не покермую.

— Якщо вже й Ви мені віри не ймете, то хто ж повірить?

— Я тобі вірю. Чого ж? Вірю. Але це протиприродно. Чи ти чув коли, щоб зайці вовків жерли, а вовки на луці паслися? Ну, добре, ти жив сам як палець та й харчувався чим попало, але чи можна бути певним, що ти колись не розсмакуєш м'яса? Спочатку якоюсь пташиною чи рибиною, а згодом козлом розговієшся. А тоді, так само, як і вся порода твоя, на людей кинешся. Був тут — не за моєї пам'яті — дракон. Мабуть, родич твій, бо в тій же печері жив. То він час від часу якусь дівку ловив та й обідав усмак. Піде на жнива, було, вибере наймолодшу... До-овго з ним воювали. І ніхто не зумів подолати, аж Чорний лицар об'явився. Отой і голову драконові стяв.

— Ви хробака з'їли б? — зненацька перебив його дракон.

— Тьху! Що ти мелеш?

— Оце так мені м'яса з'їсти. Я виріс на траві й траву їстиму. Навчили мене вже стільки всього, що як іще й грамоти навчите, гірше не буде.

— Бач, тобі пальця в писк не клади! — розсміявся пустельник. — Гаразд, навчу.

І навчив. Та так, що й сам дивувався з успіхів учня.

Розділ II

Князь наказав лицарям зібратися біля печери й убити дракона. Але дракон із печери не вийшов — і вони почали витравлювати його звідти димом. Князь наказав загасити вогонь, бо це по-бабськи, а не по-лицарськи.

Розділ III

За порадою пустельника дракон на другий день переселився на галявину між горами, де його не було видно. Потім князь прийшов до пустельника, той розповів, що дракон Грицько, якому 8 років, дуже добрий, їсть траву, читає Біблію, любить природу. Це князя здивувало, тоді він попросив пустельника познайомити його з драконом. Дракон Грицько вразив князя своєю мудрістю і добротою, читав свої поезії; із часом вони потоваришували. Люботинський князь став часто навідуватися на галявини в горах.

Відтоді день у день сходилися вони втрюх, і князь тішився, що його дипломатичні заходи обходяться досить дешево. Ці посиденьки були приємні для всіх. При дворі ніхто й гадки не мав, куди князь так часто зникає. Таємницею володіли тільки воевода та Настасія.

* * *

Кілька днів пустельник не з'являвся в печері, а що таке й раніше траплялося, то ні дракон, ані князь не дуже хвилювалися. Працюючи над літописом, він не раз усамітнювався. Але четвертого дня дракон занепокоївся і, діждавшись ночі, подався до лісу. Лихе передчуття охопило його, коли наблизився до хати. Вітер гунав розчачхнутими вікнами, рами скрипіли й протягло скавуліли.

Дракон обережно просунув лапу в двері й витяг лаву, на якій лежав пустельник.

— Нічого, нічого, — заспокоював себе дракон. — Я заберу Вас до себе. Мусите одужати. Що я без Вас?

Пустельник мовчав і дихав дуже слабо.

Змій заніс його до себе в печеру й пильнував усю ніч, а вранці, коли старий розплющив очі, напоїв його зіллям.

* * *

— Добре, що ти мене сюди заніс... Ти не знаєш, як страшно на самоті помирати. Я лежав і молився: не дай мені, Господи, умерти серед темної ночі...

— Ні-ні, не покидайте мене, — жахнувся дракон.

— У тебе ще є князь. Він непоганий чоловік.

— Так... після того, як змирився, що я на герць не вийду, бачимось ледве не щодня.

— Мені казав, що ти єдина істота, з якою йому цікаво розмовляти. У замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем.

— Зате я не перестаю бути драконом. Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

— Коли народ засне, то спить так міцно, аж поки не почує на своїй горлянці ножа вбивці... Ти — той ніж. Ти все ще біля горла... Податок збільшили —

дракон винен. Хлопців до війська забрали — дракон винен. Град вибив збіжжя — і тут винен дракон. На тебе геть усе можна списати... Уночі, коли мені смерть перед очима стояла, думав про те, що зле вчинив. Не варто було втручатися в закони природи. Не ми їх творили, не нам їх міняти.

— То Ви вже шкодуєте, що мене вчили?

— Шкодную... Народженому в темряві й помирати в темряві легше. А кому вдалося хоч проміничок світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.

— Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради князя, заради його доньки й заради Люботина. Мого Люботина, бо ж це й моя земля.

— Що ти говориш?! Ти повинен жити! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!

— Але мені не дають!

— То йди звідси! — аж застогнав пустельник. — Іди геть від людей! Іди в непролазні хащі, у скелі й болота! У тебе ж крила! Ти забув про них?.. Злети в небо, тільки подалі від ненаситної юрби! Бо той не пише, як бог, хто не терпів, як пес!

— Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

— Вони ж тебе вб'ють! Зрозумій: коли йде війна — гинуть лише вояки. А коли володар хоче зміцнити владу — поети гинуть у першу чергу.

— Але ж Вас теж, хоч Ви й утекли від людей, турбує доля Люботина! І Ви переживаєте, що буде, як князь помре, не залишивши спадкоємця. Ви так і не стали справжнім пустельником! Ніколи не затуляли свого серця від світу!.. А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю та мушу вмерти на ній і за неї!

— Та ніхто ж про це й знати не буде! Коли людина йде на смерть за Вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був драконом і ним зостанешся. Ти загинеш як дракон, а не як поет і герой. Люботин ніколи не дізнається правди. Героєм стане той, хто вб'є тебе. Навіщо ж оця жертва? Кому ти її приносиш?

— Вам! Вам — за все те добро, що зробили для мене!

— Господи! Ну як я тобі поясню, що все це намарно? Далеко важливіше твоє писання! Мудрий завжди постуপався дурному!

— І глупота завойовувала світ.

— Молю тебе! Іди звідси! Тікай від цього підступного світу! Живи серед звірів! Звірячі закони — людяніші! — Пустельник рвучко звівся на ліктях. — Я хочу, щоб ти жив! Я хочу, щоб ти був! — Та тут же й схопився за серце. — Ти ще не все... не все... сказав...

Дракон злякався:

— Що з Вами, учителю?.. Ляжте, заспокойтеся...

— ...ти ще мусиш... — простогнав, — мусиш жити...

— Ні! Не вмирайте!

— ...наперекір усім князям...

1. Мріє стати метеликом і літати серед квітів

А пустельник	В Грицько
Б Настасія	Г воєвода
2. Пустельник НЕ хотів учити дракона

А мови	В віршів
Б добра	Г грамоти
3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Бій із драконом — святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять».	А пустельник Б Настасія
2 «— Та кожний колишній вояк уже так із вухами в господарство заліз, що тією мізерією його не спокусиш».	В Грицько Г воєвода
3 «— А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю та мушу вмерти на ній і за неї!»	Д князь
4 «— ...Кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша».	

4. Яким ви побачили князівство й самого князя Люботина? Навіщо автор створив образ мухи, що дзижчить у вікні, буквально в першому реченні твору? Що вона символізує?
5. Порівняйте розмову князя з воєводою і пустельника з драконом. Яка тема й тональність їхніх розмов? Хто викликає вашу симпатію?
6. Традиції бувають різними, їх треба берегти й передавати наступним поколінняам. На думку люботинського князя, у світі й досі діють «драконячі закони», а традиції зобов'язують будь-що вбивати дракона. Прокоментуйте цю традицію. Чи треба її берегти?
7. Хто з героїв повісті-казки наймудріший? Аргументуйте свою думку.
8. Пустельник сказав драконові, що в замку всі в князеві бачать лише князя, а з Грицьком «він перестає бути князем». Як ви розумієте процитовані (узяті в лапки) слова?
9. У творі Ю. Винничука добро і зло ніби помінялися масками. Люди стали драконами, а Грицько-дракон більше людина, ніж самі люди. Спрогнозуйте, чи зможе він зрозуміти закони людського світу, а головне — виправдати їх.
10. Поміркуйте над словами: «Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!» Як ви їх розумієте?
11. Прочитайте за ролями останній діалог дракона Грицька й пустельника, починаючи зі слів: «Добре, що ти мене сюди заніс...»
12. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 177. Наскільки вдало, на вашу думку, художниця його передала? Домалуйте словесно ілюстрацію.

- ◆ Прочитайте повість-казку Ю. Винничука «Місце для дракона» до кінця. Випишіть не зрозумілі вам слова в зошит.

Розділ IV

Трава пожухла, відцвіли квіти, осіння прохолода прийшла й на драконову галявину. Озерце зарябіло та згасло, на вершинах скель, на деревах галайкало вороння, навіваючи похмуру нудьгу. Листя з тієї висоти летіло на галявину й жалібно шурхотіло.

В один із днів, коли вони сиділи, як завше, біля могили пустельника, князь подумав, чи не пора вже перевірити міцність їхньої дружби.

— Гай-гай, не повелося мені... Так от і покотилося все в прірву.

— Ви про що?

— Та про що ж... немає кому передати престол. Що то буде, як я і воєвода помремо? Донька сама не справиться. Та й куди жінці до влади?

— Видайте її за когось.

— Еге, видай... Не так це просто. Воно б, може, і не один зазіхнув на престол сісти, але ж не можу я за будь-якого її видати, коли в наших законах написано, що князівну може пошлюбити лише той, хто уславився чином геройським. Де я цього героя візьму?

— Хіба серед тих лицарів не було жодного?

— Котрі знатніші — ті пасуться по інших дворах. Що їм якийсь задрипаний Люботин? Понаїжджало тут усілякого зброду — от аби погуляти, нажертися та напитися на дурняк. Їм одне в голові. Тут треба сильну руку, щоб цю проголодь у кулаці тримати. Я вже старий, не годен. Вони й раді на голову вилізти. Не приведи, господи, нападуть вороги — піде все тліном... А ці тут, звісно, галасували на всі заставки, вигадуючи різні подвиги, та хто їм повірить.

— Але ж серед них міг бути й той, хто б мене перемиг.

— Може, і був, та спробуй упізнай його. Такі лицарі тепер рідкість.

Погляд дракона посмутнів.

Вітер вив у печері несамовито, і скрипіли дерева.

— Знаєте що... я вирішив... словом, я згоден.

— Га? — стрепенувся князь. — Що ти кажеш?

— Я згоден.

— На що?

— Вийти на герць.

— Та, — відмахнувся князь, — облиш. Я вже змирився зі своєю долею, — а сам спідлоба за драконом стежив, остерігаючись видати радість, яка захлеснула його горячою хвилиєю.

— Я не жартую... — дракон відкашлявся. — Насправді хочу битися з лицарями. Посилайте гінців. Як зберуться, я вийду.

— І ти будеш битися?

— Буду.

Князь усе ще не вірив почутому. (...)

— Але стривай... Чому ти передумав?

— Осінь... така пора, що смуток виїдає душу... Мене кличе до себе вчитель. Я чую ночами, як він приходить до мене й кличе за собою... Одного разу вві сні просив мене, щоб я виявив своє милосердя та вчинив Вашу волю...

(Невже він не помічає, що я брешу? Він не хоче помічати...) Тоді я не послухав його. І ось тепер... так, тепер, мені здається, я готовий стати на герць. І загинути... як мої предки... І як того потребує звичай.

Князь після довгих потуг нарешті видушив із себе сльозу, тоді драматично змахнув її рукавом, підвівся і, скуливши плечі, побрів із галявини. Дракон дивився йому вслід...

Князь озирнувся.

— Завтра я сховаю доньку, щоб її ніхто не бачив. Оголошу, що ти її викрав, а за день перед герцем привезу її сюди... Так буде ліпше. Інакше, сам знаєш, ніхто не повірить.

* * *

Того ж дня роз'їхалися гінці по всіх усядах, везучи страшну вість: лютий дракон викрав люботинську князівну й тримає її в печері.

* * *

Потроху почали з'їжджатися лицарі в Люботин.

Один із княжих гінців, повертаючись назад, натрапив у лісі на чотирьох подорожніх — обшарпаних, зарослих і вихудлих. Вони брели піхотою, утомлено пересуваючи подряпані, у виразках ноги.

— Хто ви? — спинив їх гонець.

Подорожні здивовано витріщилися на вершника, мов не вірили своїм очам.

— Я лицар Лаврін із Горшова герба Підкова, — проказав найстарший. — А це мій джура та двоє слуг.

— Вас що, пограбували розбійники? Що з вами сталося?

— Ми й самі гаразд не знаємо. Їхали в Люботин битися з драконом. Нас перестріла якась чортова відьма й показала не ту дорогу. Тепер ось, певно, зо три місяці отак блукаємо. Скільки не йдемо цією дорогою, а все на одне й те ж місце повертаємо. Уже й коней поїли.

Гонець спішився, витяг із торби харчі й розділив між подорожніми.

— Під'їжте, а тоді я вас виведу звідси. Видно, вона блуд на вас наслала. Таке буває...

* * *

Поява лицаря Лавріна стала для всього княжого двору неабиякою подією. За ним чередою увивалися охочі поласувати цікавими подробицями з лісових блукань, не кажучи вже про дивовижні пригоди в Єрусалимі. Як на те, лицар виявився чоловіком неговірким, а його джура, може, і мав бажання розповісти якусь історію, та волів наслідувати поведінку свого пана. На щастя, їхні слуги хутко зметикували, що, оспівуючи легендарні подвиги лицаря і джури, матимуть завше безкоштовне пригощення. Завдяки цьому було частково втамовано двірську цікавість.

Лицарів назбиралося чимало, хоч і не стільки, як минулого разу. Проте князь не нарікав: тим краще, менше буде прибуд. Особливий інтерес викликав у нього, звичайно, пан Лаврін. Цей уже таки справжній герой. Он кілька днів, як з'явився, а вже торбаністи оспівують його подвиги. Та й лицарі, що прибули до Люботина із західних земель, тамуючи заздрість, не скупилися на похвалу. Хто-хто, а вони начулися багато про його мандри й лицарські вчинки. Такому престол хоч зараз віддай. З'явився б він раніше, може, і не треба було затівати новий герць. Бо й так зрозуміло: кращого жениха для Настасії годі шукати.

— Так, я волів би, щоб його не було, — сказав князь до воєводи. — Жених уже є. На дідька тепер той герць здався?

— Якби не герць, то й пан Лаврін би тут не з'явився.

— Та воно-то так... Але де певність, що саме він уб'є дракона? Я б хоч зараз за нього дочку видав. І не можу. Через той герць.

— Справді... Може таке статися, що він загавиться, а хтось інший і зарубає змія.

— Отож. Що ж його робити? Такий чоловік! Ну, самі скажіть, хто більше вартий престол посісти.

— Вам не догодиш... Як першого разу було, то на долю все покладалися. Хто уб'є — той уб'є. Та ба — дракон із печери не виповз. А тепер як дракон згодився, то Вам уже, бач, не кого-небудь давай, а найліпшого.

— А Ви б на моєму місці робили б не так?

— Хто його зна... Тільки ж треба рахуватися з тим, що є. Тут справді, як доля захоче. А вона може й Кельбаса вибрати.

— А я про що кажу? От-от — Кельбаса! А цей чортів Кельбас проїсть і проїє все наше князівство, мов гаман червінців. Хіба ні?

— Я і не перечу. Але чим же Ви зарадите?

— Е-е, пане Антосю, на те в мене й голова, а не макогін, аби я раду шукав. От поміркуймо... Дракон проти природи своєї не піде — виповзти виповзе, але битися не буде. Це ж ясно. Ну, рикне там, ще щось, але крові не пролле. Правда?.. А якщо я так делікатно-делікатно натякну панові Лавріну про те, га? Щоб, мовляв, не боявся він, а сміливо йшов на змія. Що, мовляв, змій цей зовсім не страшний. А навіть навпаки — трошки тее... — князь покрутив пальцем біля скроні. — Що Ви на це?

— А я на це Вам скажу, що дурний Вас піп хрестив. Ви вже мені вибачайте, Ваша світлосте, за різке слово, але так воно і є. То Ви охкаєте, який той пан Лаврін шляхетний, а то хочете враз усю його шляхетність свині під хвіст пошпурити. Чи Ви не бачите й досі, який це чоловік? Та він же тоді на герць Ваш тільки плюне.

— Чого то Ви розкричалися, ніби в себе вдома?! Ич який! Розперезався! Ви мені, пане Антосю, не забувайтеся! Хто тут князь — я чи Ви?

— Та уже ж не я. Тільки ж Ви дурницю лягнули, от я і...

— Ну, уже таки й дурницю! — надувся князь. — Я ж міркую. Різні фортелі обмислюю. А Ви замість того, щоб якимось так увічливо та не дуже різко поясни-

ти, що ось так, мовляв, і так, починаєте голос підвищувати. Негарно це з Вашого боку.

— Вибачайте... Але мусите якого іншого фортеля вигадати, бо цей, хай мене качка копне, не вигорить. І, знаєте, є в мене одна думка... А що, як дракона попросити... Йому ж, прецінь, усе одно... щоб він піддався не кому іншому, а лише тому, хто матиме на шоломі, наприклад, голубу стяжку.

— Пане Антосю! Та Ви мудра голова!

* * *

На світанку двоє вершників вигулькнуло з густого туману й спішилося біля печери. Годі було пізнати князівну в постаті, закутаній у чорний плащ.

Дракон, почувши умовний стукіт, відсунув брилу.

— Ви вже прийшли?

— Так, завтра герць. Я прийшов попрощатися з тобою та просити ще про одну послугу... Мені, розумієш, дуже важливо, від чиєї руки ти загинеш... адже це має бути людина, котра незабаром стане володарем Люботина... А мені зовсім не байдуже, кому дістанеться престол... та й донька... Тому я просив би тебе... якщо це можливо... Якщо тобі буде неважко... е-е...

— Кажіть. Я на все згоден.

— Так от... один із лицарів матиме на шоломі голубу стяжку.

— Я все зрозумів.

— Ну, що ж... тоді... пробач мені, що так склалося... повір, я дуже шкодую...

А дочка нехай залишиться в тебе.

— Добре.

— Твої вірші...

— Я залишу їх тут, на могилі... Ви збережете їх?

— Збережу.

— А мене поховайте біля мого вчителя.

— Я все зроблю. Прощавай.

Князь поплентався з галявини. Поки йшов, увесь час його підстьобувало бажання озирнутися, та він пересилив його. «Я повинен бути сильним, я князь, — шепотів собі, — я зробив усе, щоб урятувати Люботин. Ніхто мене не осудить».

Розділ V

Настасію привезли до дракона, вона з ним швидко заприятелювала. Дракон їй видався дуже милим, вона стала називати його Метеликом. Він захоплювався її красою, написав вірш про неї.

На другий день Грицько мав вийти з печери до лицарів. Їх зібралось багато, з-поміж них був і Лаврін із джурою.

Розділ VI

...Не так це вже й страшно. Дитяча гра. Треба хоч для виду поборюватися з ними. Він почав ревіти й крутитися на місці, метляючи головою так, що збоку виглядало, наче він і справді борониться.

Тут і джури осмілили й собі прискочили до змія і щосили загамселили мечами та топірцями. Нарешті й пан Лаврін пришпорив коня та пішов на дракона, але, на відміну від інших, не махав дурно мечем, а вибирав місце вразливе, гарцюючи під самим носом у чудовиська.

«Так, ну що ж — пора», — подумав змій та, удаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою стяжкою.

Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задерев'яніла, — драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце. Око дивилось і ніби підказувало — коли, я чекаю! Мурашки побігли по спині в лицаря, такого він не сподівався, щоб з'явилася жалість до змія. До змія, котрий украв князівну...

Юрба збуджено ревіла, багатоголосе «Рубай!» ударило, наче велетенський птах, об груди скель і відбилося луною. Уже й джура підскочив:

— Коліть, пане!

Але мить була втрачена, дракон одвів голову.

«Не можу ж я, мов бовдур, отак стояти, інакше всі здогадаються».

І знову гарцювання і брязкання мечів. Комусь удалося сіконути мечем так, що загнав його під луску на животі й злегка поранив, виступила кров. Боляче не було, проте дракон зрозумів, що живіт у нього теж вразливий. Тепер лицарі знають, куди треба рубати. Потрібно бути обережним.

І справді, лицарі й джури враз перестали бити будь-як, а весь час намагалися вдарити під черево. Дракон крутився, як дзиґа, урешті зловив мент і знову підставив око лицарю з голубою стяжкою.

«Чому він тоді не рубав? Ах, певно, помітив сльозу. Це була мимовільна сльоза, Ваша світлосте, я не хотів, пробачте, більше не буду. Коли ж!»

Інші в цей час сікли живіт, хоч і без особливого успіху, бо виявилось, що не так просто заганяти меч під луску, гецькаючи на переляканому коні. Ніхто не помітив опущеної голови дракона. Лише пан Лаврін та його джура були поблизу. Лицар звів меч для удару, зіпнів зуби і — побачив своє відображення в оці дракона. Вимучене походами й боями, пооране зморшками обличчя дивилося на нього. І так виглядає жених прекрасної Настасії?

— Коліть, пане! — кричав джура й уже сам, націливши спис, мчав щодуху до того дзеркального озерця, з якого прозирав смуток і розпач.

Рука з мечем стриміла в повітрі, хмари пропливали над нею, і грало проміння на блискучому лезі.

— Ру-ба-а-ай!!! — кричала юрба, а князь аж на ноги зірвався і теж щось кричав, а земля гуділа від двох сотень копит (...).

І знову дракон одвів голову.

«Яка сила не дає мені заколоти його? — не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. — Я, той, хто ніколи не відчував жалю в бою, рубав сарацинські голови, наче капусту, розм'як, мов баба, перед оком цього чудовиська. Це вже старість підступає до горла. На біса я в це вв'язався? Навіщо мені князівна, котра ніколи мене не любитиме? Навіщо мені цей дивний дракон, який боронить перед лицарями свого живота, а мені підставляє око, уразити яке може й дитина? Що він мені злого вчинив? Он жива й здорова Настасія виходить із печери, он пан Чурило із джурою вже мчать до неї. Усе. Князівна врятована. Залишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого поганого. А ця купа кісток і черепів біля печери й справді не цього річна».

Дракон знову заревів, ще й стовп сліпучого жовтогарячого полум'я в небо випустив. Згряя підгорілого вороння посипалася на голови лицарям.

«Треба їх відлякати, а то вже череву пече від тих ран. Вони мене скорше заморять, ніж цей зі стяжкою... І цього разу не вбив. Я мусив одвести голову, інакше б той молодий загнав мені списа в око. Чому він зволікає? Що він вичитує щоразу в моєму оці? Один помах мечем — і все. А князь аж на ноги зірвався — так прагне моєї смерті? Я не винен, Ви ж бачите, Ваша світлосте, що я не винен. Я роблю все, як домовлено. Що на душі в цього лицаря? Невже милосердя? Годі це такий самий виродок, як і я. Ото клопіт на мою голову...»

Голова його низько опустилася, і лицар із голубою стяжкою знову підняв меч.

«Тепер рубатиме. Прощавайте, князю!»

— Коліть, пане!

— Руба-а-ай!!!

«Чому ж меч цей повис у повітрі? Чому не спаде громовицею? Карай мене, Господи, я весь перед Тобою, непослушне Твоє створіння, що зневажило Твою волю. Карай, нехай буду покараним, і хай діється воля Твоя! Ось око моє розкрите на всі сторони світу — пусти в нього стрілу свою, хай уп'юся я кров'ю, бо така спокута моя, і роптати не буду. Дерево, помираючи, і то має надію — паростки випустить, оживе в паростках. Зерно падає в землю і стає зерном. А мені в тлін одійти, одійти без надії, без сліду, мов і не було ніколи. Утопчи мене в глину, бо з глини єство моє. Дай відчутти силу Твою, якщо своєї мені забракло. Дай відчутти гніву Твого, коли свого не маю. Пошли смерть

тому, хто сам не посилав її. Принеси в дар муку тому, хто її нікому не роздаровував. Бо Ти — справедливий і любиш свої створіння. Дай же впитися справедливістю! Я, виродок на оцій землі, непослушне сім'я Твоє, прошу в Тебе останньої ласки, щоби ближній мій не ввірився в слові моїм, щоб не сказав: “Не вартий довіри він”. Я, що любив життя, а тепер молю про смерть, я, що оспівував Тебе, а тепер приношу Тобі свою непокірну голову, — яви мені знак, що став я на шлях справедливості! Бачиш: стою перед моїм ворогом безборонний — мов на долоні...»

— Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідліт рубає мечем у те око, у якому він наче в дзеркалі, та в цю мить налітає джура, бо терпець йому ввірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало оси, а голова драконова сіпається, і меч пролітає повз око, опускається на спис і перерубує його.

Дракон важко падає, голова його гупає об землю, і чи то причулося лицарю, чи й справді долинуло: «Дякую!»

Увесь натовп, який був, посипався з гори. Князь, мов дитина, підстрибуючи, погнав щодуху й собі. Лицарі з'юрмилися біля голови дракона й навперобій пояснювали одне одному, як усе відбулося. Ошелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

— Я не хотів... Ви зволікали... а я і... списом...

— Усе гаразд, — одмахувався пан Лаврін. — Може, воно й на краще.

— Ви не ображені?

— Та ні. Дай спокій.

— Не може бути! — Джура й сміявся, і плакав, усе ще не випускаючи з руки уламок списа.

Прибіг князь.

— Молодець! Я знав, що Ви — герой!

— Та це не він! — почувлося несподівано.

Князь отерп.

— Не він? Я ж сам... як він мечем... А хто?

— Ось, джура. Та покажися ти!

Князь глянув на хлопця, потім на спис, що стримів із драконового ока, і все зрозумів.

* * *

Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося вино й пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли...

Спочатку князь не був тим дуже втішений, що здобув собі неждано такого юного зятя, та пан Лаврін зумів його переконати, розхваливши на всі заставки цноти свого вихованця. Князь заспокоївся. Князівні ж одразу припав до серця хоробрий джура, і тому з весіллям не забарилися.

Лицарі роз'їхалися, везучи на грудях на шнурку хто кіготь, а хто зуб дракона, щоб мати змогу засвідчити свою участь у тій славній битві. Лише

пан Лаврін не згодився нічого собі брати на згадку; а коли довідався, що князь збирається дракона поховати, то сам зголосився допомогти.

Дракона поховали на галявині біля пустельника. Коли вже було по всьому й вояки розійшлися, лицар спитав:

— Чому Ви його поховали саме тут?

— Він сам цього забажав.

— Хто? Дракон? Ви що, з ним розмовляли?

— Уявіть собі, любий мій, розмовляв. І не раз.

І тут князь із незрозумілої спонуки взяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатися, у розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислися в п'ястуки. Воєвода поривався зупинити князя, але марно. Коли князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його — він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю і болем.

— Якби я міг, — процідив лицар крізь зуби, — якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би Вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь ваш задрипаний Люботин! Я проклинаю Вас!

Він рвучко обернувся і покинув остовпілого князя.

Того ж дня сів на коня і, ні з ким не попрощавшись, поїхав із Люботина.

Розділ VII

У князівстві запанувала осінь. Вітри нахлинули зі сходу й принесли холод і хмари, дрібний дощ-січенець моросив безперестанку, і тривала сльота перетворила дороги на місиво.

Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою. Останнім часом він уже не міг ізвладати із собою: постійно чогось бракувало, усе довкола страшенно обридло й хотілося чогось такого, що він і сам гаразд не усвідомлював, почував себе так, наче б нутро його вишкребли та зосталася тільки одна оболонка. Порожнеча зяяла всюди, на що не глядів. Якийсь біль, незрозумілий біль проліз йому в душу та звив собі там кубло. Цей біль ятрив його й душив ночами, примушував прокидатися в холодному поту, з виряченими від жаху очима. Дедалі частіше снівся дракон. Він нічого не говорив, тільки сумно дивився, і велика сльоза бриніла в нього на віях, а в сльозі грало сонце. Нічні знемагали князя. У нього зникло бажання до їжі, вихудлий, із запалими щоками, неголений, з посірілим обличчям, одлякував навіть сторожу.

Раптом князь зрозумів, чого йому бракувало, — розмов із драконом. Не міг уже ні з ким розвіяти своєї нудьги, і спогади про ті дні, коли він, щоб добитися свого, їздив у печеру та здружувався зі змієм, не відпускали його зі свого полону, бо ось, не хотючи, прив'язався до нього.

Пращури з портретів дивилися на нього, і здавалося, що ті погляди пропікають саме серце.

— Ну, що ви вирячилися? Ви ж були такі самі! Не такі? Не кривили душею? Не обманювали? І не кривоприсягали? Ви — погани, що не відали Святого Письма, як смієте дивитися на мене осудливо? Я зробив усе, щоб урятувати Люботин!

Він вискочив із покою, вирвав із рук переляканого сторожа галябарду й кинувся до портретів. З несамовитою люттю здирав їх із стін і топтав ногами, а коли останній образ упав на підлогу, випустив із рук галябарду, сів і розплакався, і той плач для нього був наче літній дощ після довгої посухи.

Наступного ранку, накинув на коня кожуха й виїхав із замку.

На галявині, оточеній скелями, було тепліше, вижухла мертва трава ледь-ледь ворушилася, наче волосся якоїсь велетенської істоти. Князь постелив кожух між двома могилами (...).

— Хлопці! (...) Осінь... така пора, що можна звар'ювати. Ненавиджу її... Ех, не слухайте мене. Це так... до слова прийшлося (...). Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а дракон замріяно дивився на небо, і ворушилися його крила, наче збирався злетіти.

* * *

І наступного дня знову приїхав князь. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але пустельник і дракон уже чекали на нього.

— Га, бісова негода! Ви не замерзнете? — спитав у пустельника, який сидів на своїй могилі в одній довгій сорочці. — Візьміть мого кожуха. Не хочете?..

Дощ лив і лив, кожух під князем хутко промокнув, і весь він скоро вже був як хлющ, вода збігала по обличчю, по бороді, проте йому було байдуже, бо сидів із друзями.

— Скоро зима. Усе замете, усе вибілить. І душу мою вибілить або й так зоставить, якщо вона біла, га?.. Чому мовчите? Вам ліпше знати, чи біла в мене душа... Гей, Грицю, а втни якогось вірша, щоб аж.

І дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вижовклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.
І бачу я в один похмурий день —
Замайоріла постать вдалині.
Невже до мене Юда йде,
Щоби повіситись в мені?

— Це ти про мене? — спитав сухо князь. — Ну, звичайно, про мене... От ти який! За що? Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

— Якщо Ви — Юда, то я та осика, — зітхнув пустельник. — Я проник йому в душу й дав розум. Для чого? Невже тільки, щоб загибель його була в стократ болючішою? Навіщо я виховував у ньому розуміння краси й добра? Навіщо зробив із нього поета? Поети так тяжко вмирають, і немає їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні.

— І я вмер... — сказав дракон. — І Ви побачили — зло не від мене.

Пустельник витер долонею мокре обличчя:

— Я казав: не від нього зло... Воно в нас самих.

— Держава спала. Я мусив її розбудити, — аж застогнав князь.

— Але розбудили не державу, а лихі інстинкти... — сказав пустельник. — Це ще добре, як народ на цьому й заспокоїться. А як ні?.. Що буде, коли відчує, що йому замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалося? Що буде, коли він кинеється шукати й інші джерела зла? Чи всі вони будуть справжні?.. Одного дракона на всю державу замало. Де взяти ще стільки драконів, аби кожний із нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки їд, аби мали на кого перекласти провину? Коли народ не має кого проклинати, сили його підпадають. Боже! Пошли нам драконів! Не обділи нікого, навіть юродивого! Навіть нетямущої дитини, бо й вона мусить мати свій турнір!

Вітер скавучав у печері, стогнав і заводив, ніби на похоронах. На скелі з тріскотом повалилася сосна й полетіла враз коміть головою, упала, хруснула важко, і розлетілися скалки навсібіч. Вороняче гніздо відірвалося і покотилося до князя.

— Ось і шапка. Чудова шапка, — засміявся князь і насадив гніздо на голову. — Гей! Чого ви замовкли?! Виговорилися? А що мені тепер робити?.. Поки був дракон, я мав сенс жити. Був світлий обов'язок — знищити змія. Уже тоді мене лякав кінець: ну, знищу, а що далі? Зворотного шляху не було. На вагу поставлено честь держави... До того ж я був не сам. Зі мною був увесь мій народ... Але тепер, коли дракона вбито, я зостався сам... І немає в мене ані ворога, ані друга. І нікому немає до мене діла. Усе розповзлося по норах... А зараз мені холодно... Хо-лод-но! І ніхто мене не зігріє!

День заходив за гори, і на галявину почали сповзатися сутінки, наче половці, припадаючи до землі, і світло відступало перед ними, спорхувало вгору й відлітало в незнану височінь. Озерце пінилося, наче відьомське вариво, виступало з берегів, женучи на всі боки темно-жовті потоки здичавілої води. Скоро вся галявина заклокотіла й затанцювала в шаленій хлюпанніні.

— Нічого, хлопці, — цокотів зубами князь, — переживемо. І не таке переживали.

Вода його оточила й вирувала вже довкола ніг. Князь виліз на могилу й сів поруч пустельника.

— А вам хоч би що, — дивувався, — не м-мерзне-те. Я вже т-теж т-трохи з-зігрівся (...).

Скоро споночіло, скелі потемніли й розчинилися в загуслій темряві, а злива не вщухала, вітер, що дув із печери, лопотів чорними вітрилами дощу,

збиваючи їх у тісну масу й із ляскотом кидаючи поверх потоків, дерева на скелях болісно скрикували, гепалися головами, аж гілля тріщало й обламувалося, каміння котилося згори, з вилясками шубовськало у воду, розцвиркуючи бризки та розганяючи коло хвиль. Вода підняла опалу сосну й понесла її на скелю, сосна гугупнула, аж загуділо, а потім відбилася та ще раз гугупнула, уже гупала безперестанку, і те розмірене гупання скидалося на стукіт велетенського зболілого серця.

Князь відчув, що там, де в його душі була раніше сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою... Усю ніч біснувалася сльота, усю ніч кипіла вода на галявині, мов одна роз'ятрена рана, усю ніч гупало велетенське зболіле серце й розпачливо скрипіли дерева на скелях.

А як та ніч проминула, дощ ущух і зтихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося та осіннє сонце — бліде й змарніле — вистрілило проміння понад світом.

Але князь уже його не бачив...

1. «...Князь із незрозумілої спонуки взяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатися, у розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами» з

- А Настасією
- Б воєводою
- В Лавріном
- Г джурою

2. Події останнього розділу відбуваються

- А узимку
- Б навесні
- В улітку
- Г восени

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Де взяти ще стільки драконів, аби кожний із нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки їд, аби мали на кого перекласти провину?»	А князь Б пустельник В Лаврін Г Грицько Д Настасія
2 «— ...Я зостався сам... І немає в мене ані во-рога, ані друга. І нікому немає до мене діла. Усе розповзлося по норах... А зараз мені хо-лодно...»	
3 «— Карай мене, Господи, я весь перед То-бою, непослушне Твоє створіння, що знева-жило Твою волю. Карай, нехай буду покара-ним, і хай діється воля Твоя!»	
4 «— ...Якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би Вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь ваш задріпаний Люботин! Я проклинаю Вас!»	

4. Яку роль відіграють пейзажі у творі? Проілюструйте свою відповідь прикла-дами з тексту.
5. Який момент у творі кульмінаційний?
6. Кому належать слова: «Поети так тяжко вмирають, і немає їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні»? Як ви розумієте виділені слова?
7. Чому князя тягнуло на могилу дракона Грицька? Як ви розумієте фінальну сцену твору?
8. Пригадайте, що таке *алегорія*. Розкрийте алегоричне значення образів дра-кона Грицька, пустельника й князя.
9. Доведіть, що твір Ю. Винничука «Місце для дракона» за жанром — повість-казка.
10. Чого навчає повість-казка «Місце для дракона»? Чи актуальна вона в наш час?

11. Поміркуйте над запитанням: чи принесло вбивство дракона мир і спокій у князівство? Візьміть участь у дискусії, навівши переконливі аргументи.
12. Прокоментуйте слова: «Коли народ не має кого проклинати, сили його підупадають. Боже! Пошли нам драконів!» Чи згодні ви із цією думкою?

1. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Добро чи зло перемогло в повіс-ті-казці Ю. Винничука «Місце для дракона»?» (обсяг 1 с.).
2. Перегляньте буктрейлер до повісті-казки Ю. Винничука «Місце для драко-на» і створіть свій, аби зацікавити цим твором читачів (за бажанням).

◆ Розгляньте карикатури О. Кохана та виконайте завдання.

- А.** Опишіть зображене.
- Б.** Що висміюють ці карикатури?
- В.** Чи мають вони повчальний характер? Якщо так, то який?

Упродовж століть гумор і сміх були для українців тією силою, яка всіх підтримувала та об'єднувала, завжди супроводжувала наших предків. Історик Д. Яворницький писав: «З природних якостей, властивих справжньому козакові, зазначили про вміння майстерно розповідати, підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому тоні». Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються і дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, які приходили на Січ: Непийпиво, Лупиніс, Загубиколесо, Задержвіст...

Запорозжці вміли посміятися з ворогів, зі смерті, із себе, завжди охоче кепкували з товаришів. І це був сміх вільних людей, бо, як відомо, раби й пригноблені не вельми охочі до сміху.

Ми, нащадки козаків, як і літературні герої твору В. Чемериса «Вітька + Галя, або Півість про перше кохання», успадкували гумор як національну ознаку. У цьому ви переконаєтеся, коли прочитаєте про пригоди Вітьки Горобця, Федька Котигорошка й Галі Козачок. Дружба й перше кохання, вірність і перший поцілунок, дуель і перше побачення — усе це відтворено з тонким гумором.

Отож читайте твір і насолоджуйтеся смішними пригодами ваших ровесників.

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

(1936–2016)

Український письменник, журналіст.

Найвідоміші твори: збірки «Вибори таємного агента», «Як стати щасливим»; романи «Ольвія», «Смерть Атея», «Приречені на щастя».

Валентин Чемерис народився 8 липня 1936 р. в с. *Зайчинцях* Полтавської області. Потім родина переїхала до м. Дніпропетровська (нині м. Дніпро), де майбутній письменник закінчив школу. Саме тут розпочалася творчість митця. Навчався в Літературному інституті імені О. М. Горького (м. Москва). Багато років працював у редакції газети «Літературна Україна».

Свій творчий шлях В. Чемерис розпочав як сатирик-гуморист, хоча в його творчому доробку є історичні твори, багато з яких перекладено іноземними мовами. П. Глазовий назвав його «добрим вигадком і штукарем», адже читати ці твори — це задоволення. Письменник видав багато веселих збірок із гуморесками, пародіями й повістями.

В. Чемерис помер 4 грудня 2016 р. в м. Києві.

Сьогодні ви почнете читати одну з гумористичних повістей письменника. Ви станете свідками подій, що розгортаються в селі Великі Чаплі: дружба й перше кохання, зрада, дуель і перше побачення. Усе це В. Чемерис приправив гумористичним соусом у повісті **«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»**.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

Повість
(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Ех, Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. Якраз отам, де три плакучі верби до самої води схилили свої довгі, гнучкі віти, де колись Вітька потай від рибника витяг на вудку отакезного дзеркального коропа, котрого в нього потім украв кіт Васька...

Умови дуелі:

- 1) Дистанція — 12 кроків.
- 2) Зброя — вогнепальна.
- 3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.
- 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.

Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору й неуважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секундонт. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секундант зневажливо спльовує і по-філософському закінчує: — Усі ми колись помремо!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті й думати про даму свого серця.

— Фе-е-дько-о-о! — рознеслося знову по вулиці. — Та вже каша захолонула!..

— Іду-у-у! — кричить Федько й на ходу тисне Вітьці руку. — До ранку! Нікому ні слова!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми й над ним у жалобі схилятимуться три плакучі верби?.. Ех, ліпше не думати таке проти ночі!.. Та все ж він стає в позу й із пафосом, — а це значить, що на все горло, — декламує, дивлячись на зорі:

В полдневный жар в долине Дагестана
С свинцом в груди лежал недвижим я;
Глубокая еще дымилась рана,
По капле кровь точилась моя...

— Вітько? — чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. — Чого ти ото проти ночі виєш?.. Ану, марш спати!

Робити було нічого, і Вітька понуро поплівся до хати. «Ех, — думав він, — яке безкультур'я! Людина, можна сказати, смерті у вічі дивиться, а їм — чого виєш?»

— Іди молока вип'єш, — зустрічає мати в сінях.

Вітька вагається: пити молоко чи не пити? А раптом це не дозволено перед дуеллю? Шкода, що Федька немає, він усе знає. Та голод бере своє. Вітька жадібно спорожняє кувалду холодного солодкого молока із хлібом і заходить до хати. Батько вже сидить біля печі та латає чоботи. Під вусом у нього мигнула ледь помітна іронічна посмішка й зникла.

«Добре, смійся, — думає Вітька, — побачимо, як ти завтра засмієшся, коли дізнаєшся...»

Після молока Вітьці страшенно хочеться спати, так би оце й упав. Та вчасно згадує наказ секунданта ходити всю ніч по хаті й думати про даму свого серця. Заходжується сонно крокувати з кутка в куток, натикаючись на стільці. Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматися.

— Та чого це ти швендяєш по хаті, як на цвіту прибитий? — кричить батько. — Ось не метеляй і не затуляй мені лампу!..

Заходить мати.

— Вітюньчику! — пильно дивиться на сина. — Що це з тобою? Чого ти такий зачумлений? Може, у тебе живіт закрутив, га? То я зараз піску нагрію та прикладу.

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз:

— Точно, живіт болить. Постривай, я хуленько нагрію...

І Вітька Горобець, мужчина із життєвим стажем у чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться зі зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися в Петра Білого й ніби не йому старший секундент Федько Котигорошко, витерши рукавом під завжди мокрим носом, подасть жахливу команду: «Вогонь!..»

І натисне Вітька на гачок, і вирветься з дула вогонь...

Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатися в Гальку Козачок! Опам'ятайся, Вітько, доки ще надворі ніч і доки в тебе пісок на животі, бо завтра вже буде пізно... Візьми себе в руки, ти ж справжній мужчина, Вітько!..

Ну що з того, що Галька хитро поводи́ла тебе за ніс, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший вогонь, і надала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає від чого, але й відчаюватися та ставати до бар'єра — теж... І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли. Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти? О, у свисті Галька могла заткнути за пояс будь-якого чаплівського хлопця! Пам'ятаєш, якось ви йшли вулицею, а попереду вас дріботів дід Свирид і ніс двох здоровенних оселедців (у клятому сільмазі ніколи немає паперу!), а Галька заклала два пальці в рот і ніби ж легенько свиснула...

А діда Свирида так тіпонуло від того свисту, що оселедці — блись! — і шубовснули в калюжу. Що й казати, здорово вміла свистіти Галька, як була малюю! Це тепер вона соромиться згадувати про те своє вміння, а тоді — ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!..

А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундентом, зробили тоді набігів на баштани й сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь і кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки передрали гороб'ячих і сорочачих гнізд; скільки перекупалися в ставку; скільки переходили в школу, перехапали двійок; скільки билися та скільки мирилися; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча з ганчірок; скільки порвали

штанив і спідниць; скільки позбивали колін і подряпали облич; скільки збудували куренів із лободи; разом перекатали на ковзанах і саночках; скільки переграли у війну, перемокли під дощами, перемерзли зимами; скільки перепадали з дерев, і скільки перечіплялися за машинами, і скільки шофери переперіщили вас шлангами; скільки шкір на вас облізло під сонцем, скільки ви мільйонів слів переказали, перекричали, переторохтіли, а ніколи ти й не думав, що в Гальку Козачок можна закохатися!

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, і такі привабливі, і такі бездонні, що просто диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися та не бачити їх... Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия, важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка й чарівна усмішка, що вона вся струнка, весела та швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції у дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. Сопеш тепер із піском на животі, а що ти завтра робитимеш?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі...

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький, товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисот-

сторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоча часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання та вважав себе в цьому ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо завжди доношував батькові й завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею та рідною матір'ю, що мовчатиму як риба. Тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав з нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

— Хі-і-і! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуро кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узав і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька мовчав, блимаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і, зрештою, чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я візьму її? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірш про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жахнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише, у вогонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою серенаду. О, ми ще втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не блимай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю!

Горобець здивувався:

— Але ж я закоханий, а не ти.

Та на світі білому ще не було такої ситуації, з якої б не зумів викрутитися Федько Котигорошко.

— Ну й що ж? Поети про все пишуть. І навіть про те, чого й самі не знають. А я вже з одним віршем якось упораюся. Аби у вірші-серенаді «серце билосся», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав і благав її покохати тебе.

— Точно! — вигукнув вражений Вітька. — Ти грамотний. Як у душу мені заглянув.

— Дещо знаємо, — підтягнув Федько штани. — Ходімо кудись у холодильник, і я тобі придумаю такий вірш, що Галя сама за тобою бігатиме.

Саме цього й хотілося Вітьці.

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Тут Федько ліг животом на траву, поклав перед собою зошит, сунув у рот олівець і задумався. Вітька не міг спокійно всидіти й, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

— Ну, скоро там?.. — запитав через кілька хвилин. — Чи ти заснув?

— Ти закохався, а хочеш, щоб я миттю про твоє кохання вірш придумав? У кожного поета повинні бути творчі муки.

— Чортів Жучок! — спалахнув Вітька. — Ще й кепкує!.. Пиши, бо я не витримаю...

— Витримаєш, — заперечив Котигорошко. — І раптом проспівав: — Дорогая Галя, я тебе кохаю!

Вітька з несподіванки аж присів.

— Здорово. А головне — точно!

Минуло ще кільканадцять нестерпних хвилин, і врешті Котигорошко прочитав такий вірш:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю!
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься.
В жилах кров вирує
І любов мою нуртує.
Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,

Ти моя навіки,
Я навіки твій!

— Ну, як? — звівся Федько на ноги. — Якби я ще помучився трохи й щоб Галя мені подобалася, то я і не такий вірш склав би.

— Здорово! — радів Вітька. — Тільки чому ти написав, що мені не милі ріки?

— А із чимось же я повинен римувати слово «навіки», — пояснив Федько. — Не бійся, поети часто так роблять. От тільки треба, мабуть, поставити Галине прізвище, щоб не нарватися на якусь іншу Гальку. І в кінці ще додати: як покохаєш мене, то я носитиму тебе на руках.

— Е, ні, — запротестував Вітька. — Я не хочу.

— Бо дурний. Це тільки так говориться. Жінкам дуже подобається, коли обіцяють на руках носити. Ти зобов'язаний їй обіцяти золоті гори, а там що буде.

— Е, ні, — знову запротестував Вітька. — Брехати я не буду. Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок. Як кохає, то хай кохає з десятима копійками.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що я мушу робити із цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. На даному етапі! І діло в шляпі, як казав наш завмаг, коли продав із-під прилавка фетрові капелюхи.

Вітька нічого не міг уторопати:

— Але де співати?

— Та вже ж не біля контори колгоспу чи сільради! — вигукнув Федько. — Ясно, що біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла... І будь здоров! Це ж простіше простого.

— Ти так говориш, ніби сам щовечора тільки те й робиш, що співаєш серенади, — здивувався Вітька.

— Дещо можемо! — гордо сказав Федько. — Та ти не дрейф! Головне — почати... Як ото в опері: а-а-а... Потягнув, а далі воно тебе саме потягне й поведе.

— Куди? — оторопів Вітька.

— Ну... — на мить розгубився Федько, але швидко знайшов вихід, — туди, куди треба.

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмію.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько.

Вітька потуцявся, та нараз, щось згадавши, лягнув друга по плечу:

— Брешу!.. Я можу співати: «Чижик-пижик, де ти був?»

Федько досить авторитетно зауважив:

— З таким репертуаром даму свого серця не завоюєш... Чижик-пижик... Сам ти чижик! Серенаду про любов треба співати, а не про чижики... Ти ж не милостиню просиш, а серце дами своєї завойовуєш!

— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш!

— Та хто ж знав, що ти не тямиш співати! — виправдовувався Федько. — Тобі ведмідь на вухо наступив, а я винен.

— «Знав, знав»!.. — передражнив його Вітька. — Опинився я з твоєю серенадою, як рак на мілкому!

Федько рішуче підсмикнув штани й бадьоро сказав:

— Не падай духом. Щось зараз придумаємо, бо що б там не було, а Галю Козачок треба завойовувати. Покоряти на даному етапі, як каже наш міліціонер. Зрештою, ти ж не в колгоспній художній самодіяльності будеш виступати, а в Галі під вікном. До того ж соловейки в бузку будуть тьохкати — допоможуть. Кажу тобі, не вішай носа, у закоханих, я читав, і серця співають... І потім... Он дядькові Свириду не те що ведмідь на вухо наступив, а слон. А коли вип'є, то так співає, що Грицько Причепи відразу ж за свисток хапається та біжить селом, як на пожежу... А якщо п'яні співають, то закоханим і сам бог велів!

Вітька нервово пересмикнув плечима.

— При чому тут бог, коли я закохався?

Цього Федько не знав. Але відчайдушна рішучість, як завжди, не покидала його.

— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати!

— От здорово! — Вітька на радощах аж обняв Федька, та враз і охолов. — Слухай, Жучку, а сам ти співати вмієш?

— Ну... не вмію, — забурмотів Котигорошко. — Не пробував ще... — І, стукнувши кулаком себе в груди, вигукнув: — Та заради тебе я готовий на все! Навчуся! Не святі горшки ліплять... Що, у мене рота немає? Та я... — Федько не на жарт розійшовся. — Коли хочеш, як Карузо, заспіваю! Авторитетно клянуся сирою землею!

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. — Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро й місячна ніч.

І куди тільки техніка дивиться!..

Перші два завдання Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона висіла, і до слухного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти, або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро... На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» — Федько рішуче запротестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. Балачки безвідповідальні й не хвилюючі! І до того ж ти мусиш покорити її за одним рипом.

— Так уже й із ходу? — засумнівався Вітька.

— А чого ж його довго воловодитися ночами та горло дерти? — щиро здивувався Федько. — Прийшов, проспівав, переміг, як казав хтось із полководців. І готово! А без сомбреро — ні-ні! Треба з'явитися до Галі в усій красі!

Заради тієї краси Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! Тепер таких брилів із житньої соломи ніхто вже у Великих Чаплях не плете, бо в магазині скільки хочеш капронових, та ще й із дірочками, щоб продувало вітерцем...

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю...»

Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю та побіг додому, радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада».

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида.

І, як на гріх, після обіду пішов дощ, та не просто пішов — негода, по всьому, затяглася надовго. Приятелі зустрілися з мокрими чубами й зовсім кепськими настроями. Як же тепер співати, коли й у рот дощу налле!

— Не міг подождати хоч би день, — бурчав Федько на адресу дощу. — Так уже йому приспичило поливати Великі Чаплі! Таку операцію нам зірвав!

Вітька з ненавистю позирав на сльозливі хмари, котрі й не думали розходитися над Великими Чаплями, Федько сердито підсмикував мокрі штани.

— У такий відповідальний момент пішов! Не міг іншого часу вибрати!

Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, і не дощ, а мжичка... Сіє і сіє... І ні кінця їй, ні краю!

— Дідька лисого на такому дощі заспіваєш серенаду, — бурчав Федько.

Вулицею лопотіла зграйка мокрих, забрьоханих хлопчаків. Утікаючи від дощу, вони на всю вулицю виспівували:

Дощику, дощику,
Припусти!
На бабині горщики,
На дідові капусти!

— Ей, ви! — крикнув Федько до хлоп'яків. — Я вам дам: припусти! Тут і так відповідальне побачення зривається через цю юшку.

І на третій день не випогодилося...

А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, і той посилено сопів, уникаючи зустрітися з нею поглядом... Далі — гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски.

А небо й не думало розпогоджуватися, Федько по кілька разів на день переховував бриля та гітару, боячись, щоб хто не зірвав Вітьці відповідальну серенаду, і все бурчав:

— І куди наша техніка дивиться?.. Пора вже давно навчитися керувати дощами. От колись буде... Закохався ти, приміром, у Галю, натискуєш кнопку...

— Де кнопку? — не второпав Вітька.

— Ну... не важливо де, — відмахувався Федько. — Не перебивай! Де треба, там і поставлять кнопку. Так ось, ти натиснеш її, а тебе й питають: «Що треба?» А ти й кажеш: «Так і так... Я сьогодні хочу співати Галі Козачок серенаду, прошу прислати у Великі Чаплі пристойну місячну ніч...» І все. І будь здоров. І є тобі місячна ніч. Бери гітару, сомбреру — і співай.

— Коли то буде, — зітхнув Вітька, — Галя до того часу ще в когось закохаться... Тоді скільки не натискуй кнопку — діла не буде!

— Та-ак... техніка в нас ще відстає, — по-діловому сказав Федько й підсмикнув штани. — Доведеться чекати з моря погоди.

Та нарешті на п'ятий день дощі вгамувалися.

Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Серенада, мовляв, не так бере за серце.

Довелося чекати саме тієї ночі, котра, за підрахунками Федька, повинна була взяти за живе.

Одного вечора вигулькнув молодик. Щоправда, такий собі, маленький, бліденький...

Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

— Підійде!..

Серенада

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею та спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахощами. За тином біліла причілкові стіна, двоє темних вікон мирно позирали на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи... Над селом світився молодик, і від дерев, тинів і хат падали довгі чорні тіні... тиша... тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... ти, Вітько, не клуй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати, — рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай ширше рота.

Вітька тільки хотів розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько, — трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмію, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій загриміли, ніби скаржилися на щось...

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною захищаюся... Та сміливіше, сміливіше рота розкрий на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимося!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю!
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

— Тю, тю! — злякано закричав позаду нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти реवेश, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував ніжніше, але вийшло голосніше.

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері й на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій!

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка це трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душе! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погибіль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Г-гав!

Прожогом кинувся собака й зайшовся таким несамовитим гарчанням, що Вітьку й Федька наче вітром здуло. Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувалися та прислухалися до собачого гавкоту, що здійснюється в селі...

— І треба ж було... — бідкався Федько. — Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!

— Це ти винен! — накинувся на нього Вітька. — Не роздивився як слід... Починай, починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі!

— Що з воза впало, те пропало, — махнув Федько рукою. — Добре, хоч гітари не загубили... Жаль, звичайно, серенади, та, як каже голова колгоспу, на помилках ми всі вчимося. — І, смачно позіхнувши, додав: — Ходімо спати, а завтра щось придумаємо. Кажуть, ранок від вечора мудріший... — І тут його наче струмом ударило: — Стривай, Вітько! Ідея! Для чого нам горло дерти, співаючи серенади, та ще під тином у баби Хіврі? Давай відішлемо поштою вірш у газету, його надрукують — от Галя й дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовилися. (...)

1. Вислів «двічі не вмирати, а раз не минувати» цитує

- А Вітька
- Б Галя
- В Федько
- Г дід Свирид

2. Про своє вміння свистіти соромиться згадувати

- А Федько Котигорошко
- Б Вітька Горобець
- В Галя Козачок
- Г Петро Білий

3. Установіть відповідність.

Предмет	Власник (власниця)
1 бріль	А Федько Котигорошко
2 гітара	Б Вітька Горобець
3 кабакова каша	В сестра Федька
	Г дід Свирид

4. Чим захоплювався Федько Котигорошко, що аж «йшов мороз по спині»? Чи допомагає це захоплення йому в житті?
5. Чому Вітька відкрив «свою наболілу душу» саме Федькові Котигорошко? Чи обов'язково це робити? Невже важко в собі тримати такі почуття?
6. Прочитайте уривок про дружбу Галі, Вітьки та Федька, починаючи зі слів: «А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани й сади...» Чи свідчить цей уривок про те, що ці підлітки — справжні друзі?
7. В. Чемерис широко використовує в повісті фразеологізми на зразок: *заткнути за пояс, як на цвіту прибитий, тримати язик за зубами*. Яку роль ці стійкі сполуки відіграють у творі?
8. Чому ідея із серенадою провалилася? Невже в наш час романтика вже не в моді?
9. Сучасні підлітки можуть скористатися можливостями мобільного зв'язку й мережі «Інтернет», аби запросити дівчину на побачення та навіть освідчитися їй у коханні. Який спосіб розвитку стосунків вам видається кращим, ефективнішим — цифрові технології чи живе спілкування?
10. Який момент твору вам найбільше сподобався? За допомогою яких засобів автор створює комічні ефекти?

11. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 205. Наскільки вдало, на вашу думку, зроблено ілюстрацію? Словесно «домалюйте» деталі.
12. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки та Федька, у якій вони обговорюють план із серенадою.

1. Випишіть у зошит портретні характеристики Вітьки Горобця, Федька Котигорошка й Галі Козачок.
2. Прочитайте до кінця першу частину повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

Київська газета не надрукувала вірша про любов до Галі, оскільки країну зараз цікавлять інші теми, наприклад боротьба з довгоносиками, які точать урожай... Від Федька Галя випадково дізналася, що Вітька в неї закоханий. Потім Федько з Горобцем склали записку із запрошенням на побачення. Галя просить Федька, аби той передав товаришу, щоб він сьогодні о п'ятій годині «наніс візит»...

На Голгофу!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, у руки. Усі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, інші пізніше, одні сміливо, інші — ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в інших

тягнуться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий хлопчику! Що вдієш, уся чоловіча половина роду людського приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися та губитися! Звичайно, тут ще бабуся на двоє ворила, не знаєш, що тебе чекає — чи Голгофа із хрестом, чи Едем із райськими садами...

Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, у цю гамлетівську для тебе хвилину — «бути чи не бути» — за тобою покірно котиться вірний Федько.

Він також намагається підняти твій настрій.

— Ві-і-тько, ну хіба так можна? — докоряє він, ідучи слідом. — У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті спіймали. А ти ж несеш візит дамі свого серця!..

— Вертайся! — не обертаючись, каже Вітька. — Далі я сам піду. Що буде, те й буде.

— Та я ще хоч трішечки...

— Кажу, вертайся!..

— Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся із щитом або на щиті!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками й, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: «Ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою Голгофу чи у свій Едем!.. — І у Федька аж похололо всередині. — Яка тільки доля нещасна в мужчин, — сумно думає він. — І чого дівчата не йдуть до нас самі?..»

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки та звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала, як недоречно каркають усі ворони на світі.

Вулиця довга, пряма, і там, у кінці, Галя хата з голубими півниками на причілку. Вітька притищує ходу, щоб хоч трохи відтягти вирішальну хвилину, як раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому назустріч.

Ні, немає вже назад шляху, тільки вперед!

Хата з голубими півниками наближається дедалі швидше. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже пливають різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивися, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

— О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється від дівочої усмішки.

— Добривечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте та які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююся. Свіжим повітрям дихаю.

— А я і не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу й так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дво-рі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку й усе ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

— Яка сьогодні гарна була погода, — нарешті каже він.

— Авжеж, гарна, — згоджується дівчина. — Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь пошепки питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надібує традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху й ще чогось невловимого, від чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом — і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. О сліпець!.. О великий сліпець!.. І добре, що хоч учасно прозрів!

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скося дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруге зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

— Ти, мабуть, удавився? — сполошилася Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині.

І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірничі, полетів немов у космічну глибину. — Галю...

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю... Я... — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюнчику.

Так і сказала: «Вітюнчику». Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долями вихлюпати! Вітька хапає відро та мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюнчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровою бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюнчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, із жалем подумав, чого було не запросити на таке randevu й Федька. І тільки подумав, а Федько вже з-за воріт виглядає та пошепки запитує:

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили й вилили ще п'ятнадцять відер води.

— Я і не підозрював, що кохання таке важке, — зігхав Федько, тягнучи двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір упурхнула Галя та весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на randevu, я буду рада-радісінка!..

Федько скося поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федьку, та не хлюпайся!..»

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки й спостерігати збоку, доки Галя впорається із цим нежіночим ділом?

— Спасибі тобі, Вітюнчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там від радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла й, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою та двома клинами в руках.

— Як ти здогадався взяти? — здивувався Вітька.

— Бачив учора, що в неї дрова не рубані, — коротко відповів той.

Робота закипіла. Вітька наколював чурбаки, ставив клин, і хлопці по черзі гупали кувалдою так, що чурбаки із дзвоном розліталися по всьому дворищу.

— Га-ах! — кричав Федько, опускаючи кувалду. — Кохання — штука серйозна!

— Ге-ех! — підтримував його Вітька. — Учися, колись і тобі доведеться. Ніде ти не дінешся!

Ось тут і сталося...

Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клин. Удар затягувався.

— Та бий! Чи ти заснув? — крикнув Вітька. Удару не було.

Вітька звів голову та здивовано кліпнув очима. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Спершу не повірив власним очам. Городом ішла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда й боягуз, хвалько та брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно всміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами та не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури та відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу. І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

— О зміюко лукавая!!! — нарешті повернув язиком у пересохлому роті.

Від його голосу і Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Проте ще якусь мить тримав руки над головою, а потім повільно опустив їх. Повернувшись до Вітьки посіріле обличчя:

— Ба-бачив?.. — запитав заїкаючись. — Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру в руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим... За-закривай кра-крамничку та буд-демо змоту-у-ватися зві-звідси...

— У-у-у, змія!!! — важко дихав побілілий Вітька. — Отак зрадити? Отак обманути? Отак круг пальця обвести? Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

А Федько вже отямився та стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітько, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може ще й не таке трапитися, бо жінки на все здатні.

Федько знову був Федьком: флегматичним, спокійним, добродушним і вайлуватим. Підхопив кувалду та клини, ще раз глянув на город.

— Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив із двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення та першу зраду.

— Це ще пхі! — філософствував Федько, несучи кувалду й клини. — Он у дядька Гаврила було вже троє дітей, як він застав свою Мелашку біля стіжка з кіномеханіком... ото була історія! Кіномеханік рачки поліз від того стіжка й цілий місяць кіна не крутив... то що й говорити. А згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок...

Що мав на увазі Федько Котигорошко, згадуючи козака Чаплю, ми зараз повідаємо. Кажуть, що на місці нинішніх Чапель був колись хутір запорозького козака Данила. Добрий був козак Данило: не боявся ні меча, ні дикого коня, ні косоокого яничара! І не знав би й горя веселий козак Данило, якби не його осоружний ніс, довгий і гострий, наче дзьоб. Хто наділив козака таким недотепним носом, ніхто не знав, а тільки прозвали Данила через той ніс Чаплею. Спершу хоробрий козак Чапля не горював ні від носа, ні від прізвиська. Коли він налітав із Сагайдачним на Кафу громити яничар, то довгий і недоречний ніс аж ніяк йому не заважав. Та й самі яничари звертали увагу лише на його шаблюку.

І все було б добре, якби Чапля, на свою біду, не закохався в дочку шинкарки, красуню Оксану. Сунувся хоробрий козак Чапля до красуні, а та в крик:

— Ой леле!.. Такий ніс на свято ріс, а ти його, козаче, у будень носиш!

Чапля погорював трохи, визнав за краще вдарити з тилу й атакувати шинкарку, щоб з її допомогою вкоськати непокірну Оксану. Але виявилось, що штурмувати Кафу було легше. Правда, шинкарка спершу мовби й не заперечувала проти сватання Чаплі, а лише сказала:

— Ніби й не поганий ти козак, Даниле, і хутір добрий маєш з усією живністю, а хто тебе знає, що в тебе на мислі. Поживемо — побачимо, що ти за їден, а тоді вже й віддам Оксану.

Повеселілий Чапля захотів показати себе з усіх боків. Знав, що шинкарка понад усе цінувала тих козаків, котрі днювали й ночували в її шинку. Отож Чапля і занадився в шинок. І що більше він пив із приятелями й більші компанії із собою водив, то привітнішою до нього ставала шинкарка. І коли за літо Чапля завоював її симпатії, то виявилось, що свататися до Оксани вже не було рації: хутір поплив за борги прямисінько шинкарці в руки. І назвала вона той хутір Чаплі, на згадку про довгоносого невдачу, і віддала його своїй Оксані в придане, коли та одружувалася з молодим сотником...

— Он як воно, Вітько, було! — торохтів дорогою Федько. — Хутір пропав за цю любов, козака жінки вкрутили! А ми ж тільки дрова рубали їй, і вкрутити нас, самокритично кажучи, нічого не коштувало! Ех, нещасливе наше село на кохання із самого початку.

— Уб'ю! — раптом стис Вітька кулаки.

— Кого? — повернувся до нього Федько. — Коли Галю, то дарма. Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Петро й води не носив,

і дров не рубав, а, бач, одразу ж у город! А ми кувалдами гепали. Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі й у двір заходити. Може, ще й удасться його відігнати. Бо жінки, як казав дядько Гаврило, визнають того, хто їх укрутить.

— Я готовий! — сказав Вітька, засукуючи рукави. — Я йому покажу Галю! Він мене запам'ятає!

— Підожди, не гарячися, тут треба добре обміркувати. Можна Петра застукати в темному місці й...

— Я не злодій, щоб кидатися на нього вночі, — перебив його Вітька. — Якщо битися, то вдень і по-чесному. Що козак Чапля зробив своєму супернику-сотнику?

— А що? — здвигнув Федько плечима. — Не цілувався ж. На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

— Оце по-чесному й по-козацькому! — загорівся Вітька. — Я теж Петра викличу на герць.

— Тобто на дуель? — задумався Федько. — Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила. Оце буде по-благородному. А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

— А зброя де?

— Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю в Пушкіна про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

От вам і все!

...А в автора опустилися руки. Усе!

Автор чесно виконав свій обов'язок і, як умів, розповів про те, як перше кохання Віті Горобця привело його, Вітю Горобця, до першої і, думаємо, останньої дуелі.

Пора вставати, Вітю. Твій час настав.

А ти все ще спиш із гарячим піском на животі, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років.

Ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і...

І сниться тобі похоронна процесія, і духовий колгоспний оркестр, спалахуючи проти сонця міддю, грає траурний марш... Усе село проводить тебе, Вітю Горобця, в останню твою путь!

Плаче за труною Галя, побивається: «Ой, на кого ж ти, мовляв, мене покидаєш?..»

«Не знаю», — гірко думає Вітя та кріпиться з останніх сил, щоб і собі не розплакатися. Не гоже покійнику на своїх похоронах плакати.

Усі плачуть... Федя плаче й навіть Грицько Причепка на даному етапі рукавом сльози витирає.

А голова колгоспу, схилившись над тобою, сумно каже:

— Шановний товаришу Горобець! Радимо Вам спати спокійно й вивчати в сні класиків!

І тебе опускають у яму.

— Н-не-е хо-о-очу-у-у!!! — зненацька кричиш ти.

— То вставай, як не хочеш! Чого ти репетуєш, як тітка Марфа, коли в неї гроші на базарі витягли, — хтось каже голосом Федька Котигорошка. — А потім вона прийшла додому й знайшла гроші в себе під подушкою, у панчосі...

— Е-е... Г-га-а?! — Вітька закричав і схопився. — Що?

— Чого ти як самашедший кричиш? — Федько аж відскочив. — Уставай, пора вже...

— Що?.. Га?.. — важко дихав Вітька. — Мене вже вбили?

— Ще ні, — утішає Федько й, підтягнувши штани, оптимістично закінчує, — але можуть... У тебе все, як кажуть, ще попереду... отож протри очі й ходімо на поле бою. — Подумавши, радить: — Коли будеш через поріг переступати, високо піднімай ноги, щоб, бува, не спіткнувся... Є така прикмета: хто спіткнеться перед дуеллю, того неодмінно вгепують!

Вітька не хоче, щоб його вгепали, тому, високо піднімаючи ноги, старанно переступає через поріг і жмуриться від ласкавого вранішнього сонця.

— Який гарний ранок, — зітхає він.

— Як завжди перед смертю... — по-філософському каже Федько. — Трохи не забув... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вішай і йди з гордо піднятою головою. Коли раптом що... ну, вгепують тебе, усі будуть казати, що він ішов із гордо піднятою головою у свою останню, так сказати, путь!

І вони пішли. На поле бою.

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою, Федько Котигорошко, підтримуючи в пазусі самопал, котиться за ним слідом і важко зітхає. Вітька на ходу роздивляється село й теж зітхає. Гарне ж яке рідне село! Усе в яворах. А на левадах — верби. Сади вишневі, яблуневі всюди... Сорока десь безтурботно скрекоче, граки галасують... то там, то тут поважні, солідні лелеки на хатах стоять і гречно, з гідністю на світ білий дивляться... Надивляється Вітька, може, більше він і не побачить уже Великих Чапель?

Федько позаду нього шморгає носом.

— Ти чого? — не обертаючись, питає Вітька.

— Жа-жалко... — пхикає Федько. — А раптом тебе вгепує Петько? Він такий, що на все здатний.

— Будь мужчиною, — радить Вітька. — Якщо й загину, так на полі бою, як і подобає справжнім мужчинам!

— Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці, — Федько витирає сльози й умить стає по-діловому зібраним. — Значить, так... Давай швидше, бо Петька ще подумає, що ми злякалися...

Друзі надають ходу.

— Ех, і буде ж зараз стрілянина! — Федько аж руки від задоволення потер, радий, що така важлива подія, як дуель, не обійдеться без його, Фединої, участі. — Недарма ж я всю ніч самопала готував! — Сплювує та авторитетно заявляє: — Баб-бахне, будь здоров! Або Петьку, або тобі добряче перепаде!.. Поживемо, як кажуть, побачимо.

Вітька без особливого ентузіазму додає:

— Поживемо — побачимо, кого бабахне.

Дуель

25 липня 1964 року. Сьома година ранку.

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі.

Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка й стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка. Цього разу агресії на їхні гнізда ніби ніхто не замишляє.

— Увага! — урочисто вигукує Федько й рвучко підсмикує штани. — Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петрові Білому зробить Вітька Горобець...

— Ти не заговорюйся! — перебиває Вітька свого секунданта. — Він для мене не суперник. Він просто нечесна людина, і все!

— Ще б пак! — закопилює Петро товсту рожеву губу й презирливо спльовує. — Наче я винуватий, що ти гепав кувалдою!

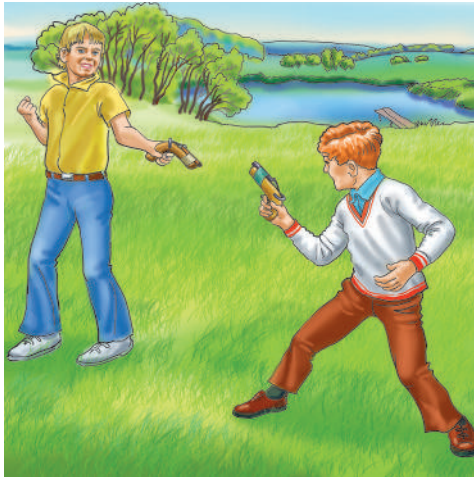
— Замовкни! — потрясає Вітька самопалом і від ненависті аж танцює. — Ти зараз одержиш усе, що хотів!..

— Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, — заспокоює старший секундант. — Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

— Пішов ти до чорта зі своїм мирінням! — вигукує Вітька. — Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться від Галі!

— Ніколи у світі! — чвиркає Петро й береться руками в боки.

— Не забувай, що я перший стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

Секунданти роздали супротивникам по коробці сірників.

— Дуелянти-и-и! — на високій ноті затяг Федько. — До бою приготуйтеся! Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить — і...

— Юрку! — звернувся Федько до Петрового секунданта. — Ану, відійди подалі від Петра, щоб, бува, і тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, і пішов у секунданти тому, що був винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було.

— Такий прудкий довго житиме, — похитав головою Федько.

— Стійте! — раптом закричав Петро й теж почав зеленіти. — А хіба ви на-наспра-а-вді?.. Хі-хіба це не гра?

— А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? — пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. — Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

— Вогонь! — крикнув Федько й, упавши на землю, обхопив голову руками. Че-е-ерк!..

Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу. Ще секунда — спалахне запал і тоді...

Вітька звів голову, глянув на Петра й... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі куряви точнісінько так, як писав колись Лермонтов:

Гарун бежал быстрее лани,
Быстрее, чем заяц от орла,
Бежал он в страхе с поля брани...

— Боягуз! — застогнав Вітька й у ту ж секунду відчув, як його руку із силою рвонуло вгору... Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем ударив Вітьці в обличчя. Щось із силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний від пороху самопал лежав долі й усе ще димів. Гостро пахтіло порохом.

Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув — і до ніг випав почорнілий від пороху зуб...

— На який чорт здалася така дуель? — здвигнув він плечима. — Усі повтікали, а я собі зуб вигатив.

— Уже? — схопився з піску Федько. — Тобі голову не відірвало? Ану, покажи... ой-ой, який же ти чорнющий, як у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову й, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

— Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

— Чому самопал розірвало? — накинувся Вітька на свого секунданта.

— Н-не знаю, — почервонів Федько. — Просто так...

— Не бреш! Ти насипав пороху більше, ніж треба.

— Ну, дві мірки всипав, — похнюпився Федько. — Я хотів, щоб ти переміг. А воно...

— А воно так нечесно, — спльовував Вітька й порох, і кров. — Могло ж усі зуби повибивати.

— А де ж Петро? — озирнувся Федько. — Уже в раю?

— Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвалько заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

— Але ж ми бачили їх разом? — розгублено кліпав Федько.

— Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! — азартно доводив Вітька й відчував, що від цього йому трохи легше.

— Вітько!!! — жахнувся Федько. — Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепка, котрий мав вуличне прізвисько Даний Етап, і немилосердно свистів. Цього вже не було передбачено умовами дуелі.

— Федьку!.. Бігом! Щоб твоєї і ноги тут не було!

— А ти?

— Мені однаково...

— Я теж не тікатиму. Це неблагогородно...

Проте прожогом кинувся на другий край ставка, де були густі зарослі молодого вербняка.

— Стій!!! — загаласував Причепка. — Стій на даному етапі, бо стрілятиму!..

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька повільно побіг у протилежний бік, перечебився, упав. Доки він зводився, підбіг захеканий Причепка й схопив його за руку.

— Та не свистить так дуже, — набурмосився Вітька, — бо мені аж у п'яти шпигає.

— Я ось тебе свисну по потилиці! — важко хекав Причепка. — Що це твориться?.. До чого ми... дожилися... на даному етапі?.. У Чаплях дуель. Заборонена ще при царю дуель! Через якесь... дівчисько... Два дурні, не досягши паспортного віку!..

— А Ви не смійте згадувати Галю! — найжачився Вітька. — З мене питаєте, я головний зачинщик!

— Спитаємо, голубе, питаємо! — запевнив Причепка. — Подумати тільки! Вони стрілялися! І де? У Чаплях! На моїй дільниці, де навіть самогонників немає! Та це ж на даному етапі добре, що зубом відбувся. А коли б голову... відірвало? Як я мав би реагувати? На даному етапі? Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий наочний доказ? Дивіться, мовляв, до чого Причепка дослужився. За двадцять років! Бездоганної служби! У лавах міліції! На даному етапі!

— Ну, ведіть уже, чи що, — буркнув Вітька. — Бо мені набридло вже стояти... на даному етапі.

— Постоїш, не до молоді тебе конвоюватиму. Значить, так. Ти арештований. За користування забороненою дуеллю. Мусиш іти рівно на даному етапі. Крок уліво, крок управо — вважається втечею. У такому випадку я змушений буду застосувати зброю. Ясно? — і Причепка красномовно лягнув себе по кобурі.

- Ясно, — похнюпився Вітька.
- Кроком руш, дуелянте!..

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими шпугами, розчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку солому, присів, задоволено простягнувши ноги. Від пострілу й арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і, що найгірше, — настрої був нікудишній.

«Ось і скінчилося моє кохання, — з гіркотою думав Вітька. — Тепер запруть мене в тюрму — і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли й упустили... Петра Білого. Вітьчин суперник стояв і безпорадно кліпав очима, звикаючи до темряви.

- Що, і тебе спіймали? — озвався Вітька.
- Я сам прийшов.
- Ти ж і боягуз!.. Аж противно...
- Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель і стріляв ти...
- А чого ж ти погодився?
- Так я думав, що це гра якась.
- Було б не лізти до чужої дівчини.
- Та я Гальки й бачити не хочу!
- Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? — схопився Вітька із стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив.
- Полов...
- Що-що?
- Кажу, що полов кукурудзу, — витирав сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...
- Вітька від несподіванки впав на солому й розреготався на весь сарай:
- Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..
- А ти дрова рубав.
- Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! От Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не треба. І виполов?
- Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому».
- Ну, я і пішов.
- Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер...

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причепа. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

— Ну, як справи, дуелянти, на даному етапі? — весело запитав він, оглядаючи хлопців. — Я бачу, один уже сміється. Це добре. Хоча гріхи ваші тяжкі... Ну й спека сьогодні... Ху!..

Причепу розстебнув пояс із кобурою і поклав її біля стільця, потім скинув сорочку та повісив на цвях. Залишився в майці, полегшено зітхнув:

— У-уф-ф-ф! Аж легше стало. Ну й клята спека. А тут ще й ви, дуелянти. Розмордувало вас на даному етапі, у таку спеку!

Причепу (у майці зовсім не схожий на грізного міліціонера) пошкріб волохаті груди, позіхнув, зручно вмовстився на стільці.

— Ось що, шановні. Приконвоював я вас на даному етапі не для того, щоб у жмурки з вами в оцьому сараї гратися. Хоча й спека, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему «Що таке єсть заборонена законом дуель, що таке єсть кохання та що таке єсть дурні». Регламент на даному етапі дві години. Для виступу в дебатах — 15 хвилин. Заперечень не буде?

— Не буде, — пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причепу. — На виступ у дебатах можна вже записуватися?

— Грицьку Семеновичу? — пролунало знадвору. — Вас можна?

— Не дадуть на даному етапі й лекцію прочитати, — звівся Причепу. — А ви готуйтеся до бурних дебатів. — І вийшов, щільно причинивши за собою двері.

Вітька неухважно глянув услід Причепі й від несподіванки аж свиснув... Біля стільця лежав пояс із кобурою...

У Вітьки ростуть крила

Одним стрибком Вітька опинився біля стільця і тремтячими руками схопив кобуру.

— Значить, так, — звернувся він до посірілого Петра. — Я зараз прочитаю Причепі лекцію на тему «Що таке зброя та як нею користуються». Витягну револьвер, зводжу курок і стаю біля дверей. Причепу, нічого не підозрюючи, відкриває і...

— Стрілятимеш? — аж позеленів Петро й почав гикати: — И-ик!..

— Та слухай, боязлива твоя душе! Я вискакую і наставляю на Причепу револьвер: «Стій! Руки вгору!» Даний Етап їх піднімає... Я йому кричу: «Кроком руш до сараю! Крок уліво, крок управо — вважається втечею, і я змушений буду застосувати зброю...»

Петро тихо охнув і, немилосердно гикаючи, поповз до соломи й став поспішно зариватися.

— Ех, ти! — сплюнув Вітька й рішуче розстебнув кобуру.

І — відсахнувся. Якби з кобури із сичанням виповзла гадюка, Вітька так не розгубився б, як розгубився, побачивши в грізній кобурі грізного сержанта Причепи... кусень хліба та два помідори. Достиглі, соковиті помідори книші. Вітька нічого не міг утямити. Як? У кобурі кусень хліба з помідорами? Та що ж це, зрештою, — кобура для револьвера чи господарська сумка?

— Н-н-ну, що та-там? — з-під соломи озвався Петро. — И-и-ик!..

— Нічого, — спокійно озвався Вітька. — Револьвер, виявляється, дуже смачний, особливо з помідором.

Петро недовіжливо виглянув із соломи.

— Вилазь уже, дам і тобі.

Вітька розділив порівну хліб, помідори й мовчки протягнув Петрові. Невдалі дуелянти в одну хвилину впоралися із хлібом, і Вітька лише сумно зітхнув:

— Шкода, що в нього така мала кобура.

Зненацька за глухою стіною сараю почувся сердитий крик Причепи й розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло.

Вітька здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причепка ввів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози й шморгав носом.

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причепка, — яких ти хотів на даному етапі виручити за допомогою підкопу! Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федьку, на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих та як вони розцінюються згідно з карним кодексом». Ич, який, сарай підкопувать!.. Я тебе підкопаю на даному етапі!

— А нащо ж Ви заперли Вітьку? — насупився Федько й на всяк випадок сховався за Вітьчину спину. — Я прокопав би дірку, якби Вас не понесло за сарай... Так, ніби іншого місця для цього немає...

— Ти мені ще будеш указувать, куди мені бігати на даному етапі? — посварився Причепка, і тут його погляд упав на розстебнуту кобуру. — Хлопці, хто лазив... до кобури?.. Де ви поділи...

— Ми ваш «револьвер» з'їли, — пирхнув Вітька. — Шкода, що мала кобура... На даному етапі.

— Отакої!.. — розгубився Причепка. — А що ж я обідатиму?

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сараю. На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюньчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, упали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки.

— Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! — не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. — Ой, та який же ти замурзаний, дуелянтику мій!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, умиєшся, дурненький Вітюньчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сараю. Причепка, Федько та Петро мовчки переглянулися.

— Лекція відміняється, — першим порушив мовчанку Причепа. — На даному етапі прибув новий лектор...

Федько встав і, повертаючись до Петра, сказав:

— Отаке воно життя!.. Хто за дівчатами не стріляє, той і не виграє... Ну, Петре, зроби на даному етапі дяді міліціонеру ручкою і біжи додому.

І, підсмикнувши штани, Федько покотився із сараю, не забувши прихопити із собою свою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь-валун, підпер голову руками й зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щebetала йому, сміялася і хлюпала на Вітьку чистою холодною водою.

Вітька радісно вмивався та відчував, як від тієї чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною ростуть крила, може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але росли ті крила, від яких людина ставала крилатою. (...)

1. Галя називала Вітьку

- А** орлом
- Б** сонцем
- В** Жучком
- Г** вороном

2. «Флегматичний, спокійний, добродушний і вайлуватий» — характеристики

- А** Петра Білого
- Б** Вітьки Горобця
- В** міліціонера Причепи
- Г** Федька Котигорошка

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 «— Ми ваш “револьвер” з’їли. Шкода, що ма-ла кобура... На даному етапі».	А Галя Козачок
2 «— Для тебе... на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему “Що таке підкопи з метою звільнення арештованих...”»	Б Петро Білий
3 «— Виполов. Вона прийшла й каже: “Дякую. Тепер ти можеш іти додому”. Ну, я і пішов».	В Вітька Горобець
4 «— Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися».	Г Причепа
	Д Федько Котигорошко

4. Перечитайте діалог Вітьки з Галею на початку першого побачення. Із чого видно, що впевненіше відчувається Галя? Зачитайте рядки, у яких дівчина іронізує.
5. Навіщо Вітька під час побачення зітхав? Чи зрозумів він, що це була помилка?

6. Яке завдання Галя дала Вітьці? Чи повинна це робити дівчина під час першого побачення?
7. Опишіть стан Вітьки та Федька, коли вони побачили Галю з Петром Білим. Що ви відчували в цей момент?
8. Як вчинив Вітька, коли побачив Галю з Петром? Що б ви зробили на його місці?
9. Як вирішив помститися Вітька Петрові Білому? Чи розумно це?
10. До кого виявляє симпатію Галя — до Вітьки чи Петра? Проілюструйте свою думку конкретним прикладом із твору.

11. Якби вам довелося ілюструвати одну зі сцен повісті, то яку ви вибрали б? Чому саме цей епізод?
12. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки з Петром Білим і міліціонером Причепюю.

1. Прочитайте до кінця повість В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».
2. Випишіть у зошит фразеологізми, які є засобами творення комічного.

ЧАСТИНА ДРУГА. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Скільки буде двічі по два?

Ручний годинник у Вітьки Горобця, звісно, ще не водився. Біжачи на побачення, він за порадою Котигорошка прихопив хатній будильник. І хоча він був дещо завеликий — кишень відстовбурчувалася, — але, як гаряче запевняв Котигорошко, це суцця дрібниця. Головне, що Вітька завжди скаже точний час, коли про те раптом запитає Галя Козачок.

А поки що будильником користується сам Горобець: раз по раз заклопотано зиркає на нього. Сьома година... П'ятнадцять хвилин на восьму... Галі не видно. Невже не прийде? Але ж обіцяла. І начебто з радістю. Чи, може, тільки так здалося?.. Вітька все кружляє і кружляє між вербами. На ньому нові (сині в смужечку) штани й жовті рипучі черевики. Рукава білої сорочки по-парубочому закачані по лікті. На голові — «бокс» (таки домучив клятий Левонтій!), білявий чубчик непокірно стовбурчиться.

Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Ну, звичайно, не смертельно, а так, у міру, щоб Вітька міг себе як слід показати. Приміром, сікається до дівчини злющий собака. Вітька відважно йде на того злюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку. Та Галю всі чаплівські собаки знають як облуплену, бо в кожний двір пошту розносять!

Горобець підбирає небезпеку більш серйозну. Хлопцеві так хочеться втнути щось героїчне, щось таке лицарське. Безперечно, на очах у дівчини. Щоб побачила, який він сміливий і відважний. От якби на леваду вискочив лев... О!.. Лев — підходящий об'єкт для Вітьчиного лицарства. Кинувся б тоді хлопець на царя звірів, мов той витязь у тигровій шкурі... Або на леваду ви-

бігає чорна пантера. Або ведмідь, наприклад. Чи, на гірший випадок, снігова людина... А що?

За хвилину на мирній леваді клекотіли жахливі битви. На Галю зграями кидалися леви, підступно повзли чорні пантери, рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кощеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголові гідри; на беззахисну дівочу голову обрушувалися урагани й тайфуни, під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідною, з ножами в зубах повзли ще й пірати!

Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках... Виносив трохи злякану, але цілу-цілісіньку.

— Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся та застиг. У вухах ще ревіло побоїще, перед очима маячили леви, тигри, пантери, кощеї, пірати, слони, і він ледве розгледів за ними Галю. Вона підходила до нього, струнка й висока, у білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

— Здрастуй, Галю, — опам'ятався нарешті хлопець.

— Пробач, я трішки затрималася. Заледве встигла рознести сьогоднішню пошту. Стільки листів і газет!..

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти.

— Кажуть, дощ буде... — нарешті видавив із себе хлопець і тут же покартав себе: «Теля! Не міг нічого кращого придумати. Теж мені бюро погоди. І квітів не здогадався принести. Осел! Справжнісінький осел!»

Дівчина ледь помітно усміхнулася, промовчала. З її тонких, рухливих пальців сипалися на біле плаття червоні пелюстки півоній...

Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?.. Щоправда, Галя — дівчина не з лякливих. Сам Причепка колись потиснув її руку й подякував за відвагу. Він тоді їхав велосипедом мимо колгоспної ферми, звідти вискочив бугай Кордебалет. Бугай задрав хвоста, роги до землі та як зареве й навперейми... Звісно, Причепці нічого не залишилося, як тільки кинути велосипед та оперативно видряпатися на телефонний стовп. Правда, як він ухитрився без кігтів зафурчати аж до самих фарфорових чашечок, навіть сам начальник райміліції не знає.

Коли Галя з'явилася на вулиці, Причепка вже сидів на стовпі й так оглушливо звідти свистів, що аж дроти гули. А Кордебалет у відповідь люто ревів і все бив лобом у стовп, розгойдуючи його разом із Причепкою. Проте відважний міліціонер не здрейфив, а продовжував немилосердно свистіти, як він згодом казав, — «для підтримки порядку».

— Як тобі не соромно дяю на стовп заганяти! — з докором підійшла Галя до бугая. — Ану, геть звідси, бо дядя Причепка всі чашечки поскручує. Кому сказала?.. Як візьму хлудину, то знатимеш мене!..

На превеликий подив Причепи, Кордебалет скорився. Востаннє вдарив об стовп і понуро пішов до ферми, а його вигляд так і говорив: «Ех, завжди ці жінки лізуть не у свої справи».

Миття зсунувшись на землю, Причепи обтрусився, сховав у нагрудну кишеню свисток, поправив кобуру, міцно потиснув Галі руку й сказав:

— Ось так повинне наше населення допомагати працівникам міліції в повсякденній роботі!

Отака була Галя.

А зараз їй ніяка небезпека не загрожувала. Навколо було мирно й буденно. Жінки вистелили на леваді полотно, галасували, ганяючи м'яча, діти, а над селом займалися вечірні дими. Пахло миром, вечоровим спокоєм, затишком. Сонце втомлено котилося до горизонту. Ні, не передбачалося небезпеки. Не везло Вітьці Горобцю, не везло...

— Вітю! — раптом озвалася дівчина тоненьким голоском. — А скільки буде двічі по два?

Вітька від здивування трохи не спіткнувся.

— Двічі по два? — кліпав білявими віями, і його голубі очі аж потемніли від подиву. — Та чотири. Чого це ти питаєш про це?

— Щоб почути твій голосок, — відповіла дівчина та й затулила сміхотливі вологі губи пломенючими півоніями...

І везе ж ото людям!

Коли зайшли до клубу, докручували добру половину фільму. Довго в пільмі шукали вільного місця. Вітька, водячи Галю за руку, волів, щоб те місце не скоро віднайшлося. На екрані щось тріщало, ревлло, стріляло й кричало, а Вітька все водив і водив за собою Галю, міцно стискаючи маленьку руку. Його штовхали: «Куди прешся на голови?!» А хлопець нічого не бачив і не чув, тягаючи за собою покірну дівчину, доки їх силоміць не посадили.

Аж тоді передихнув і глянув на екран. Безстрашний лицар, молодий і дужий, ефектним випадом шпаги проколював бородатого жахливого пірата. Потім він спустився в трюм і невдовзі виніс на палубу юну красуню принцесу, полонянку морських розбійників.

Ніжно голубіло море, тріпотіли білі паруси, поволеньки танув у голубизні порохований дим. Навколо валялися порубані пірати, а юна принцеса ніжно обнімала за шию хороброго лицаря та дивилася на нього, як віруючий дивиться на божий лик: захоплено й віддано.

«І везе ж ото людям!.. — мучився Вітька, заздрячи кінолицарю. — А тут ні одного тобі пірата, немов крізь землю провалилися...»

Губи лицаря-визволителя жадібно потяглися до трепетних уст принцеси. Ось-ось вони мали злитися в довгому щасливому поцілунку. Галя соромливо опустила голову, ніяково зиркнула на екран із-під пухнастих вій: і хотілося дивитися, і соромилася...

Уся зала припинила в очікуванні того поцілунку.

І раптом у Вітьчиній кишені голосно задеренчав будильник.

— Цить!.. — зашипів зняковілий хлопець і поспіхом стис спітнілою рукою кишеню, немов хотів заткнути будильнику невчасно розкритого рота. Але той, дригаючись у руці, усе деренчав і деренчав, ніби хто проколював його шпагою.

Поцілунок був зірваний. Натомість, певно, від голосного деренькотіння, на екрані заворушився один із недобитих розбійників...

У залі знявся репет обурення:

— Хто там дзвонить?!

— Заткніть йому горлянку, бо всі пірати повстають!!!

Будильник, розкрутивши всю пружину, нарешті стомлено затих із почуттям чесно виконаного обов'язку. Герої нарешті поцілувалися. Але ефект був уже не той, і враження було зіпсоване. Це відчули, очевидно, і самі герої, бо чомусь зробилися в'ялими й байдужими, а на екрані поспішно вискочив «Кінець».

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під рясними зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів. У серпневій темряві, теплій і лагідній, мільярди цих «невгамовних рицарів ночі» творили найсвітлішу симфонію літа. Невидимі музики були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалася від їхньої нестримної дзвінкої радості.

І сталося чудо: якийсь особливо меткий та голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, аби воно билося не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна.

І Вітька застиг зачарований, трепетний і теж боявся дихнути й жмурився, боячись радісними блискучими очима стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не в його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя — найчарівніша дівчина у світі.

Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

— Я і не знала, що ти так гарно смієшся, — шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина планети Земля іде поруч із ним.

З луків пахли зів'ялі, звечора скошені трави, з полів тягло запахом хліба й стерні. Незчулися, як дійшли до ставка. На березі таємничо шуміли верби й осокори, сходяв червонястий мідний місяць, а другий плив у ставку. Деся скидалися сонні коропи й чути було, як крапала червоняста від місяця вода.

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазирає у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися у ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червонясті краплі... Незчуєся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремтливих, але відчайдушно покірних вогників-губ...

І здригнулася планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Усе відбулося так.

І ніч була збентежена, і планета не спала, і тополі стартували в небо, і рясний зорепад феєрверком вітає чистоту першого поцілунку.

Усе було саме так.

Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета й народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване та вражене:

— Хі-і! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом із нею і закохані. І відскочили одне від одного так стрімко та так рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра.

І від того стрибка враз зааніміли цвіркуни, а червонястий місяць, злетівши вгору, побілів із переляку, і все навколо засяяло-засвітилося білим дивом-видивом.

Кобри ніде не було, а метрів за десять від закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв і привітно й добродушно всміхався... Федько Котигорошко. У першу мить Вітька хотів було розкритися і кинутися на приятеля з кулаками та, глянувши на його безгрішну й сяючу усмішку, стримався.

— Ти чого тут? — сердито запитав. — Хто тебе просив?

— Та так, прогулююся, — відповів Федько з таким незалежним виглядом, немов тільки й робив, що гуляв ночами біля ставка. — Проходжу мимо, дай, думаю, подивлюся, як воно тут уночі: романтично чи прозаїчно.

Галя весело сміялася, а Вітька сердито супився і щось бурмотів собі під ніс швидко, запально.

— Ну чого ти белькочеш, як дідів Свиридів індик? — добродушно запитав його Федько. — Так, ніби мені не можна чудової літньої ночі провітритися біля ставка. Ще Гоголь сказав, що я не знаю української ночі...

Лише тепер Вітька побачив, що мирний і добродушний Федько мав незвичайний вигляд: за поясом у нього стирчала сокира, в одній руці він тримав вила-трійчата, а в другій — великий кухонний ніж.

— Федюшенько, ну куди це ти так екіпірувався? — сплеснула Галя руками, і луна лягнула над ставом. — Чи не пірати часом замишляють набіг на Великі Чаплі?

— Кажу, прогулююся, — неохоче почав Федько, але не стримався та випалив: — О восьмій вечора передавали по радіо, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати. Вам ясна ситуація?

— Так де ж та Одеса, а де Чаплі? — засміялася Галя. — Тисяча кілометрів.

— Еге, — недовіжливо відповів Федько. — Говори, теревень! Хто знає, що стукне звіряці в голову. Візьме та й прибіжить у Великі Чаплі, злющий і голоднющий, а вас тут безвідповідально носить ночами біля ставка — не вчуєте, як і лев з'явиться. Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Із цими словами Федько всівся під вербою.

Удруге поцілувати Галю Вітька вже не відважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева.

Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село.

Дарунок

— На даному етапі ви вже навіть поцілувалися, а ти досі не підніс їй жодного дарунка, — з докором похитав головою Федько Котигорошко. — Ну, куди ж воно годиться, га?

— Що ж я повинен їй дарувати? — з подивом запитав Горобець.

— Купи́ пів кілограма цукерок, — мрійливо облизав губи Котигорошко. — Словом, на даному етапі ласощів треба піднести. Щоб любов укріпити. — І щиросердно додав: — Не скупий, як Кіндрат Печериця, його за це й жінка з хати вигнала. Дівчата дуже люблять, коли їх пригощають. Хоч і утратно, а що вдієш? Усі закохані так роблять, не ти перший, не ти останній.

— А де я грошей візьму? — скривився Вітька.

Приятелі зітхали. Усе гроші та гроші. І коли вже без них можна буде обійтися? І раптом Котигорошко, щось пригадавши, ляснув себе по лобі:

— Дурень я! Забув!.. Зараз я дістану тобі дарунок. І солодкий, і дешевий. У діда Свирида поспіли сливи.

У того самого діда Свирида, котрого в селі дражнили «Кісточкою». Бо не міг старий спокійно дивитися, як пропадають сливові чи вишневі кісточки.

Де, бувало, не знайде кісточку, — обов'язково, кречучи й лаючись, підбере й у кисет сховає. Не дай боже побачить, як хто їсть фрукти й викидає кісточки, то й зовсім розкритчиться.

— Що це ти, бісів сину, кісточки де попало жбурляєш?! Га?.. Думаєш, кісточці не болить, що ти її кинув? Ти ж її, шалапуте, на смерть прирікаєш! А з неї деревина отакенна виросте, годуватиме тебе, непутящого, плодами. Дай сюди, кажу, кісточку!..

— От чудило! — казали про діда. — На кісточках звихнувся!

А дід, знай, ходить по городу та довбе пальцем ямки та втикує туди принесені кісточки. І стільки їх навтикає восени, що весною увесь город від пагінців — як зелена щітка. А коли вони підростали, старий бігав по селу, хапав за поли першого стрічного й благов:

— Зробіть ласку, візьміть хоч один пагінець! Прошу вже вас, бо глушаться, дери його батько! Пропаде ж деревина ні за понюх тютюну. А ви пересадите, щепу зробите, отакезна вам слива виросте. Вік потім не об'їстесь слив, дери його батько, коли я брешу!

Кращого садка, як у діда, не було.

Про сливи ж і говорити не доводиться...

Прийшов Федько Котигорошко й переліз через верболозний тин...

Сливи висіли густо, апетитно, ледве тримаючись на пожовтілих хвостиках. Були вони м'які, запашні й такі солодкі, що губи злипалися. Куди тому шоколаду до цих слив!

Це Федько затямив давно.

Узагалі Котигорошко був проти того, щоб лазити по чужих садках, але, по-перше, сливи були дуже солодкі, а по-друге, у Вітьки Горобця бракувало грошей на шоколад.

Федько вже нашматував їх пів пазухи, як із хати вигулькнув дід Свирид:

— А куди ж ти ото сливи трясеш, шалапуте окаянний! А щоб тебе трясця трясла й не переставала! — І закричав на все село: — Лови його! Переймай! Хапай! Хоч кісточки мені поверни, дери його батько!..

Зрозуміло, що після такого репету Федько, незважаючи на свою вайлуватість і неповороткість, вилетів із садка, мов куля з рушниці. Під акомпанемент крику: «Держи його!!! Лови його!!!» — понісся вулицею, не бачачи ні землі, ні неба, і на сусідній вулиці з усього розгону налетів на комірника Сидора Гуску.

— Носить тебе нечиста сила! — сердито вилаявся комірник, з трудом утримавшись на ногах після удару. — Щоб тебе, вітрогоне, за тридев'ять земель так несло!..

І раптом із комірникових штанів і пазухи так і сипонуло зерно!..

Федько, зопалу не розібравши в чому річ, заверещав не своїм голосом і хотів було тікати, аж де не візьмись — Грицько Причепя:

— Що за крик на даному етапі?

А з переляканого комірника, мов із розірваного лантуха, усе сипалось і сипалось зерно. Ойкаючи, він хапався то за штани, то за пазуху, але зерно текло, як вода.

— Товаришу Котигорошко! — урочисто вигукнув Причепка. — Від імені радянської міліції дозвольте на даному етапі подякувати Вам. Ви затримали крадія!

— Потім, потім з подякою, — скромно відмахнувся Федько й, підтримуючи руками пазуху з потовченими сливами, шмигнув у бокову вуличку.

Принишк у бур'яні, не дихаючи.

Народні прислів'я про кохання

У ніч на 25 серпня 1964 року доля Галі Козачок була вирішена. Хоча вранці дівчина, наче й не було нічого, з'явилася на пошті, а по обіді з товстою сумкою на боці вже снувала по вулицях і дворах і була весела й привітна, доля її, повторюємо, була вирішена. Недарма Федько, обклавшись книжками й зошитами, просидів усю ніч у сараї, багатозначно сказавши перед цим на Галину адресу: «Ну, постривай, ти в мене дострибаєшся!» На ранок генеральний план наступу на Галину незалежність і волю було вироблено в цілому, а за деталями Федько помчав до Вітьки Горобця.

Той ще мирно спав, і Федько стягнув його за ноги.

— Уставай, бо маю важливу справу, — термосив його за плечі. — Так можна все своє щастя проспати.

— Ми... — забурмотів Вітька й ледве розплющив очі. — Ну чого ти причепився до мене ні світ ні зоря? Знову в Одесі тигряку випустили?

— Слухай уважно, — по-змовницьки зашепотів Федько. — Я перечитав усі народні прислів'я про кохання і ось: «Любов сильніша від смерті».

— Ну, правильно, — позіхнув Вітька, тручи очі. — Тільки чого ти мене розбудив? Для чого мені твої прислів'я?

— А як же ти будеш любити Галю, не знаючи скарбів народної мудрості? — захвилювався Котигорошко. — От, приміром, стоятимеш із Галею і — зітхай. А зітхнеш — одразу ж і народну мудрість: «Хто кохає, той за тим і зітхає». Або погляне на тебе Галя, а ти їй знову народну перлину: «Як гляне — серце в'яне». Але це ще не все. Я таке вчитав у народній мудрості, що ти ахнеш і за голову візьмешся!

Вітька насторожився:

— Ну, що там ще?

Федько урочисто витер під носом, підсмикнув штани й випалив одним духом:

— Ти повинен із Галею одружуватися!

— Що ти сказав? — стрепенувся Вітька.

— Не я сказав, а народна мудрість, — поправив Федько. — Слухай уважно: «Коли любиш — так женися, а не любиш — відступися!»

Вітька був приголомшений, украй здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настовбурчився здивовано та вражено.

— Ого! — урешті вигукнув Горобець. — Виходить, я можу одружуватися?

— Не можеш, а зобов'язаний! — упевнено відповів Котигорошко. — Народна мудрість із цього приводу ясно говорить: любиш — женися, а не лю-

биш — відступися. Що ж тут неясного? Як не любиш і не хочеш женитися, дай, мовляв, другому дорогу. Не сиди, як собака на сні: сам не гам і другому не дам. (...)

Турецький охотник

І сталося диво дивнеє в чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня.

Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват із білою хлібиною в руках, купленою в сільмазі за двадцять дві копійки, та й став на порозі. О, скільки сватів отак перестояли, скільки гарбузів на дурничку переносили й скількома рушниками були перев'язані та скількома чарками призапрошені! Тож сміливіше, хлопче, не ти перший, не ти останній із славного-преславного племені сватів.

Починай, Федьку, усе одно автор не має часу читати лекцію «Сватання і роль сватів в історії людства». Хай уже іншим разом, а ти починай!..

— Здрастуйте... — тріпнув Федько чорним чубчиком.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

— Здрастуйте, добрий чоловіче!

Гість одразу ж її поправив:

— А я Вам не добрий чоловік.

— Овва!.. — сплеснула мати повними руками. — А хто ж ти, коли не добрий чоловік? Прямо не відаю, чи й до столу запрошувати.

— А-а, Федько! — відклала Галя книжку. — Проходь. Чого ж ти стоїш? Хати нам не засидиш.

— А я вам і не Федько, — насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. Проте до столу пройшов і зупинився як укопаний. — Не Федько я...

— А хто ж ти такий? — Соломія Кіндратівна вдала, ніби не впізнає хлопця, котрого минулого літа застукала під грушею з повного пазухою речових доказів.

— Охотник я турецький, — буркнув Федько. — Так, ніби по мені не видно...

— О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! — похитала головою мати. — А я думаю, де ж я тебе раніше бачила... А воно в Туреччині. Правду кажуть, гора з горою не сходиться, а людина... То куди ж оце, охотничку, путь тримаєте?

— За голубою куницею іду!

— Ох ти ж, боже мій! — охнула мати, опускаючись на лавку. — Невже ото з Туреччини аж у Чаплі за голубою куницею?

— За нею, — кивнув Федько головою. — Я, значить, із землі турецької. Випала в нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриноho сліду. От іду та й іду собі, сліду катма, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, охотнику, — каже він, — поможи мені, бо не сплю, і не їм, і спокою не маю. Трапилася мені голуба куниця — красна дівиця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять кладів золота».

— Багатий, — прокоментувала Соломія Кіндратівна. — Та хоч би ж слово своє стримав, бо й мідяка в нього потім не випросиш.

— Пішов я по сліду, — торохтів Федько, уходячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. — По всіх городах був, у Туреччині всі усюди виходив, усі царства облазив — ніде не видно голувої куниці. — Федько розвів руками й тяжко зітхнув: — Немає, мов крізь землю вона провалилася! Дери його батько, як дід Свирид каже. Кажу князю: «Треба іншу куницю шукати». А князь і слухати не хоче. «Мені, — каже, — тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я, значить, удруге по сліду та й напав. У Ваш двір слід мене привів, у Вашій хаті голуба куниця сховалася. І кажу я Вам: віддайте за нашого князя та Вашу голубу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи.

— Вік живи — вік учись, — по хвилі озвалася Соломія Кіндратівна. — Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться.

— Та он же вона перед Вами, — ткнув Федько пальцем у розгублену й зніяковілу Галю і на всякий випадок уточнив: — Дочка Ваша.

Галя так знітилася, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився через неї на дуель іти (їй і досі заздрять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати зі сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Що він язикатий — знала, але щоб так складно небилиці плести... А щоки горять... Ах, які капосні щоки, так і горять, горять... Ну й утнув же Федько!..

— То що ж ти відповіси, голуба кунице? — звернулася до неї мати. Запитувала серйозно, навіть суворо. Але Галя бачила в глибині її променистих очей, що пірнули в сітку зморщок, нестримний сміх. — Чому мовчиш? Було б раніше сліду не лишати, а тепер треба щось турецькому охотнику відповідати. Людина до нас аж із Туреччини йшла. Неблизький світ.

— Облиш свої витівки, Федьку! — випалила дівчина й почервоніла так, що, здавалося, ще мить — і згорить на очах у турецького охотника.

— Гарні мені витівки! — аж обурився Федько. — Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є і за шістнадцять.

— У Туреччину дорога далека, то білий хліб не завадить, — розсудила мати. — А що ж це Ви, охотнику, забули сказати про Вашого князя? Чи, може, він такий незугарний, що Вам ім'я називати його ніяково? То ми йому від воріт поворіт.

— Та це Вітька Горобець! — відповів Федько. — Він, правда, не князь, але хлопець — о! То віддасте за нього свою куницю?

— Як Вам, свате-охотнику, і сказати? — задумалася мати. — Не хочеться аж у Туреччину свою дочку віддавати. Далеко дуже.

Федько заспокоїв:

— У вік техніки живе. Реактивні он літають.

— Квитки дорого, — стояла на своєму Соломія Кіндратівна. — І потім, шановний старосто, застукали Ви нас зненацька. Тому вибачайте, але не можемо у Вас білий хліб узяти та Вас рушником пов'язати.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Усе й так ясно. Я ж не корову у Вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш — так женися!..

Мати спершу ніби й погодилася.

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей на-смішиш. А Ви самі бачите, як розгубилася наша куниця. Дайте нам часу гар-ненько обдумати Ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж із Туреччини до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжить.

— Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, — вигукнув Федько. — Он дядько Стратулат п'ятнадцять років із своєю Стратулатихою жив, а й то сказала: «Забирай свої речі — і на всі чотири боки!» Дядько Стратулат забрав своє майно — дві сумки пляшок — і поніс у ларьок, щоб на квиток на автобус уторгувати.

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в ки-шеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Фе-дюшо, не гордися.

І довго із сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина... А вона вже куниця...

«Вітька + Галя»

Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

— Усе? — безнадійно перепитав Вітька й пересмикнув гострими плечима. — Та не тягни, Жучку!..

— На даному етапі — усе, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. Турки його гаком за ребро чіпляли. Або візьми...

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуса каже: пів світу скаче, а пів — плаче. Що поробиш, ми потрапили в ту половину, що хникає. Але в нас не все ще втрачено. Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню, — і Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. — Пригощайся, ін-шого виходу в нас немає.

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж усю дорогу ламав над тим голову.

— І що?

— У світовій літературі, на жаль, не згадується про подібні випадки, — сумно зітхнув Федько. — В історії теж... В енциклопедії — мовчання. Але мені

здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою полузали й гарненько подумали. Кажу тобі: не вішай носа. Наполеону під Ватерлоо, зрештою, і кабачків ніхто не давав.

Сват із молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величеський, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає. (...)

Гарячий пісок — ліки універсальні

І сниться Вітьці Горобцю дивний сон.

Біжить куниця — голубі іскри розсипає.

Біжить степами, ярами, лісами, а він — за нею. А голубі іскри так і сиплються, і куниця аж спалахує дивним голубим сяйвом. А він — за нею.

День біжить...

Два біжить...

Три біжить...

І вже на десятій день здоганяє голубу куницю. Ось-ось схопить її... І тільки руки простягнув, а тут хтось як крикне:

— А куди ж ти ото руками?! Ич, який швидкий!..

— Я десятій день уже біжу! — кричить Вітька.

— А десять років ти б не хотів за куницею бігти?

— І побіжу! — уперто кричить Вітька. — Хоч і двадцять років!

А позаду пихтить Федько та хникає:

— Вітько-о, я закохався...

Вітька застиг як укопаний:

— І ти, Бруте?.. І в кого?..

— Не знаю... — Федько задумливо гризе насіння гарбузове. — Ще не знаю в кого, але відчуваю, що закохався.

— Щось мені душно, — каже Вітька.

...Уві сні він так голосно кричав і так безладно розмахував руками, що зовсім сполошив матір.

— Мабуть, у нього гарячка, — швидко встановила діагноз. — І добігається ж, вітрогон!..

А ліки в матері були універсальні, од усіх хвороб гамузом, будь то біль у животі чи перше невдале сватання — гарячий пісок. Нагріла його швиденько, у торбинку засипала — і синові на живіт поклала, по доброті своїй не видаючи, що синові ще десять років бігти степами, бігти ярами, бігти лісами за голубою-голубою куницею...

Чи здожене він колись голубу куницю?.. Поживемо — побачимо. Усе можливо на білому світі на даному етапі, то чого ж його носа вішати, як сказали б у подібному випадку Федько Котигорошко та Грицько Причепка.

Пісок, особливо коли він гарячий, — теж річ корисна.

Спи, Вітько, справжній мужчино Великих Чапель, спи з піском на животі, набирайся сил. І не сумуй. Мав рацію Федько: ти ж не Ромео. І твоя Джу-

льєтта мирно спить у цю ніч і, мабуть, як і ти, з нетерпінням чекає, доки сплинуть десять років. І вона буде прибігати у твої сни голубою куницею, швидкою, як вітер, і бентежною, як прекрасна казка.

- Міліціонер Причепа мав звичку вживати словосполучення

A доведеться прочитати лекцію	B на даному етапі
B заборонена законом дуель	Г що таке підкоп
- Соломія Кіндратівна — мама

A Галі	B Вітьки
B Петра	Г Федька
- Установіть відповідність.

Назва частини	Подія
1 «Дарунок»	A подарунок Вітьки Горобця
2 «І везе ж ото людям!»	B перший поцілунок біля ставка
3 «Ой співали цвіркуни, заливалися...»	B робота з прислів'ями про кохання
4 «Турецький охотник»	Г дзвінок будильника під час кіносеансу
	Д спроба Вітьки засватати Галю Козачок

- Якому герою (героїні) повісті ви найбільше симпатизуєте? Чому?
- Які почуття ви переживали під час читання частини «Турецький охотник»? Чи шкода вам було Вітьку?
- Доведіть, що Галина мама повела себе мудро й делікатно, коли Федько Котигорошко прийшов «за голубою куницею».
- Як, на вашу думку, складуться стосунки Вітьки й Галі в майбутньому?
- Який момент у творі *кульмінаційний*? Перекажіть його.
- Охарактеризуйте композицію повісті «Вітька + Галя...» (прокоментуйте принцип поділу на частини; визначте позасюжетні елементи, особливості сюжету).
- Чого навчає повість В. Чемериса «Вітька + Галя...»?

- Перекажіть епізод, що переданий ілюстрацією (с. 227). Чому, на вашу думку, було вибрано для ілюстрації саме цей момент повісті?
- Складіть і запишіть по одній пораді героям повісті (Галі, Вітьці, Федьку й Петру), щоб легше було виходити зі складних і незручних життєвих ситуацій.

- Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Які проблеми дорослішання В. Чемерис порушив у повісті «Вітька + Галя...»?» (1 с.).
- Підготуйте буктрейлер до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» (за бажанням).
- Перегляньте в інтернеті інсценізацію повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» і напишіть відгук (за бажанням) на учнівську виставу (гра й дикція акторів, декорації, музичний супровід, сценічні прийоми та ін.).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Амфібра́хій — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Ана́пест — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антите́за — зіставлення протилежних явищ, понять і характерів для посилення враження.

Громадя́нська лі́рика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому та жартівливому тоні.

Да́ктиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драма́тичний тві́р — літературний твір, побудований на основі вчинків персонажів та їхніх висловлювань, дія в якому показана в діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (або читачами) у теперішньому часі.

Драма́тург — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

Ду́ма — віршований ліро-епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Епі́чний тві́р — розповідний твір, у якому життя змальовано у формі авторської розповіді про людей і їхні вчинки.

Імпровіза́ція — процес одночасного складання та виконання якогось твору.

Інти́мна лі́рика — вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями.

Іро́нія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньо благоприсойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення).

Історична поема́ — поема, у якій зображено героїчні постаті й події минулого.

Історичні пісні́ — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Кобза́рі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, творці й виконавці історичних пісень і дум, які супроводжували спів грою на кобзі, бандурі чи лірі.

Коме́дія — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображено смішне, висміяно негативні явища, риси вдачі людей.

Конфлі́кт — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Пейза́жна лі́рика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із природою, переживання та відчуття виникають від споглядання природи.

Пере́клад — текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови іншою з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей, без імпровізації.

Переспів — вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

Періоди — різноскладові рядки думи, об'єднані найчастіше дієслівною римою.

П'єса — узагальнена назва драматичних творів; твір, призначений для постановки на сцені.

Піріхій — стопа з двома ненаголошеними складами.

Поетика — вивчення художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови, або композиції, художніх засобів, віршування тощо.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі стосовно умов і часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

Репліка — висловлювання персонажа.

Ретардація — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

Речитатів — протяжне мелодійне проказування під супровід кобзи, бандури чи ліри.

Ріма — співзвучне закінчення рядків.

Сатіра — різке висміювання хиб і недоліків, негативних явищ.

Стопа — повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад та один або два ненаголошені.

Тирада — мовний період думи, обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

Трагедія — драматичний твір, який побудований на гострому, непримиреному конфлікті особистості, що прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя; герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднано ознаки комедії і трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Троп — це слово чи вислів, вжиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

Філософська лірика — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття, життя і смерті, розвитку суспільства, природи тощо.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність; без художнього вимислу не існують історичний роман, повість, оповідання, драма, поема.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

Художня література як одна із форм духовної діяльності людини... ..	4
Художній образ	7

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Українські історичні пісні	12
<i>Теорія літератури.</i> Історичні пісні	12
Зажурилась Україна	13
Та, ой, як крикнув же козак Сірко	14
Легендарний Морозенко	15
Ой Морозе, Морозенку	16
Славетний Максим Залізняк	17
Максим козак Залізняк	18
Гетьман Богдан Хмельницький	19
Чи не той то хміль	20
Славний лицар України	21
За Сибіром сонце сходить	21
Пісні Марусі Чурай	23
Ой не ходи, Грицю	24
Засвіт встали козаченьки	25
Віють вітри, віють буйні	26
Українські народні думи	28
<i>Теорія літератури.</i> Дума	29
Маруся Богуславка — легендарна героїня	31
Маруся Богуславка	32

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Тарас ШЕВЧЕНКО	37
«Думи мої, думи мої...»	39
«Думи мої, думи мої...»	40
Цикл «В казематі»	41
«Мені однаково, чи буду...»	41
«Ой три шляхи широкії...»	42
<i>Теорія літератури.</i> Види та жанри лірики. Філософська лірика	43
Леся УКРАЇНКА	45
Мотив ліричного твору	46
Давня весна	47

«Хотіла б я піснею стати...»	48
Митець і суспільство	50
Давня казка (<i>Поема</i>)	50
Володимир СОСЮРА	63
Вірш «Любіть Україну!»	64
Любіть Україну!	64
<i>Теорія літератури. Громадянська лірика</i>	66
Краса людської душі й природи	67
Васильки	68
Осінь	68
<i>Теорія літератури. Пейзажна й інтимна лірика</i>	69
Володимир ПІДПАЛИЙ	71
Бережливе ставлення до природи	71
«...Бачиш: між трав зелених...»	72
Зимовий етюд	73
Василь ГОЛОБОРОДЬКО	75
З дитинства: дощ.	75
<i>Теорія літератури. Вільний вірш</i>	76
Рідна мова	77
Наша мова	77
Теплі слова	77
Із сучасної української поезії (наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.)	79
Василь ГЕРАСИМ'ЮК	79
Танець із глибини віків	79
Чоловічий танець	80
Іван МАЛКОВИЧ	81
Янгол – наш оберіг	81
Із янголом на плечі (<i>Старосвітська балада</i>)	82
З нічних молитов	82
Анатолій МОЙСІЄНКО	83
«Жовтень жовті жолуді...»	84
Ігор ПАВЛЮК	84
Дівчинка	85
Галина КИРПА	85
Мій ангел такий маленький... ..	86
Коли до вас темної ночі... ..	86

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

Іван КАРПЕНКО-КАРИЙ	88
«Театр корифеїв»	88
Сто тисяч (<i>Комедія</i>) (<i>Скорочено</i>)	89
<i>Теорія літератури</i> . Драматичний твір. Комедія. Трагікомедія	97

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Михайло КОЦЮБИНСЬКИЙ	116
Від прологу... до епілогу	117
Дорогою ціною (<i>Повість</i>) (<i>Скорочено</i>)	117
Олександр ДОВЖЕНКО	139
Ніч перед боєм (<i>Оповідання</i>) (<i>Скорочено</i>)	140
Ніна БІЧУЯ	147
Шпага Славка Беркути (<i>Повість</i>) (<i>Скорочено</i>)	147
Володимир ДРОЗД	163
Білий кінь Шептало (<i>Оповідання</i>) (<i>Скорочено</i>)	163
Юрій ВИННИЧУК	173
Місце для дракона (<i>Повість-казка</i>) (<i>Скорочено</i>)	173

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР

Валентин ЧЕМЕРИС	195
Вітька + Галя, або <i>Повість про перше кохання</i> (<i>Повість</i>) (<i>Скорочено</i>)	195
Літературознавчий словник	235

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти**

2-ге видання, перероблене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що знаходяться у вільному доступі.

Художники Ю. Ясінська, Н. Гайда

*Редактор Н. Забаштанська
Художній редактор Д. Ширяєв
Технічне редагування Л. Ткаченко
Комп'ютерна верстка С. Груніної
Коректори С. Бабич, І. Барвінок*

Формат 70×100/16.

Ум. друк. арк. 19,44. Обл.-вид. арк. 20,532.

Тираж 369 663 пр.

Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
тел./факс: 253-98-04.

E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ЗВУКОВІ ЗАСОБИ

алітерація
асонанс
звуконаслідування

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ

анафора
епіфора
інверсія
тавтологія
антитеза
оксюморон
художній паралелізм

РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

риторичне запитання
риторичний оклик
риторичне звертання

ЛІТЕРАТУРНІ НАПРЯМИ

бароко
класицизм
сентименталізм
романтизм
реалізм
натуралізм
модернізм
авангардизм
соцреалізм
постмодернізм

СТИЛЬОВІ ТЕЧІЇ МОДЕРНІЗМУ

імпресіонізм
символізм
експресіонізм

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПАСПОРТ ЕПІЧНОГО ТВОРУ

1. Назва твору.
2. Автор.
3. Літературний рід.
4. Жанр.
5. Тема твору.
6. Головна ідея.
7. Головні герої.
8. Художні засоби.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПАСПОРТ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

1. Назва твору.
2. Автор.
3. Літературний рід.
4. Жанр.
5. Вид лірики.
6. Провідний мотив.
7. Художні засоби.

ISBN 978-966-349-864-5

